

ΜΕΤΑΘΕΣΕΙΣ ΣΤΙΧΩΝ ΣΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΩΝ ΤΡΑΧΙΝΙΩΝ ΤΟΥ ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ*

Στὸν Alexander Turyn, τὸν ἐξαίρετο
μελετητὴ τῆς χειρόγραφης παραδόσεως
τῶν Ἑλλήνων τραγικῶν.

“Ὅπως καὶ σὲ ἄλλα ποιητικὰ κείμενα ποὺ ἔχομε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα παραδεδομένα σὲ χειρόγραφα πολὺ μεταγενέστερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ γράφηκαν τὰ ἴδια τὰ ἔργα, ἔτσι καὶ στίς Τραχίνιες τοῦ Σοφοκλέους ὁ κριτικὸς ἀναγνώστης ἔχει ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τὴν αἴσθησιν ὅτι ὁ λόγος δὲν προχωρεῖ ὁμαλὰ, ἀλλὰ ὁ εἰρμός του ἔχει διαταραχθῆ. Ἀπὸ τίς περιπτώσεις, στίς ὁποῖες συμβαίνει αὐτό, θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν στὴν παρακάτω μελέτη ἐκεῖνες ὅπου τὴν ἀνωμαλία φαίνεται νὰ τὴν ἔχη προκαλέσει ἢ μετακίνηση ἐνὸς ἢ περισσοτέρων στίχων, κάποτε καὶ ἀπλοῦ ἡμιστιχίου, ἀπὸ τὴν θέση, στὴν ὁποία ἀνήκουν ὀργανικά, σὲ ἄλλην. Μερικὲς ἀπὸ τίς περιπτώσεις αὐτὲς τίς ἔχει ὑποδείξει ἤδη ἡ παλαιότερη κριτικὴ, ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλες, πού, ὅσο ξέρω, δὲν ἔχουν ὡς τώρα ἐπισημανθῆ. Ἐπειδὴ καὶ ἀπὸ ἐκεῖνες τίς περιπτώσεις, ποὺ τίς ἔχουν ὑποδείξει ἄλλοι προηγουμένως, οἱ πιὸ πολλὰς δὲν ἔχουν ἐπαρκῶς δικαιολογηθῆ καὶ γι’ αὐτὸ δὲν ἔχουν βρεῖ ἀπὸ τὴν κριτικὴ τοῦ δράματος τὴν ἀναγνώριση ποὺ τοὺς ἀξίζει, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μία τουλάχιστο ποὺ βρῆκε μερικὴ ἀναγνώριση κάθε ἄλλο παρὰ βέβαιη εἶναι, δὲν θὰ ἀρκεσθοῦμε νὰ συζητήσωμε μόνον αὐτὲς ποὺ δὲν ἔχουν ἐπισημανθῆ, ἀλλὰ θὰ περιλάβωμε στὴν ἐξέτασή μας καὶ τίς ἄλλες, γιὰ νὰ δώσωμε

* Ἡ ἐργασία αὐτὴ προοριζόταν γιὰ τὸν τόμο, μὲ τὸν ὁποῖο οἱ φίλοι καὶ οἱ μαθητὲς τοῦ Turyn τὸν ἐτίμησαν γιὰ τὴν ἐπέτειο τῶν ἐβδομήντα του χρόνων. Πολλὸ λυποῦμαι ποὺ οἱ ἄλλες μου ὑποχρεώσεις μὲ ἐμπόδισαν νὰ τὴν συμπληρώσω ἐγκρίτως, ὥστε νὰ περιληφθῆ στὸν τόμο ἐκεῖνο. Τὸν παρακαλῶ νὰ τὴν δεχθῆ ἔστω καὶ καθυστερημένην μαζὶ μὲ τὴν ἐγκάρδια εὐχὴ «εἰς πολλὰ ἔτη».

Ἡ ἀναγνώστης ἄς ἔχη ὑπόψιν του ὅτι, ὅπως καὶ σὲ ἄλλες μελέτες μου γιὰ τὸ κείμενο τοῦ Σοφοκλέους, ἔτσι καὶ σ’ αὐτὴν ἐδῶ υἰοθετοῦνται γιὰ τὴν δήλωσιν τῶν χειρογράφων ποὺ μᾶς παραδίδουν ἔργα του τὰ sigla ποὺ ἔχει χρησιμοποιήσει ὁ Turyn στὸ βιβλίον του *Studies in the Manuscript Tradition of the Tragedies of Sophocles*, Urbana 1952. Μόνον τὸν *Parisinus* 2886 δῆλωσα Ia.

ὡς πρὸς τὸ κείμενο τῶν Τραχινίων μία κατὰ τὸ δυνατὸν πλήρη εἰκόνα τοῦ ζητήματος πού μᾶς ἐνδιαφέρει.

§ 1.

ΔΗ. ἤτοι ¹ τελευτήν τοῦ βίου μέλλει τελεῖν	
ἢ τοῦτον ἄρας ἄθλον † εἰς τὸν ὕστερον †	80
τὸ λοιπὸν ἤδη βίοτον εὐαίων' ἔχειν.	
ἐν οὖν ῥοπῇ τοιαῦδε κειμένῳ, τέκνον,	
οὐκ εἰ ξυνέρξων, ἡνίκ' ἢ σεσώμεθα ²	
ἢ πίπτομεν σοῦ πατρὸς ἐξολωλότος	
κείνου βίον σώσαντος ἢ οἰχόμεσθ' ἅμα;	85

Στὸ χωρίο αὐτὸ οἱ στ. 84 καὶ 85 δημιουργοῦν πρόβλημα. Γιατί α) τὸ ἢ πίπτομεν σοῦ πατρὸς ἐξολωλότος τοῦ στ. 84 ταυτολογεῖ μὲ τὸ ἢ οἰχόμεσθ' ἅμα τοῦ στ. 85· β) τὸ κείνου βίον σώσαντος τοῦ στ. 85 εἶναι φανερὸ ὅτι ἀποτελεῖ συμπλήρωμα τοῦ ἢ σεσώμεθα τοῦ στ. 83 καὶ ἔπρεπε νὰ συνάπτεται ἅμεσα σὲ αὐτό, ὅπως τὸ ἀντίστοιχο σοῦ πατρὸς ἐξολωλότος τοῦ στ. 84 συνάπτεται ἅμεσα στὸ ἢ πίπτομεν.

Γιὰ τὶς ἀνωμαλίες αὐτὲς ἤδη ἀπὸ τὸν 16ο αἰώνα ὁ Canter εἶχε διαγνώσει ὅτι προῆλθαν ἀπὸ ἐσφαλμένη ἀντιμετάθεση τῶν στ. 84 καὶ 85, πού συνδυάσθηκε μὲ φθορὰ ἢ παραδιόρθωση ἐνὸς καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ στ. 84 σὲ ἦ, καὶ μὲ τὴν σκέψη αὐτὴν εἶχε προτείνει τὴν ἐξῆς ἀποκατάσταση:

ἢ σεσώμεθα	83
κείνου βίον σώσαντος ἢ οἰχόμεσθ' ἅμα	85
καὶ πίπτομεν σοῦ πατρὸς ἐξολωλότος;	84

Τὴν πρόταση αὐτὴν τὴν υἰοθέτησε ἔπειτα ὁ Brunck στὴν ἔκδοσή του καὶ τὴν ἐπιδοκίμασαν καὶ ἄλλοι κριτικοὶ τοῦ κειμένου.

Θὰ περίμενε κανεὶς ὅτι μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο βρῆκε τὸ ζήτημα τὴν ὀριστικὴν του λύση. Καὶ ὅμως μιὰ γνώμη πού διατύπωσε ἀργότερα ὁ Bentley, ὅτι ὁ στ.

1. Ἡ παράδοση τῶν παλαιότερων κωδίκων εἶναι ὡς οἱ (LΣ!) ἢ ὡς οἱ (R), τῶν νεωτέρων ὡς ἦ (AZgZnT). Ἡ γραφὴ τῶν παλαιότερων δείχνει ὅτι τὸ ἦ τῶν νεωτέρων ἀποτελεῖ προσπάθεια νὰ διορθωθῇ τὸ οἱ τῆς παλαιᾶς παραδόσεως πού εἶναι ἀδικαιολόγητο. Τὸ ΟΙ ὅμως αὐτὸ φαίνεται μᾶλλον νὰ εἶναι ὑπόλειμμα ἐνὸς [ἦτ]οι, τοῦ μορίου δηλ. μὲ τὸ ὅποιο εἰσάγεται συχναὶ τὸ ἀ' σκέλος τῆς διαζεύξεως (πρβ. λ. χ. στ. 150). Τὸ ὡς δὲν εἶναι καθόλου ἀναγκαῖο· πρβ. τὴν ἀνάλογη περίπτωση τῶν στ. 65/6, ὅπου ἐπίσης ἡ διόρθωση τοῦ φέρεῖ σὲ φέρειν, πού πρότεινε ὁ Valckenaer, κάθε ἄλλο παρὰ ἀπαραίτητη εἶναι (αἰσχύνην φέρει [σοι] λέγει ἡ Δηϊά-νεира στὸν γιό της· ἡ Τροφὸς οὔτε εἶχε πεῖ οὔτε θὰ μπορούσε νὰ πῆ τόσο βαρὺ λόγο).

2. σεσώμεθα codd.: corr. Wecklein coll. Photio: σέσωται καὶ σεσωμένος οἱ παλαιοὶ ἄνεν τοῦ σ...οἱ δὲ νεώτεροι σέσωσμαι.

84 ἀποτελεῖ διασκευὴ τοῦ στ. 85 καὶ πρέπει νὰ ὀβελισθῇ ὡς νόθος¹, παραγκώνισε

1. Ὁ HERMANN στὴν πρώτη του ἐκδοση τοῦ δράματος (Sophoclis Trachiniae, Lipsiae 1822, ad l.) ἀπέδωσε τὴν διασκευὴ αὐτὴν στὸν ἴδιο τὸν ποιητῆ: «Versum 84. ἢ πίπτομεν, σοῦ πατρὸς ἐξολωλότος, deleri iusserat R. Bentleyus. Idem fecit Dobraeus, natum eum ex interpretatione vocis οὐχόμεσθα ratus, quod nemini persuadeat. Immo, si quidquam, manifestum est, diversarum hic recensionum verba coniuncta esse, quarum altera versum 84. altera 85. habuit. Si quid video, primae editionis fuit hic, ἢ πίπτομεν, σοῦ πατρὸς ἐξολωλότος. Quae Sophocles cum videret minus apte dicta esse, quod de Deianira minus grave verbum πίπτομεν, de Hercule autem nimis grave ἐξολωλότος, idque sine ulla causa posuisset, emendavit locum, alio posito versu, qui utroque vitio liber esset, ac potius pro diro aliquo Herculis interitu id commemoraret, quod maxime optabat Deianira». Ἀργότερα, στὴν δεύτερη ἐκδόσή του (Lipsiae 1848) δέχθηκε τὸν ὀβελισμὸ τοῦ στ. 84 μετὰ τὴν παρατήρηση: «Videtur eum aliquis sic, ut Canterus coniecerat, eoque quo ille voluit loco ponendum, fecisse». Σύμφωνα μετὰ τὴν τελευταία αὐτὴν ἀποψη, ὅπως τὴν διαμόρφωσε ἔπειτα ὁ R. C. JEBB (Sophocles, Part V: The Trachiniae, Cambridge 1892, σ. 17), ἡ διασκευὴ πέρασε ἀπὸ δύο στάδια: πρῶτα ἕνας διασκευαστὴς συνέθεσε τὸν στ. 84, ἔτσι ὅπως τὸν διόρθωσε ὁ Canter (καὶ πίπτομεν σοῦ πατρὸς ἐξολωλότος), καὶ τὸν τοποθέτησε μετὰ τὸν στ. 85, καὶ ἔπειτα ἄλλος διασκευαστὴς τὸν διόρθωσε ὅπως παραδίδεται (μετὰ τὸ ἢ στὴν ἀρχὴ ἀντὶ καί), γιὰ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν μόνον γνήσιον στ. 85, καὶ γι' αὐτὸ τώρα βρίσκεται παραδεδομένος πρὶν ἀπὸ τὸν τελευταῖο. Γιὰ ποῦδ λόγῳ ὅμως ἕνα ὁμαλὸ κείμενο ὅπως αὐτὸ τοῦ Canter θὰ αἰσθανόταν κανεὶς τὴν ἀνάγκη νὰ τὸ «διορθώσῃ», καὶ γιατί στὴν περίπτωση αὐτὴν παραδόθηκαν οἱ δύο στίχοι, ὁ γνήσιος καὶ ὁ διασκευασμένος, ἐνσωματωμένοι μέσα στὸ κείμενο ὡς ἰσότιμοι, ἐνῶ συνήθως τὸ διασκευασμένο κείμενο ἐκτοπίζει τὸ γνήσιον, τὸ δὲ τελευταῖο ἢ ἀπορρίπτεται καθ' ὀλοκληρία ὡς περιττὸ ἢ τὸ πολὺ πολὺ διατηρεῖται στὸ περιθώριον (ἢ μέσα στὰ σχόλια) ὡς διάφορη γραφὴ; Ὡς «similar piece of textual history» προέβλεπε ὁ JEBB, αὐτόθι, ἕνα χωρίο ἀπὸ τὸν Εὐριπίδην (Ἄνδρ. 6/7), ὅπου ἀπὸ ἕναν στίχο, νῦν δ', εἴ τις ἄλλη, δυστυχεστὰτῆ γυνή, ἔγιναν κατόπι δύο (ὁ Σ ἀποδίδει τὴν διασκευὴ στοὺς ὑποκριτὰς), νῦν δ' οὐ τις (ἢ νῦν δὴ τις) ἄλλη δυστυχεστέρα γυνή | ἐμοῦ πέφικεν ἢ γενήσεται ποτε. Ἀνάμεσα ὅμως στὶς δύο περιπτώσεις ὑπάρχει διαφορὰ, γιατί στὴν Ἀνδρομάχῃ ἡ παραλλαγὴ μετὰ τοὺς δύο στίχους εἶναι ἀπολύτως ἰσοδύναμη ἐκείνης μετὰ τὸν ἕνα στίχο καὶ ἀποτελεῖ τρόπον τινὰ ἀνάπτυξή της, ἐνῶ τέτοια σχέση δὲν ὑπάρχει ἀσφαλῶς ἀνάμεσα στὴν ἀποκατάσταση μετὰ τοὺς δύο στίχους πού πρότεινε ὁ Canter καὶ τὴν παραλλαγὴ πού γίνεται δεκτὴ ὡς γνήσια μετὰ τὸν στ. 85. Ἐπομένως οἱ περιπτώσεις δὲν εἶναι ὅμοιες. Στὴν πρώτη γνώμη τοῦ Hermann, ὅτι ὁ στ. 84 εἶναι παραλλαγὴ τοῦ στ. 85 πού προέρχεται ἀπὸ τὸν ποιητῆ τὸν ἴδιο, ἐπανῆλθε τὰ τελευταῖα χρόνια ὁ J. C. KAMERBEEK (The Plays of Sophocles. Commentaries. Part II: The Trachiniae, Leiden 1959, σ. 46) τροποποιώντας καὶ συνδυάζοντάς τινὰ κατὰ περίεργον τρόπο μετὰ τὶς γνώμες τοῦ Bentley καὶ τοῦ Dobree: «To reject l. 84, as is done by most editors, is doubtless the simplest way out of the difficulties. It is then tempting to consider the line as a 'doublet' originating from the poet himself: we may easily imagine him writing *in margine* of l. 85 ἢ . . . ἐξολωλότος, a comment as it were on ἢ οὐχόμεσθ' ἄμα, and rejecting the line after all in order to avoid the ominous σοῦ πατρὸς ἐξολωλότος spoken by Deianeira». Εἶναι ὅμως πιθανὸ ὅτι τὰ ἀπόγραφα, ἀκόμη καὶ τὰ πρῶτα πού ἔγιναν ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ, ἔφεραν δίπλα στὸ ὀριστικὸ κείμενο καὶ τὶς παραλλαγές του; Ποῦδ νόημα θὰ εἶχε αὐτὸ γιὰ ἕνα κείμενο πού κυκλοφοροῦσε γιὰ νὰ διαβάζεται ὡς λογοτεχνικὸ ἔργο;

μέ τὸν καιρὸ τὴν πρόταση τοῦ Canter καὶ τὴν ἐξαφάνισε τέλος ὀριστικὰ ἀπὸ τὰ κριτικὰ ὑπομνήματα τῶν ἐκδόσεων τοῦ κειμένου¹. Τὸ βαρύτερο ἐπιχείρημα γιὰ τὴν ἀθέτηση αὐτὴν φαίνεται νὰ εἶναι ὅτι στὴν Δηιάνειρα, ποῦ ἦταν τόσο ἀνήσυχη γιὰ τὴν ζωὴ τοῦ Ἑρακλῆ, ταιριάζει νὰ λέγη στὸν γιό της τὸ *κείνου βίον σώσαντος* τοῦ στ. 85, γιατί αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο ποῦ ἡ ἴδια εὐχόταν νὰ συμβῆ, εἶναι ὅμως ἀταίριαστο τὸ δυσοίωνα γιὰ τὸν ἄντρα της *σοῦ πατρὸς ἐξολωλότος* τοῦ στ. 84². Τὴν ἀποψη, ὅτι ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο στίχους προέρχεται ἀπὸ διασκευὴ, τὴν συμμερίσθηκε καὶ ὁ Wunder, μονάχα ποῦ αὐτὸς προτίμησε νὰ ὀβελίση τὸν στ. 85, γιατί κατὰ τὴν γνώμη του ἦταν ἀναγκαῖο νὰ ἐξαρθῆ ἀπὸ τὴν Δηιάνειρα ὁ θανάσιμος κίνδυνος ποῦ διέτρεχε ὁ Ἑρακλῆς, ὅπως γίνεται στὸν στ. 84, ὥστε ὁ γιός της, ὁ ὁποῖος δὲν ἀνησυχοῦσε καθόλου γιὰ τὴν μακρὰ ἀπουσία τοῦ πατέρα του, νὰ συγκινηθῆ καὶ νὰ σπεύσῃ ἀμέσως σὲ βοήθειά του³.

Τὸ ὅτι ὅμως ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο στίχους εἶναι διασκευή τοῦ ἄλλου εἶναι πολὺ ἀμφίβολο. Πρῶτον γιατί οἱ στίχοι αὐτοί, ποῦ ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο ρήματα σὲ α' πληθυντικὸ πρόσωπο καὶ δύο μετοχές ἀπόλυτες μὲ κοινὸ ὑποκείμενο τὸν Ἑρακλῆ (*σοῦ πατρὸς = κείνου*), δὲν ταυτολογοῦν παρὰ μόνο ὡς πρὸς τὰ ρήματα (*ἢ πίπτομεν = ἢ οἰχόμεσθα*), ἐνῶ οἱ μετοχές των δηλώνουν ἀντίθετα πράγματα καὶ προσδιορίζουν ἢ μὲν μία (*σοῦ πατρὸς ἐξολωλότος*) τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ ρήματα αὐτὰ (*πίπτομεν*), ἢ δὲ ἄλλη (*κείνου βίον σώσαντος*) τὸ ρῆμα τοῦ α' ὅρου τῆς διαζεύξεως ποῦ βρίσκεται στὸν στ. 83 (*σεσώμεθα*). "E-

1. Ἐπειτα ἀπὸ αὐτὸ δὲν εἶναι παράδοξο ὅτι ἡ περίπτωση αὐτὴ κρίθηκε τόσο ἀναμφισβήτητη καὶ διδακτικὴ, ὥστε πέρασε σὲ πρόσφατο ἀναγνωστικὸ κριτικῆς τοῦ κειμένου τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων ὡς δείγμα ἀυθαίρετης παρεμβολῆς στίχου· πρβ. R. RENEHAN, *Greek Textual Criticism. A Reader*, Cambridge, Mass. 1969, σ. 33 ἐξ.

2. Πρβ. τὶς παρατηρήσεις τοῦ Hermann καὶ τοῦ Kamerbeek, ποῦ παρατίθενται στὴν προτελευταία σημείωση. Πόσο ἀδύνατο εἶναι τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ γιὰ τὴν νόθευση τοῦ στ. 84, τὸ μαρτυρεῖ τὸ γεγονός, ὅτι καὶ στὴν πρώτη ρήση της πρὸς τὸν Χορὸ ἡ Δηιάνειρα ἐπαναλαμβάνει ρητὰ τὴν ἀνησυχία της μήπως χάσῃ τὸν ἄντρα της (στ. 176/77), καὶ ὁ Χορὸς βλέποντας ἐκεῖνη τὴν στιγμή νὰ ἔρχεται ὁ Ἄγγελος στεφανωμένος τὴν προτρέπει νὰ πάψῃ νὰ λέγῃ δυσοίωνα λόγια: *εὐφημίαν νῦν ἴσχ(ε)*.

3. Βλ. E. WUNDER, *Emendationes in Sophoclis Trachinias*, Grimae 1841, σ. 176 ἐξ.: «Si quis putet non debuisset eloqui Deianiram, sed intelligendum relinquere spectatoribus, σοῦ πατρὸς ἐξολωλότος, is totius loci rationem non advertisse censendus est, in quo cum id agatur, ut Hyllus, quod adhuc de salute patris minime sollicitus adeoque eius prorsus immemor fuisse visus esset, quam maxime excitetur commoveaturque ad auxilium, si fieri possit, ei in praesentia praestandum, necessario ille graviter admoneri de summa calamitate debebat, quae ex neglecta patris salute oritura esset. Unde apparet, ad commovendum eius animum nihil aptius dici potuisse quam id, quod scriptum est, σοῦ πατρὸς ἐξολωλότος».

πειτα γιατί ὅπωςδήποτε καὶ ἂν γράψουμε, εἶτε σύμφωνα μὲ τὴν πρόταση τοῦ Bentley:

<i>ἢ σεσώμεθα</i>	83
<i>κείνου βίον σώσαντος ἢ οἰχόμεσθ' ἅμα;</i>	85

εἶτε σύμφωνα μὲ τὴν πρόταση τοῦ Wunder:

<i>ἢ σεσώμεθα</i>	83
<i>ἢ πίπτομεν σοῦ πατρὸς ἐξολωλότος;</i>	

αἰσθανόμεσθε μιὰ ἔλλειψη στὸ ἕνα ἀπὸ τὰ σκέλη τῆς διαζεύξεως¹, στὴν πρώτη περίπτωση τὴν ἔλλειψη τοῦ ὄρου σοῦ πατρὸς ἐξολωλότος, στὴν δεύτερη τοῦ ὄρου κείνου βίον σώσαντος². Ὑπὸ τις συνθήκες αὐτὲς δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ ὀβελισμὸς τοῦ ὑποτιθεμένου ὡς νόθου στίχου, ὅποιος καὶ ἂν εἶναι αὐτός, λύει τὸ πρόβλημα κατὰ τρόπον ἱκανοποιητικό.

Τὸ ἀντίθετο συμβαίνει μὲ τὴν πρόταση ποὺ ἔκαμε ὁ Canter. Πρῶτο πλεονέκτημά της εἶναι ὅτι δίνει τὴν πιὸ πιθανὴ ἐξήγηση στὴν παρουσία τῶν δύο στίχων μέσα στὸ κείμενο ὡς ἰσοτίμων. Γιατὶ, ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν χειρόγραφη παράδοση τῶν κειμένων, κατὰ τὴν ἀντιγραφὴ συμβαίνει νὰ παραλείπωνται στίχοι ἢ φράσεις, ποὺ συμπληρώνονται, εἶτε ἀπὸ τὸν γραφέα τὸν ἴδιο εἶτε ἀπὸ τὸν διορθωτὴ, στὸ περιθώριο καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἔπειτα σὲ νεώτερα ἀντίγραφα ξαναπαίρνουν στὸ κείμενο, ὅχι πάντα στὴν κανονικὴ, ἀλλὰ καμιά φορὰ καὶ σὲ παράταιρη θέση (μιὰ τέτοια περίπτωση θὰ συναντήσωμε πιὸ πέρα· βλ. § 5)³. Εἶναι λοιπὸν ἐνδεχόμενο ὅτι καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ κειμένου τῶν Τραχινίων συνέβηκε κάτι τέτοιο σὲ κάποιο στάδιο τῆς χειρόγραφης παραδόσεώς του: ὁ στ. 84 εἶχε παραλειφθῆ κατὰ τὴν ἀντιγραφὴ καὶ εἶχε προστεθῆ στὸ περιθώριο μετὰ τὸν στ. 83, ἀπὸ ὅπου ἔπειτα σὲ νεώτερο ἀντίγραφο ἐντάχθηκε πρὶν ἀπὸ τὸν στ. 85 μὲ παραδιόρθωση τοῦ καὶ στὴν ἀρχὴ σὲ ἦ.

¹ Ἀλλὰ ἡ μηχανικὴ-παλαιογραφικὴ αὐτὴ ἐξήγηση τῆς προελεύσεως τῶν ἀνωμαλιῶν τοῦ χωρίου ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, ὅσο εὐλογοφανὲς καὶ ἂν εἶναι, δὲν

1. O. LONGO, *Commento linguistico alle Trachinie di Sofocle*, Padova 1968, σ. 57, πρόσεξε τὴν ἔλλειψη αὐτὴν: «τὴ οἰχόμεσθ' con una struttura di notevole asimmetria, mentre a ἢ σεσώμεθα risponde ἢ οἰχόμεσθα, al κείνου βίον σώσαντος non risponde un secondo gen. ass. (e. g. κείνου οἰχομένου), ma il solo ἅμα . . . Nel nostro luogo, l'omissione crea un notevole squilibrio sintattico . . .». Ὡστόσο δὲν τῆς ἔδωσε τὴν σημασία ποὺ ἔχει, γιατί τὸ γεγονός ὅτι «la maggioranza degli editori lo espunge (τ. ἔ. τὸν στ. 84) con il Bentley» ἐπέδρασε δεσμευτικὰ στὴν κρίση του.

2. Στὴν τελευταία μάλιστα περίπτωση ἡ ἔλλειψη αὐτὴ εἶναι περισσότερο αἰσθητὴ, γιατί τὸ σοῦ πατρὸς ἐξολωλότος μένοντας μόνο του μπορεῖ νὰ φανῆ ὅτι ἀποτελεῖ τὸν ὄρο καὶ γιὰ τὰ δύο ρήματα ποὺ προηγούνται, καὶ γιὰ τὸ ἢ σεσώμεθα καὶ γιὰ τὸ ἢ πίπτομεν, πράγμα ποὺ θὰ τὸ εἶχε ἀσφαλῶς ἀποφύγει ἕνας ποιητὴς ποὺ προσέχει τόσο πολὺ τὸν λόγο του, ὅπως εἶναι ὁ Σοφοκλῆς.

3. Πρβ. RENEHAN, *ἔνθ' ἂν.*, σ. 35 ἐξ.: ὅμοια περίπτωση στὸν Εὐριπ. Ἐλέν. 255/60.

θὰ ἦταν ἀρκετὴ νὰ στηρίξη τὴν πρόταση ἀποκαταστάσεώς του πού ἔκαμε ὁ Canter, ἂν δὲν συνηγοροῦσαν γι' αὐτὴν δύο λόγοι πολὺ οὐσιαστικοί. Ὁ πρῶτος, πού ἀφορᾷ τὸ νόημα, εἶναι ὅτι μὲ μιὰ ἀνεπαίσθητη διόρθωση, ὅπως εἶναι αὐτὴ τοῦ ἦ σὲ καί, αἴρεται ἡ ταυτολογία τῆς χειρόγραφης παραδόσεως, ἡ ὁποία καθιστᾷ τοὺς δύο στίχους ἀσυμβίβαστους τὸν ἓνα μὲ τὸν ἄλλο, ἐνῶ συγχρόνως τὰ συνώνυμα οἰχόμεσθ (α) καὶ πίπτομεν συνδέονται σὲ ἓν διὰ δυοῖν, πού ἐνισχύει τὴν ἔννοιάν τους, καὶ ἐπιπλέον ἡ μεταφορική σημασία πού ἔχουν καὶ τὰ δύο ῥήματα στὸ χωρίο αὐτὸ (εἰμαστε χαμένοι») γίνεται σαφέστερη μὲ τὸν προσδιορισμὸ σοῦ πατρὸς ἐξολωλότος¹. Ὁ δεύτερος λόγος, πού ἀφορᾷ τὴν κατασκευὴ τῆς φράσεως, εἶναι ὅτι ἡ συμμετρία, τὴν ὁποία ἀποκτοῦν τὰ δύο σκέλη τῆς διαζευξέως μὲ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀντιστοιχίας ρημάτων (σεσώμεθα ~ οἰχόμεσθ (α) καὶ πίπτομεν) καὶ μετοχικῶν προσδιορισμῶν (κείνου βίον σώσαντος ~ σοῦ πατρὸς ἐξολωλότος), διέπεται ἀπὸ τὸν κανόνα τῆς προοδευτικῆς ἀξίσεως τῶν σκελῶν τῆς σύνθετης φράσεως, κατὰ τὸν ὅποιο τὸ σκέλος πού ἀκολουθεῖ καταλαμβάνει μεγαλύτερη ἔκταση ἀπὸ ἐκεῖνο πού προηγεῖται². Ἐδῶ ἡ ἀξίση στὸ δεύτερο σκέλος ἐπιτυγχάνεται μὲ τὸ ἓν διὰ δυοῖν καὶ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ κείνου μὲ τὸ ἰσοδύναμο σοῦ πατρὸς, καὶ ἔτσι ἡ σχέση τοῦ πρώτου πρὸς τὸ δεύτερο σκέλος γίνεται ἓνα πρὸς ἓνάμισι:

(α) ἢ σεσώμεθα	83
κείνου βίον σώσαντος (β) ἢ οἰχόμεσθ' ἅμα	85
καὶ πίπτομεν σοῦ πατρὸς ἐξολωλότος;	84

¹Ἐνα παράδειγμα τέτοιας ἀξίσεως παρέχουν οἱ στ. 79/81 τοῦ δράματος, πού παραθέσαμε στὴν ἀρχὴ (ὅπου ἐπίσης μερικοὶ ἔχουν προτείνει νὰ περιορισθοῦν οἱ στ. 80/1 σὲ ἓνα)

1. Γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ γίνῃ σαφὴς ἡ μεταφορική σημασία τῶν ρημάτων αὐτῶν μὲ τὴν παράθεση συνωνύμων πρβ. Τραχ. 1039 τὰν ὦδ' ἐπίδοιμι πεσοῦσαν / αὐτως, ὦδ' αὐτως, ὡς μ' ὄλεσεν' αὐτόθ. 1143 οἰχομαι τάλας, / ὄλωλ' ὄλωλα, φέγγος οὐκέτ' ἔστι μοι Αἴ. 896 ὄχωκ', ὄλωλα, διαπεπόρημαι, φίλοι. Ὁ RENEHAN, ἐνθ' ἀν., σ. 33, διατυπώνει τὴν γνώμη, ὅτι ἀντίθετα μὲ τὸ ἀπλὸ ὄλλυμι, πού ἀνήκει σαφῶς στὸ τραγικὸ λεξιλόγιο, τὸ σύνθετο ἐξόλλυμι ἰδιάζει μᾶλλον στὸν πεζὸ λόγο καὶ τὴν κωμῶδια, γιατί παραδείγματά του ἔχομε μόνο ἀπὸ τὸν Εὐριπίδῃ, ὅχι ἀπὸ τὸν Αἰσχύλο καὶ κανένα ἄλλο ἀπὸ τὸν Σοφοκλῆ ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ ἐδῶ, τὸ ὁποῖο ἔτσι ἐλέγχεται ὅχι γνήσιο. Ἀλλὰ ἡ ἀποψη αὐτὴ ἀποδίδει σημασία σὲ μιὰ τυχαία ἔλλειψη τῆς παραδόσεώς μας καὶ παραγνωρίζει τὸ ἀναμφισβήτητο γεγονός, ὅτι τὸ ἐξ- (ἐκ-) εἶναι μπροστὰ ἀπὸ τὰ ῥήματα κάτι πολὺ συνηθισμένο στὴν τραγικὴ γλώσσα γενικά, ὅχι μόνον τὴν ταπεινότερη, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑψηλὴ, γιατί τὸ ἐπέβαλλε στοὺς ποιητὲς ἡ ἀνάγκη τοῦ μέτρου' πρβ. (ἐξ)-αἰστῶ, (ἐξ)ακούω, (ἐξ)αμαρτάνω, (ἐξ)ευλαβοῦμαι, (ἐξ)αποφθεῖρω, (ἐκ)διδάσκω, (ἐξ)επίσταμαι, (ἐξ)οἶδα κτλ.

2. Γιὰ τὸν κανόνα αὐτόν, πού τὸν εἶχαν προσέξει ἤδη οἱ παλαιοὶ (πρβ. Δημητρίου, Περὶ ἔρμηνείας § 18: ἐν δὲ ταῖς συνθέτοις περιόδους τὸ τελευταῖον κῶλον μακρότερον χρῆ εἶναι), βλ. Ο. BENAGHEL, Beziehungen zwischen Umfang und Reihenfolge von Satzgliedern: Indog. Forsch. 25 (1909) 110 ἐξξ. (σ. 120 ἐξξ. παραδείγματα ἀπὸ κλασσικοῦς συγγραφεῖς).

[ἢ τοῦτ' ἀνατλάς βίον εὐαίων' ἔχειν Nauck, ἢ τοῦτον ἄρας ἄθλον εὐαίων' ἔχειν Wunder, ἢ λοιπὸν ἤδη βίον εὐαίων' ἔχειν Paley], παραγνωρίζοντας ὅτι καὶ ἐδῶ ὑπόκειται ὁ κανόνας τῆς προοδευτικῆς ἀξίσεως τῶν σκελῶν τῆς σύνθετης φράσεως, ὅπως μαρτυρεῖ καὶ τὸ ἀντίστοιχο χωρίο τοῦ δράματος, στ. 166/68 τότ' (α) ἢ θανεῖν χρεῖή σφε τῷδε τῷ χρόνῳ / (β) ἢ τοῦθ' ὑπεκδρομόντα τοῦ μόρου βέλος¹ / τὸ λοιπὸν ἤδη ζῆν ἀλυπτήτῳ βίῳ). Ἐπὶ τὰ ἄλλα ἄφθονα παραδείγματα τοῦ κανόνα αὐτοῦ, πού ὑπάρχουν στὸν Σοφοκλῆ, ἀρκοῦμαι νὰ ἀναφέρω μερικά :

- Ἐντ. 266 τὸ (α) μήτε δρᾶσαι (β) μήτε τῷ ξυνειδέναι
τὸ πρᾶγμα βουλευσάντι μηδ' ¹ εἰργασμένῳ.
αὐτόθ. 285 ὅστις (α) ἀμφικλίσσας
ναοὺς πυρώσων ἦλλε (β) κἀναθήματα
καὶ γῆν ἐκείνων καὶ νόμους διασκεδῶν;
αὐτόθ. 296 (α) τοῦτο (=δ ἄργυρος) καὶ πόλεις
πορθεῖ, (β) τόδ' ἄνδρας ἐξανίστησιν δόμων.
αὐτόθ. 506 ἀλλ' ἢ τυραννίς (α) πολλά τ' ἀλλ' εὐδαιμονεῖ
(β) κἄξεισιν αὐτῇ δρᾶν λέγειν θ' ἂ βούλεται.
αὐτόθ. 429 (α) καὶ χερσὶν εὐθὺς διψίαν φέρει κόνιν,
(β) ἔκ τ' εὐκροτήτου χαλκῆας ἄρδην πρόχου
χοαῖσι τρισπῶνδοισι τὸν νέκυν στέφει.
Πρβ. καὶ αὐτόθ. στ. 23/30 καὶ τὸ ἀντίστοιχο χωρίο αὐτόθ. στ. 194/206.
Αἴ. 631 (α) δξυτόνους μὲν φῶδᾶς
θηρηήσει, (β) χερόπλακτοι δ'
ἐν στέρνοισι πεσοῦνται
δοῦποι καὶ πολιᾶς ἄμυγμα χαιτάς.

Ἐὰς σημειωθῆ τέλος ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ ῥῆσις τῆς Δηϊάνειρας (στ. 79/85) εἶναι χαρακτηριστικὸν δεῦγμα λόγου κατασκευασμένου σύμφωνα μὲ τὸς κανόνες τῆς τέχνης. Ἀρχίζει μὲ μία διάξευξι καὶ τελειώνει μὲ μία δευτέρη διάξευξι, πού βρίσκεται σὲ συνάρτησι μὲ τὴν πρώτη. Ἡ σχέση ὅμως τῶν δύο εἶναι αὐτὴ τοῦ χιαστοῦ σχήματος: στὴν πρώτη προηγεῖται ἡ δυσμενῆς περίπτωσι καὶ ἀκολουθεῖ ἡ εὐνοϊκῆ, στὴν δευτέρη προηγεῖται ἡ εὐνοϊκῆ καὶ ἀκολουθεῖ ἡ δυσμενῆς. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ τοποθέτησι τῆς δυσμενοῦς περιπτώσεως στὰ δύο κλίρια σημειᾶ, πού εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος μιᾶς ἐνότητος λόγου, δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ ἐγίνε ἀπὸ τὸν ποιητὴ γιὰ νὰ προσδοθῆ στὴν περίπτωσι αὐτὴν ἔμφασι ἀντίστοιχη πρὸς τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀπὸ τὸ πρόσωπο πού μιλεῖ ἀποτελεσματικῶς. Καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι, ἀφοῦ ὁ σκοπὸς τῆς Δηϊάνειρας ἦταν νὰ ἐμβάλῃ ἀνησυχία στὸν γιό της, ὥστε ἐκεῖνος νὰ σπεύσῃ σὲ βοήθεια τοῦ πατέρα του, ἡ ἔξαρσι τοῦ κινδύνου τῆς ζωῆς τοῦ Ἡρακλῆ ἦταν ἐπιβεβλημένη. Ὡς πρὸς αὐτὸ ἔχει ἀπόλυτα δίκαιον ὁ Wunder, ἐνῶ ἡ ἀποψή, ὅτι εἶναι τάχα ἀταίριαστη στὴν

1. τοῦ χρόνου τέλος codd.: correxi: πρβ. Σοφ. Ἐντ. 1085/86 τοξεύματα / βέβαια, τῶν σὺ θάλπος οὐχ ὑπεκδρομῆ.

2. μήτ' codd.: corr. Blaydes.

Δημιάνειρα ἢ δυσόλωνη γιά τόν άντρα της ἔκφραση σοῦ πατρὸς ἐξολωλότος, ἀποτελεῖ παρεξήγηση τοῦ χωρίου.

§ 2.

ΥΛ. ἀλλ' εἶμι, μῆτερ εἰ δὲ θεσφάτων ἐγὼ
 βάξιν κατήδη{ν}¹ τῶνδε, κἂν πάλαι παρῆ{ν}².
 νῦν δ' ὁ ξυνήθης πότμος οὐκ εἶ πατρὸς
 ἡμᾶς προταρβεῖν οὐδὲ δειμαίνειν ἄγαν.
 νῦν δ' ὡς ξυνίημ', οὐδὲν ἐλλείπω τὸ μὴ { οὐ }³ 90
 πᾶσαν πυθέσθαι τῶνδ' ἀλήθειαν πέρι.

Ἐστερα ἀπὸ μιᾶ ὑπόθεση τοῦ μὴ πραγματικοῦ ἢ μιᾶ εὐχῆ ἀνεκπλήρωτη ἀκολουθεῖ συνήθως μιᾶ φράση μὲ τὸ νῦν δὲ ποῦ εἰσάγει τὸ πραγματικό. Στὴν παραπάνω ἀπάντηση τοῦ Ἰλλου πρὸς τὴν μητέρα του τὴν ὑπόθεση τοῦ μὴ πραγματικοῦ (στ. 86/7) ἀκολουθοῦν στὴν παράδοση τῶν χειρογράφων μας δύο δίστιχα, 88/9 καὶ 90/1, ποῦ εἰσάγονται καὶ τὰ δύο μὲ ἓνα νῦν (δέ). Ἦταν ἐπόμενο αὐτὸ νὰ προκαλέση τὴν ὑπόψια τῶν κριτικῶν. Ὁ Brunck νόμισε ὅτι πρόκειται καὶ ἐδῶ γιὰ περίπτωση ἀντιμεταθέσεως ὅπως στοὺς στ. 84/5 καὶ ὅτι γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς κανονικῆς ἀκολουθίας χρειάζεται νὰ μετατεθοῦν οἱ στ. 88/9 μετὰ τοὺς στ. 90/1 καὶ νὰ διορθωθῇ συγχρόνως τὸ νῦν (δέ) τοῦ στ. 88 σὲ ἀλλ(ά), ὅπως στὴν προηγούμενη περίπτωση τὸ ἦ τοῦ στ. 84 διορθώθηκε ἀπὸ τὸν Canter, ποῦ πρότεινε τὴν ἀντιμετάθεση τῶν δύο στίχων, σὲ καί. Ὁ Hermann ἀπὸ τὴν ἄλλη στὴν πρώτη του ἔκδοση τοῦ δράματος (1822), ad l., ἐντάσσοντας καὶ τὴν περίπτωση αὐτὴν στὴν θεωρία του περὶ ἀναθεωρήσεως τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Σοφοκλῆ⁴, δέχθηκε ὅτι ἀπὸ τὰ δύο δίστιχα τὸ μὲν πρῶτο ἀντιπροσωπεύει τὸ ἀρχικὸ κείμενο, τὸ δὲ δεύτερο τὴν ἀναθεωρημένη μορφή του, καὶ μὲ τὴν σκέψη αὐτὴν πρότεινε τὸν ὀβελισμό τῶν στ. 88/9 ὡς περιττῶν. Οἱ στίχοι ὅμως 88/9 αἰτιολογοῦν τὸ γιὰτί ὁ Ἰλλος δὲν ἀνησυχοῦσε γιὰ τὴν μακρὰ ἀπουσία τοῦ πατέρα του, καὶ ἡ αἰτιολογία αὐτὴ ὄχι περιττὴ δὲν εἶναι, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἀπαραίτητη, γιὰ νὰ ἐπανορθωθῇ ἐγκαίρως ἡ ἐντύπωση γι' αὐτόν, ὅτι εἶναι ἄστοργος γιός, τὴν ὁποία εἶχε δημιουργήσει ὁ ψόγος τῆς μητέρας του, ὅτι ἀδιαφοροῦσε νὰ μάθη ποῦ ἀπουσιάζει τόσον καιρὸ ὁ πατέρας του (στ. 65/6). Καὶ ὁ ἴδιος ὁ Hermann ἄλλωστε δὲν ἐπέμεινε ὡς τὸ τέλος στὴν

1. κατήδην (-δειν) codd.: corr. Brunck.

2. παρῆν codd.: corr. Elmsley.

3. οὐ add. Brunck.

4. Πρβ. σ. 7, σημ. 1. Τὴν θεωρία τὴν ἴδια τὴν ἀναπτύσσει ὁ Hermann στὴν prae-fationem τῆς πρώτης του ἐκδόσεως, σ. XIII ἐξ.

γνώμη, ὅτι οἱ στ. 88/9 πρέπει νὰ ὀβελισθοῦν, ἀλλὰ προσχώρησε ἀργότερα, στὴν δεύτερη ἐκδοσὴ του (1848), στὴν πρόταση ἀντιμεταθέσεως τῶν δύο διστίχων 88/9 καὶ 90/1, πού εἶχε κάμει ὁ Brunck. Θὰ ἦταν ἐπομένως περιττὸ νὰ τὴν συζητήσωμε ἐδῶ, ἂν δὲν συνέβαινε τὸ παράδοξο, ἡ παλαιότερὴ του γνώμη καὶ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψή της ἀπὸ τὸν εἰσηγητὴ της νὰ βρῆ ἄλλους πρόθυμους νὰ τὴν ἀποδεχθοῦν, χωρὶς νὰ προσαγάγουν πρόσθετα ἐπιχειρήματα, τὸν Bergk (1858), τὸν Dindorf (31860), ἀκόμη καὶ τὸν Pearson ὕστερα ἀπὸ τρία τέταρτα αἰῶνα (1924), μὲ προέκταση ὡς τὶς μέρες μας στὸν Kamerbeek (1959) καὶ τὸν Longo (1968).

Ἄλλὰ ἡ αἰτιολογία, γιατί ὁ Ὑλλος δὲν ἀνησυχοῦσε γιὰ τὴν ἀπουσία τοῦ πατέρα του, ὅσο ἀπαραίτητη εἶναι γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὸ ἦθος του ὡς γιου μέσα στὸ δράμα, ἄλλο τόσο ἄτοπη θὰ ἦταν, ἂν ἀκολουθοῦσε τὴν δῆλωσή του ὅτι θὰ βάλῃ ὅλα του τὰ δυνατὰ νὰ ἐξακριβώσῃ ἂν πραγματικὰ κινδυνεύῃ ὁ πατέρας του (οὐδὲν ἐλλείπω τὸ μὴ <οὐ> | πᾶσαν πυθέσθαι τῶνδ' ἀλίθειαν πέρι, στ. 90/1), μὲ τὰ ὁποῖα καταφανῶς κλείνει τὸν λόγος του. Νόημα ἔχουν μόνο ὡς συμπλήρωμα τῶν στ. 86-7, ὥστε ὁ Ὑλλος νὰ λέγῃ ὅτι δὲν βρίσκεται κιόλας κοντὰ στὸν πατέρα του, γιατί ἀγνοοῦσε τὸν χρησμὸ γιὰ τὸν τωρινὸ κίνδυνό του καὶ νόμιζε ὅτι καὶ αὐτὴ τὴν φορὰ θὰ γυρίσῃ σῶος, ὅπως γύριζε πάντα ἀπὸ τοὺς ἄθλους του (ὡς τι δράσων εἶρπε κοῦ θανούμενος, ὅπως λέγει πιὸ κάτω, στ. 160, ἡ Δηιάνειρα γιὰ τὰ προηγούμενα ταξίδια τοῦ Ἡρακλῆ σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὸ τελευταῖο του). Δυσκολία νὰ συναφθοῦν οἱ στ. 88/9 πρὸς τοὺς στ. 90/1 ὑπάρχει πράγματι, ἀλλὰ μπορεῖ πολὺ εὐκόλα νὰ ἀρθῆ, ἂν δεχθοῦμε μὲ τὸν Vauvilliers ὅτι στὸν στ. 88 ὁ ἐνεστῶς ἐᾶ εἶναι φθορὰ ἐνὸς παρατατικοῦ εἶα. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα τὸ μόνο πού ἐξακολουθεῖ νὰ ἐνοχλῆ εἶναι τὸ νῦν δ(έ) στὴν ἀρχὴ καὶ τῶν δύο συνεχόμενων διστίχων. Αὐτὸ δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ἐξί- σου ἀναγκαῖο καὶ τὶς δύο φορές. Ὅταν ἐξετάσωμε γλωσσικῶς τὸ ὅλο χωρίο, θὰ συμφωνήσωμε μὲ τὸν Blaydes ὅτι «νῦν δ' in v. 90 would not come well after 87, whereas it does so after 89». Τὸ πρῶτο λοιπὸν ἀπὸ αὐτὰ εἶναι τὸ ὑπο- πτο, καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ διορθωθῆ. Μὲ τὸ πρὶν δ(έ) πού πρότεινε ὁ Wakefield δὲν ἀποκαθίσταται ἡ φυσικότης τοῦ λόγου. Τὸ ἴδιο ἀμφιβάλλω τώρα γιὰ τὴν εὐστοχία τῆς προτάσεως πού εἶχα κάμει πρὶν ἀπὸ καιρὸ στὴν Τραγικὴν λέξιν¹, νὰ γραφῆ στὸν στ. 88 τέως στὴν σημασίᾳ τοῦ «πρότερον» (τὴν ὁποία μᾶς παρα- δίδει γιὰ τὸν Σοφοκλῆ ἢ Σούδα T 321· πρβ. ἀπόσπ. 996 N₂ = 1101 P.) ὡς ἀντίστοιχο στὸ νῦν δὲ τοῦ στ. 90 (πρβ. τὰ παραδείγματα πού ἀναφέρει στὸ ἐρμηνευτικὸ του ὑπόμνημα στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ὁ Pearson). Ἡ ἀμφιβολία μου προέρχεται ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ ἄρθρο ὁ δὲν μπορεῖ νὰ λείπῃ πρὶν ἀπὸ τὸ ξυνήθης

1. Τραγικὴ λέξις. Lexicographorum Graccorum glossae in emendandis tragicorum locis corruptis adhibitae: ΕΦΣΘ 8 (1960-63) 180.

πότμος¹. Νεώτερη ἐξέταση τοῦ ζητήματος μὲ πείθει ὅτι τὸ ν ὕ ν δ' ὁ ξυνήθης πότμος τοῦ στ. 88 εἶναι μᾶλλον φθορὰ ἐνὸς ὁ δ ἡ ξυνήθης πότμος. Πρβ. Πλάτ. Τίμ. 21 b τ ὁ δ ἡ τ ἦ ς ἑ ο ρ τ ἦ ς ξ ὕ ν η θ ε ς ἐκάστοτε καὶ τότε συνέβη τοῖς παισίν. Σύμφωνα μὲ αὐτὸ ἡ ἀποκατάσταση τῶν στ. 88/9 ποῦ θὰ ἐπρότεινα εἶναι:

ὁ δ ἡ ξυνήθης πότμος οὐκ εἶα πατρὸς
ἡμᾶς προταρβεῖν οὐδὲ δειμαίνειν ἄγαν.

Ἐπισημασθήτω ἡ ὁρθὴ ἀκολουθία τῶν δύο διστίχων εἶναι αὐτὴ ποῦ παραδίδουν τὰ χειρόγραφα, καὶ ἡ ἀντιμετάθεσή τους δὲν δικαιολογεῖται.

§ 3.

- ΔΙ. ... ἔστιν γὰρ οὕτως ὥσπερ οὗτος ἐννέπει. 475
ταύτης ὁ δεινὸς ἕμερός ποθ' Ἑρακλῆ
διῆλθε, καὶ τῆσδ' οὐνεχ' ἡ πολύφθορος
καθηρέθη πατρῶος Οἰχαλία δορί.
καὶ ταῦτα, δεῖ γὰρ καὶ τὸ πρὸς κείνου λέγειν,
οὔτ' εἶπε κρύπτειν οὔτ' ἀπηρηθή ποτέ, 480
ἀλλ' αὐτός, ὃ δέσποινα, δειμαίνων τὸ σὸν
μὴ στέρον ἀλγύναμι² τοῖσδε τοῖς λόγοις,
ἡμαρτον, εἴ τι τήνδ' ἁμαρτίαν νέμεις.
ἐπέπερ οὐδ' ἤδη³ πάντ' ἐπίστασαι λόγον,
κείνου τε καὶ σὴν ἐξ ἴσου κοινὴν χάριν 485
καὶ στέργε τὴν γυναῖκα καὶ βούλου λόγους,
οὐδ' εἶπας ἐς τήνδ', ἐμπέδους⁴ εἰρημέναι.
ὥς τᾶλλ' ἐκεῖνος πάντ' ἀριστεύων χεροῖν
τοῦ τῆσδ' ἔρωτος εἰς ἅπανθ' ἤσσων ἔφν.
ΔΗ. ἀλλ' ὦδε καὶ φρονοῦμεν ὥστε ταῦτα δρᾶν . . . 490

Ἐπισημασθήτω ὅτι οἱ στίχοι 488/89 διακόπτουν τὴν συνέχεια τοῦ λόγου, τὸ ὑποπτεύθηκε πρῶτος ὁ Bergk⁵, καὶ συμφώνησαν μαζί του ὁ Dindorf⁶ καὶ ὁ Nauck⁷. Πραγ-

1. Τὸ τέως «πρότερον», στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται τὸ ἀπόσπασμα αὐτό, μπορεῖ παρά ταῦτα νὰ ἀνήκει πράγματι στὴς Τραχίνιες, ἀλλὰ σὲ ἄλλο μέρος· στὸν στ. 1217 στὴν θέση τοῦ διδοῦς ποῦ παραδίδεται ἐκεῖ: *χάριν βραχίαν πρὸς μακροῖς ἄλλοις τ έ ω ς*.

2. *ἀλγύνομι* codd.: *correxi* πρβ. 458 *ἀλγύνειεν ἄν*.

3. *ἐπεί γε μὲν ἤδη* codd.: *correxi*.

4. *ἐμπέδως* codd.: *corr.* Nauck.

5. TH. BERGK. *Sophoclis tragoediae*, Lipsiae 1858, σ. LVIII.

6. G. DINDORF, *Sophoclis Trachiniae*, Oxonii 1860, σ. 65.

7. F.W. SCHNEIDWIN, *Sophokles*, 6. Bd.: *Trachinierinnen*. 4. Auflage besorgt von A. NAUCK, Berlin 1873, Anhang σ. 155.

ματικά και ἡ ἀπάντηση τῆς Δηιάνειρας (στ. 490) συνάπτεται στὴν σύσταση πού τῆς κάνει ὁ Λίχας στοὺς στ. 484/87, νὰ ἐμμείνη στὴν ὑπόσχεση πού τοῦ εἶχε δώσει προηγουμένως (στ. 462 ἐξξ.) και νὰ ἐπιδείξη ἀνοχή πρὸς τὴν παλακίδα τοῦ Ἡρακλῆ, και τὸ βούλου λόγους, / οἷς εἶπας ἐς τήνδ', ἐμπέδους εἰρηκέναι δείχνει καθαρά ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ τελειώνει ἡ ρήση τοῦ Λίχα¹. Ἡ δικαιολογία πού προστίθεται, ὅτι ὁ Ἡρακλῆς πού ἐβγαίνει νικητῆς σ' ὅλους τοὺς ἄλλους ἀγῶνες του νικῆθηκε ἀπὸ τὸν ἕρωτα αὐτῆς τῆς γυναίκας, δὲν ἔχει θέση ἀνάμεσα στὰ λόγια αὐτὰ και τὴν ἀπάντηση τῆς Δηιάνειρας, ἐνῶ, ἀν λείψη, ὁ εἰρμός τοῦ λόγου ἀποκαθίσταται.

Ἐπειδὴ ὅμως οἱ στίχοι αὐτοὶ δὲν ἀνήκουν ὀργανικὰ ἐκεῖ πού παραδίδονται, δὲν σημαίνει και ὅτι εἶναι νόθοι, ὅπως ἀπέκλινε νὰ τοὺς θεωρήσῃ ὁ Dindorf. Ὁ Bergk, πού εἶχε ὑποπτευθῆ ὅτι δὲν ἀνήκουν στὸ σημεῖο ὅπου παραδίδονται, ἀναγνώρισε συγχρόνως ὅτι θὰ εἶχαν τὴν θέση τους πιὸ πάνω, ὕστερα ἀπὸ τὴν ὁμολογία τοῦ Λίχα, ὅτι ὁ ἕρωτας πρὸς τὴν Ἴδλη ἔγινε αἰτία νὰ ἐκστρατεύσῃ ὁ Ἡρακλῆς κατὰ τῆς Οἰχαλίας και νὰ τὴν καταστρέψῃ (στ. 476/78). Ἡ εἰκασία αὐτῆ τοῦ Bergk δὲν ἔχει βρεῖ ὡς τώρα, ὅσο ξέρω, ὀπαδούς. Ὡστόσο, ὅταν ἐμβαθύνῃ κανεὶς στὸ νόημα τῶν στίχων αὐτῶν και στὴν σχέση τοῦ λόγου τοῦ Λίχα πρὸς τὸν λόγο τῆς Δηιάνειρας, πείθεται ὅτι εἶναι σωστή. Αὐτὸ θὰ ἐπιχειρήσωμε νὰ δείξωμε παρακάτω. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ζήτημα δὲν εἶναι ἄσχετο πρὸς τὸ κριτικὸ πρόβλημα πού ἔχει θέσει ὁ Dindorf, ὅτι τὸ εἰς ἅπαντ(α) δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὸ νόημα τοῦ στ. 489 και τὴν πρόθεση τοῦ Λίχα, νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν Δηιάνειρα ἀπέναντι στὴν Ἴδλη², θὰ ἐξετάσωμε προηγουμένως τὸ σημεῖο αὐτό.

Ἀπὸ τὸ τᾶλλ' ἐκεῖνος πάντ' ἀριστεύων χεροῖν καθὼς και ἀπὸ τὸ ἦσσων ἔφου (=ἦττήθη) γίνεται φανερό ὅτι ὁ Λίχας ἀναφέρεται ἐδῶ στοὺς ἀγῶνες τοῦ Ἡρακλῆ, στοὺς ὁποίους ὁ ἦρωας ἐβγαίνει κατὰ κανόνα νικητῆς, και ἀντιθέτει σ' αὐτοὺς τὴν ἦττα του ἀπὸ τὸν ἕρωτα τῆς Ἴδλης. Οἱ δύο στίχοι ἀποτελοῦν μιὰ νοηματικὴ ἐνότητα, ἀλλὰ τὸ οὐσιῶδες σ' αὐτὴν εἶναι αὐτὸ πού λέγεται στὸν στ. 489, ὅτι ὁ Ἡρακλῆς νικῆθηκε ἀπὸ τὸν ἕρωτα τῆς Ἴδλης. Ὁ στ. 488, ὅτι ὁ Ἡρακλῆς νικοῦσε σ' ὅλους τοὺς ἄλλους ἀγῶνες του, δὲν ἔχει ἄλλη λειτουργία παρὰ νὰ ἐξάρῃ τὸ μέγεθος τῆς ἦττας αὐτῆς τοῦ Ἡρακλῆ. Πρόσθετη ἔξαρση τῆς ἦττας του, ὅπως αὐτῆ πού ὑποτίθεται ὅτι γίνεται μετὰ τὸ εἰς ἅπαντ(α) («νικῆθηκε κ α θ' ὅ λ α, ἀ π ὀ κ ἄ θ ε ἄ π ο ψ η, κ α θ' ὀ λ ο κ λ η ρ ῖ α»),

1. Τὸ τέλος τῆς ρήσεως παρασκευάζεται ἤδη ἀπὸ τὸν στ. 484 μετὰ τὸ ἐπει . . . πάντ' ἐπίστασαι λόγον' πρβ. § 6 (σ. 38) και εἰδικὰ γιὰ τὸν στ. 484, LONGO, ἐνθ' ἀν., σ. 183.

2. «Parum apte . . . dictum est τοῦ τῆσδ' ἕρωτος εἰς ἅπανθ' ἦσσων ἔφου, ubi μόνως ἦσσων (vel οὐ κρείσσων) ἔφου potius dicendum erat quam εἰς ἅπαντα, quod alienum ab Lichae consilio est, qui Iolen Deianirae benevolentiae commendat».

είναι περιττή, αλλά πρὸ πάντων καταστρέφει τὴν νοηματικὴ ἐνότητα τῶν δύο στίχων καὶ τὴν ἀντίθεση πρὸς ὑφίσταται στὸ περιεχόμενο τοῦ καθενὸς ἀπὸ αὐτοῦς. Ἐκεῖνος πρὸς ἔγραψε ἔτσι παρασύρθηκε πιθανῶς ἀπὸ τὸ πάντ(α) τοῦ στ. 488 καὶ εἰσήγαγε στὸν ἐπόμενον στίχο ὡς ἀντίστοιχον δῆθεν προσδιορισμὸς τὸ εἰς ἅπαντ(α)¹, ἐρμηνεύοντας τοὺς στίχους ὡς ἐξῆς: «γιατὶ ἐκεῖνος, πρὸς νικοῦσε καθ' ὀλοκληρία τοὺς ἄλλους στὰ χέρια, νικῆθηκε (μὲ τὴν σειρά του καὶ αὐτὸς) καθ' ὀλοκληρία ἀπὸ τὸν ἔρωτα αὐτῆς τῆς κόρης». Μιὰ τέτοια ὅμως ἐρμηνεία εἶναι ἀσφαλῶς ξένη πρὸς τὸ νόημα τοῦ χωρίου, γιατί τὸ πάντ(α) τοῦ στ. 488 δὲν εἶναι ἀπόλυτο, ὅπως λ. χ. στὴν Ἄντ. 195 πάντ' ἀριστεύσας (= πᾶσαν ἀριστείαν ἀριστεύσας) δορὶ «ἀφοῦ διακρίθηκε ἀ π ὀ κ ἄ θ ε ἄ π ο ψ η στὴν μάχη», ἀλλὰ ἀποτελεῖ κατηγορηματικὸ προσδιορισμὸς στὸ τᾶλλ(α), καὶ τὸ νόημα τῶν στίχων, ὅπως πολὺ εὐστοχα τὸ συνέλαβε ὁ Dindorf, εἶναι: «ἐνῶ ὁ Ἡρακλῆς νικοῦσε στὰ χέρια τοὺς ἄλλους ἀντιπάλους του ὁ λ ο υ ς (τᾶλλα πάντα), νικῆθηκε ἀπὸ ἕναν ἀντίπαλο, τὸν ἔρωτα αὐτῆς τῆς κόρης». Εἶναι πρόδηλο λοιπὸν ὅτι τὸ εἰς ἅπαντ(α) δὲν εἶναι γνήσιο.

Μένει νὰ δοῦμε ποιά μπορεῖ νὰ ἦταν ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ στ. 489. Γιὰ νὰ τὸ βροῦμε αὐτό, πρέπει νὰ σκεφθοῦμε γιατί ὁ Λίχας λέγει αὐτὰ τὰ λόγια. Δὲν ἔχει προσεχθῆ ἀρκετὰ ὅτι αὐτὰ ἀποτελοῦν μέρος τῆς ἀπαντήσεως πρὸς δίνει ὁ Λίχας στὸν λόγο τῆς Δηϊάνειρας πρὸς προηγεῖται (στ. 435/69). Στὸν λόγο τῆς αὐτὸν ἡ Δηϊάνειρα προσπαθεῖ νὰ πείσῃ τὸν Λίχα νὰ τῆς ὁμολογήσῃ τὴν ἀλήθεια, πρὸς τῆς τὴν εἶχε ἀποκρύψει ἐκεῖνος, σχετικὰ μὲ τὴν Ἰόλη. Καὶ τὸ κύριο ἐπιχείρημα πρὸς φέρνει εἶναι ὅτι δὲν πρόκειται νὰ μεμφθῆ τὸν Ἡρακλῆ, γιατί ἐρωτεύθηκε (στ. 445/46), πράγμα πρὸς συνέβηκε ἄλλωστε πολλὰ φορὰς ὡς τῶρα (στ. 459/60), οὔτε καὶ νὰ συμπεριφερθῆ ἄσχημα πρὸς τὴν Ἰόλη, ἡ ὁποία ἀντίθετα τῆς προκαλεῖ οἶκτο γιὰ τὴν δυστυχία τῆς (στ. 461/67). Τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ τὸ στηρίζει σὲ μιὰ γνώμη πρὸς διατυπώνει στὴν ἀρχή, ὅτι δὲν εἶναι στὰ λογικά του ὅποιος σηκώνεται καὶ πιάνεται στὰ χέρια μὲ τὸν Ἐρωτα σὺν πυγμαχός, γιατί ὁ Ἐρωτας ἐπιβάλλει τὴν θέλησή του ἀκόμη καὶ στοὺς θεοὺς (στ. 441/43):

*Ἐρωτι πληγεῖς² ὅστις ἀντανίσταται
πύκτης ὅπως ἐς χεῖρας, οὐ καλῶς φρονεῖ·
οὗτος γὰρ ἄρχει καὶ θεῶν ὅπως θέλει.*

1. Γιὰ τὴν ἀντιστοιχία τοῦ ἐμπρόθετου εἰς ἅπαντα, πρὸς τὸ ἀπλὸ πάντα στὴν σημασία «ἀπὸ κάθε ἀποψη, καθ' ὀλοκληρία» πρβ. λ. χ. Εὐριπ. ἀπόσπ. 45 N₂ ὡς οὐ τις ἀνδρῶν εἰς ἅπανθ' εὐδαιμονεῖ καὶ Βακχ. 5, 53 οὐ γὰρ τις ἐπιχθονίων πάντα γ' εὐδαιμων ἔφν.

2. πληγεῖς εἶναι δική μου διόρθωση, πρὸς τὴν θεωρῶ ἀπαραίτητη γιὰ νὰ ὀλοκληρωθῆ τὸ νόημα τοῦ ἀντανίσταται ἐς χεῖρας. Τὸ πλήσσω, εἰδικὸ ρῆμα γιὰ τὴν πυγμαχία (πρβ. Πλάτ. Πρωτ. 339e ὡς περὶ ἐπὶ ἀγαθοῦ πύκτου π λ η γ ε ἰ ς) χρησιμοποιεῖται ἐπίσης

Γι' αὐτὸ λοιπὸν ὁ Λίχας στὴν ἀπάντησή του λέγει ὅτι ὁ Ἡρακλῆς νικήθηκε ἀπὸ τὸν ἔρωτα τῆς Ἰόλης¹. Προσπαθεῖ δηλαδή νὰ καταστήσῃ στὴν Δηιάνειρα συγγνωστὴ τὴν ἀδυναμία τοῦ Ἡρακλῆ γιὰ τὴν Ἰόλη, στηριζόμενος στὴν γνώμη τῆς ἴδιας γιὰ τὴν παντοδυναμία τοῦ Ἐρωτα². Καὶ ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἀναφέρεται στὴν γνώμη αὐτὴν, μεταφέρει τὴν εἰκόνα τῆς πάλης μετὰ τὸν Ἐρωτα, ποὺ εἶχε χρησιμοποιήσει στὸν λόγο τῆς ἐκείνη, στὴν συγκεκριμένη πάλη τοῦ Ἡρακλῆ μετὰ τὸν ἔρωτα τῆς Ἰόλης. Τὸ *χεροῖν* δὲν ἀφήνει γι' αὐτὸ καμιά ἀμφιβολία³. Ἐπειδὴ ὅμως, ὅπως εἶπαμε καὶ παραπάνω, οἱ δύο στίχοι ἀποτελοῦν νοηματικὴ ἐνότητα καὶ στὴν ἐνότητα αὐτὴν τὸ οὐσιῶδες λέγεται στὸν στ. 489, ἐνῶ ὁ στ. 488 ἔχει ἀπλῶς σκοπὸ νὰ ἐξάρῃ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐπομένου στίχου, περιμένομε καὶ στὸν τελευταῖο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἦσσαν ἔφου, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ ἀριστεύων τοῦ προηγούμενου, καὶ κάτω ἀκόμη ποὺ νὰ ἀντιστοιχῇ πρὸς τὸ *χεροῖν* καὶ νὰ διασαφηνίξῃ ὅτι ὅπως ἡ ἀριστεία ἔτσι καὶ ἡ ἦττα — πρὸ πάντων μάλιστα

γιὰ τὰ πλήγματα τοῦ ἔρωτα στὸν ἐρωτευμένο (λ. χ. Ἀντιφ. ἀπόσπ, 18, 1/2 Κοσκ Μακαρεὺς *ἔρωτι τῶν ὁμοσπόρων μᾶς π λ η γ ε ί ς*· πρβ. Αἰσχ. Ἀγ. 1204 = Εὐριπ. Μήδ. 556 *ἐ μέρω π ε π λ η γ μ ε ν ο ς*· Ἐρμησιάν. ἀπόσπ. 7, 41/2 ΡΟWELL Λύδης δ' Ἀντίμαχος . . . *ἐκ μὲν ἔρωτος / π λ η γ ε ί ς*), καὶ ἔτσι ἐδῶ ποὺ εἶναι φανερὴ ἡ μεταφορὰ ἀπὸ τὴν πυγμαχία στὸν ἀγῶνα μετὰ τοῦ Ἐρωτα καὶ τοῦ ἐρωτευμένου (πρβ. καὶ Σ 441 : *εὐήθης γὰρ ὅστις προσδοκᾷ ἀ ν τ ι π υ κ τ ε ὐ σ α ι τῶ* Ἐρωτι «νὰ ἀντικρούσῃ τὰ πλήγματα τοῦ Ἐρωτα μετὰ δικὰ του πλήγματα») τὸ *πληγείς* εἶναι ὅ,τι χρειάζεται. Ἡ παράδοσή μας στὸ σημεῖο αὐτό, ἄμεση καὶ ἔμμεση (*μὲν νῦν ἢ μὲν οὖν codd., μὲν γοῦν ἢ μὲν οὖν* Στοβαῖος), δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι στὸν ἀρχέτυπὸ τῆς ὑπῆρχε ἓνα κενό, ποὺ συμπληρώθηκε ἐμπειρικὰ μετὰ μόρια ἀχρηστα στὰ συμπραζόμενα, καὶ ἔτσι ἔμεινε ἀκάλυπτο τὸ ἀντανίσταται *ἐς χεῖρας*.

1. Ὁ μόνος, ὅσο ξέρω, ποὺ πρόσεξε τὴν σχέση τῶν δύο χωρίων εἶναι ὁ ΚΑΜΕΡΒΕΕΚ (ἔνθ' ἀν., σ. 115) : «To a certain extent, he (=Lichas) echoes Deianeira's own argument 441sqq.». Δὲν ἐπέμεινε ὅμως περισσότερο.

2. Πόση σημασία κατέχει μέσα στὸ ἐπεισόδιο τοῦτο τοῦ δράματος ἡ γνώμη αὐτὴ γιὰ τὴν παντοδυναμία τοῦ Ἐρωτα (ἢ ὁποῖα γνώμη ἄλλωστε ἀποτελεῖ τὸν ἄξονα ποὺ γύρω του στρέφεται ἡ ὅλη τραγωδία) φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι στὸ στάσιμον ποὺ ἀκολουθεῖ ἀμέσως ἐπειτα ὁ Χορὸς προβαίνει σὲ μιὰ λυρική περιγραφή τῆς πάλης τοῦ Ἡρακλῆ μετὰ τὸν Ἀχελῶο γιὰ τὴν κατάρκτηση τῆς Δηιάνειρας (στ. 497/522). Στὴν περιγραφή αὐτὴν ὁ Χορὸς, μετὰ σαφῆ ἀναφορὰ στὸ ὅτι (*ὁ Ἐρωτος*) *ἄρχει καὶ θεῶν ὅπως θέλει*, κάνει πρῶτα ὑπαινιγμὸ σὲ περιπτώσεις, ὅπου ἔδειξε τὴν δύναμή του σὲ θεοὺς (Δία, Πλούτωνα, Ποσειδῶνα), καὶ περὶ ὕστερα στοὺς δύο ἀντίζηλους ἔραστὲς τῆς Δηιάνειρας ποὺ *π α λ ε ὕ ο υ ν* γι' αὐτὴν μετὰ διατητὴ τὴν Ἀφροδίτη (στ. 516 *Κύπρις ῥαβδονόμει ξυνοῦσα*). Τὴν σχέση τοῦ χορικοῦ μετὰ τὴν σκηνὴ ποὺ προηγῆθηκε ἐπισημαίνει καὶ ὁ Σχολιαστὴς στὸν στ. 497 : *εἰκότως ὁ Χορὸς τοιαύτην ἀρχὴν πεποιήται πέπνται γὰρ ὁ λόγος περὶ τοῦ Ἐρωτος*. Πρβ. καὶ ΚΑΜΕΡΒΕΕΚ, ἐνθ' ἀν., σ. 118.

3. Τὸ *χεροῖν* ὅχι μόνον εἶναι ἐδῶ ἀναγκαῖο (ἀδικαιολόγητη εἶναι ἡ παρατήρηση τοῦ JEBB, ἐνθ' ἀν., σ. 75, «either τᾶλλ' or *χεροῖν* ought logically to be absent») ὅπως καὶ ἡ πρόταση τοῦ Blaydes νὰ διορθωθῇ σὲ *δορὶ ἢ χερὶ* σύμφωνα μετὰ τὸ *πάντ' ἀριστεύσας δ ο ρ ἰ* Ἀντ. 195, ὅπου παραδίδεται καὶ διάφορη γραφὴ *χερὶ*, ἀλλὰ καὶ ἔχει κυριολεκτικὴ σημασία καὶ δὲν πρέπει νὰ μεταφράζεται «δύναμη» (Mazon : «forcen», Jebb : «strength»).

λόγια τῆς Δηϊάνειρας ἀπαντᾷ ὁ Λίχας, λέγοντας ὅτι δὲν εἶναι ὁ Ἑρακλῆς ποῦ τοῦ εἶπε νὰ κρύψει τὴν ἀλήθεια σχετικὰ μὲ τὴν Ἰόλη, ἀλλὰ ὁ ἴδιος ἔκαμε τὸ λάθος αὐτὸ ἀπὸ φόβο μήπως λυπήσει ἐκείνην (στ. 479/83). Ἡ ἀπάντησις αὐτῆ τοῦ Λίχα ἀκολουθεῖ ἀκριβῶς ὕστερα ἀπὸ τὸ σημεῖο, ὅπου κατὰ τὸν Bergk ἀνήκει ἡ δικαιολογία του γιὰ τὴν ἥττα τοῦ Ἑρακλῆ ἀπὸ τὸν ἔρωτα τῆς Ἰόλης. Τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν εἶναι ἀσφαλῶς τυχαῖο, ἀλλὰ ἐπιβεβαιώνει κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο τὴν ὀρθότητα τῆς εἰκασίας ἐκείνης.

Τὸ κείμενο ποῦ προκύπτει μὲ τὴν μετάθεσις τῶν στ. 488/89 καὶ τὴν διόρθωσις τοῦ στ. 489 ἔχει ὡς ἐξῆς:

<i>ταύτης ὁ δεινὸς ἱμερὸς ποθ' Ἑρακλῆ</i>	476
<i>διῆλθε, καὶ τῆσδ' οὖνεχ' ἡ πολύφθορος</i>	
<i>καθηρέθη πατρῶος Οἰχαλία δορί.</i>	
<i>ὡς τᾶλλ' ἐκεῖνος πάντ' ἀριστεύων χεροῖν</i>	488
<i>τῷ τῆσδ' ἔρωτι συμβαλὼν ἥσσων ἔφν.</i>	489

Στὴν θέσις αὐτῆ οἱ στ. 488/89 συμπληρώνουν ἄριστα τὸ περιεχόμενο τῶν στ. 476/78. Γιατὶ μὲ τὴν ἀντίθεσις ποῦ περικλείουν ὀλοκληρώνουν τὸ νόημα τῆς εἰσαγωγικῆς φράσεως *ταύτης ὁ δεινὸς ἱμερὸς ποθ' Ἑρακλῆ | διῆλθε* καὶ τονίζουν ἄλλη μιὰ φορὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ ἔρωτα τοῦ Ἑρακλῆ πρὸς τὴν Ἰόλη ὡς δεινοῦ: Πανίσχυρος, ὅπως ἄκουσες, ἦταν ὁ ἔρωτας ποῦ κυρίεψε τὸν Ἑρακλῆ γιὰ τὴν κόρη αὐτῆν, καὶ ἐξ αἰτίας τῆς κατέστρεψε τὴν Οἰχαλία, γιατί ὁ ἔρωτας αὐτὸς ἦταν ἀκόμη καὶ γιὰ κεῖνον τὸν πάντα ἀνίκητο ἕνας ἀκαταμάχητος ἀντίπαλος.

§ 4.

<i>νῦν δ', ὅτ' ἦν ἐργαστέον,</i>	
<i>ἔχρισα μὲν κατ' οἶκον ἐν δόμοις κρυφῆ</i>	
<i>μαλλῶ, σπάσασα κτησίῳ βοτοῦ λάχνην,</i>	690
<i>κᾶθηκα συμπτύξασ' ἀλαμπῆς ἡλίου</i>	
<i>κοίλῳ ζυγάστρω δῶρον, ὡσπερ εἶδετε.</i>	

Στὸ χωρίο αὐτὸ ὑπάρχουν περισσότερα ἀπὸ ἕνα σημεῖα προβληματικά. Πρῶτα πρῶτα λείπει τὸ ἀντικείμενο τοῦ ρήματος *ἔχρισα*. Ἡ μετάφρασις τοῦ Jebb «I performed the anointing» ὑπεκφεύγει τὸ πρόβλημα χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὸ λύνη. Ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη ἄλλων ἐρμηνευτῶν, ὅτι χρὴ ἀντικειμένου ἐπιτελεῖ τὸ δῶρον τοῦ στ. 692, δὲν εἶναι πιθανή, γιατί τότε δὲν θὰ εἶχε τοποθετηθῆ

ἰσοδυναμεῖ μὲ «εἰλικρινής, ἀληθινός» σὲ ἀντίθεσις πρὸς τὸ κακὸς «ψεύτης». Διερωτᾶται ὅμως κανεὶς μήπως πρόκειται γιὰ φθορὰ τοῦ πιστός (πρβ. στ. 77 καὶ 398).

ή λέξη αυτή μετά το δεύτερο ρήμα (ἔθηκα), αλλά θά είχε συναφθῆ πρὸς τὸ πρῶτο (ἔχρισα)¹, ὅπως παρατήρησε ἦδη ὁ Dindorf, ad l. Ποιὰ εἶναι ἡ λειτουργία τοῦ δῶρον, τὸ δείχνει καθαρὰ τὸ ὡσπερ εἶδετε πού ἀκολουθεῖ. Τί εἶχε δεῖ ὁ Χορός; Ὅχι βέβαια τὸ χρίσιμο τοῦ πέπλου, πού ἡ ἴδια ἡ Δηιάνειρα τονίζει ὅτι τὸ ἔκαμε κρουφῆ. Ἀλλά οὔτε τὴν τοποθέτηση τοῦ πέπλου μέσα στὸ κουτί μπορεῖ νὰ εἶχε δεῖ ὁ Χορός, ὅπως μαρτυρεῖ τὸ ἀλαμπές ἡλίον τοῦ στ. 691, ἄσχετα πρὸς τὸ τί ἀκριβῶς σημαίνει αὐτὸ (βλ. παρακάτω). Τὸ μόνο πού εἶδε ὁ Χορός ἦταν ἓνα κλειστὸ ξύλινο κουτί (ζύγαστρον)², πού ἡ Δηιάνειρα παρέδωσε στὸν Λίχα νὰ τὸ φέρῃ ὡς δῶρο στὸν ἄντρα της στὸ Κήναιο. Πρὸς τὴν ἐκδοχὴ αὐτὴ δὲν ἀντιφάσκουν αὐτὰ πού εἶπε προηγουμένως ἡ Δηιάνειρα στὸν στ. 580 πρὸς τὸν Χορὸ χιτῶνα τ ὄ ν δ' ἔβαψα³ καὶ στὸν στ. 602 πρὸς τὸν Λίχα ὅπως φέρῃς μοι τ ὄ ν δ ε ταναῦφῆ⁴ πέπλον. Αὐτὰ μονάχα στὸ περιεχόμενο τοῦ κουτιοῦ μπορεῖ νὰ ἀναφέρονται, γιατί καὶ ἡ Δηιάνειρα προσθέτει στοὺς λόγους της πρὸς τὸν Λίχα ὅτι τὸ δῶρο της ἦταν σφραγισμένο μὲ τὸ σῆμα της (στ. 614/15), καὶ ὁ Λίχας χαρακτηρίζει αὐτὸ πού παρέλαβε ὄχι ὡς πέπλο, ἀλλὰ ὡς ἄγγος (στ. 622), μὲ τὴν ὁποία λέξη δηλώνεται τὸ ζύγαστρον τοῦ στ. 692. Καὶ χωρὶς ὅμως τίς ἐνδείξεις αὐτές δὲν μποροῦμε νὰ ἀμφιβάλλωμε ὅτι ἡ Δηιάνειρα λέγοντας τόνδε δὲν ἐπιδείκνυε συγχρόνως τὸν ἴδιο τὸν χρισμένο μὲ τὸ φίλτρο πέπλο, γιατί βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὸ σπῆτι της καὶ θὰ τὸν εἶχε ἐκθέσει στὸν ἥλιο, πράγμα πού ἔπρεπε ὁπωσδήποτε νὰ ἀποφύγῃ. Ἐπομένως τὸ δῶρον τοῦ στ. 692 δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ἀντικείμενο, ἀλλὰ εἶναι προφανῶς κατηγορούμενο στὸ ἀντικείμενο πού λείπει τόσο τοῦ ἔχρισα ὅσο καὶ τοῦ ἔθηκα (u t d o n u m Herculi offerendum, ὅπως πολὺ σωστὰ ἐρμηνεύει ὁ Dindorf). Τὴν ἴδια ἀκριβῶς λειτουργία ἔχει ἡ λέξη δῶρημα στὸν στ. 603 γιὰ τὸ ἴδιο πράγμα: ὅπως φέρῃς μοι τόνδε ταναῦφῆ πέπλον / δ ὄ ρ η μ' ἐκείνω τὰνδρὶ τῆς ἐμῆς χειρός.

1. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ μετάφραση τοῦ Mazon (P. MAZON - A. DAIN, Sophocle, tome I, Paris 1955, σ. 39): «Puis aujourd'hui, l'instant venu d'agir, c'est dans la maison, chez moi, en cachette, que j'en ai enduit mon présent avec un peu de laine empruntée à la toison d'une bête de ce domaine. Après quoi, je l'ai plié et mis à l'abri du soleil au fond d'un coffret, comme vous l'avez vu».

2. Πρβ. Φώτιον 54, 12 ζύγαστρον κιβωτός κυρίως δὲ ἡ ξυλίνη σορός. παρὰ τὸ ἐξυγῶσθαι. οὕτως Εὐριπίδης (an Σοφοκλῆς?).

3. Τὸ ἔβαψα σημαίνει κατὰ λέξη «ἐβόουτηξα (μέσα σὲ ὑγρό)». Αὐτὸ ὅμως δὲν συμφωνεῖ μὲ τὰ λεγόμενα στοὺς στ. 674/75, 689/90 καὶ 695/96, κατὰ τὰ ὁποῖα ὁ πέπλος ἐπιχρίσθηκε μὲ μιὰ τούφα μαλλὶ βουτηγμένο στὸ φίλτρο, ἐκτὸς ἂν ὑπόκειται ἐδῶ κατάχρηση τοῦ βᾶπτω στὴν σημασία τοῦ χρίω. Ἀπὸ τὸ χωρίο αὐτὸ φαίνεται ὅτι παρέλαβε τὴν φράση ὁ Εὐστάθιος 599, 45: τὸν Ἡρακλέους χιτῶνα, δν ἔβαψε Δηιάνειρα τῷ ἐκ Νέσσου φαρμάκω, ἐπομένως ἡ μαρτυρία του δὲν ἀποδεικνύει τίποτε γιὰ τὴν γνησιότητα τῆς παραδόσεώς μας. Ἡ σωστὴ χρῆση τοῦ βᾶπτω ὑπάρχει στὸν στ. 573 (μεταφέρθηκε ἄραγε ἀπὸ ἐκεῖ ἐδῶ;).

4. Γιὰ τὸ ταναῦφῆ πρβ. παρακάτω σ. 22, σημ. 3.

Ποῦ ὁμως εἶναι τότε τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἔχρισα; Πρὶν ἀπαντήσωμε στὸ ἐρώτημα αὐτό, πρέπει νὰ ἐξετάσωμε τὸν στ. 690. Ἐδῶ ἡ δοτικὴ μαλλῶ ὡς προσδιορισμὸς τοῦ ὄργανου φαίνεται νὰ εἶναι ὁμαλή. Ἀλλὰ τὰ σχόλια μαρτυροῦν ἔμμεσα κάποια διαταραχὴ στὸ κείμενο. Αὐτὰ εἶναι δύο, ἓνα στὸν στ. 688 καὶ ἓνα στὸν στ. 690. Τὸ πρῶτο ἔχει ὡς ἐξῆς: *ν ὦ ν δ' ὄ τ' ἦ ν ἐ ρ γ α σ τ ἔ ο ν' νῦν δὲ ὅτε ἐπέστη¹ ὁ καιρὸς τοῦ χροῖσαι ἔχρισα μαλλὸν ἐρίου*. Τὸ δεύτερο: *κ τ η σ ἰ ο υ β ο τ ο ὦ λ ά χ ν η ν' ἀπὸ κτησίου βοτοῦ τὸν μαλλὸν σπάσασα*. Καὶ τὰ δύο, ὅπως ἔχει ἤδη παρατηρηθῆ, προϋποθέτουν κείμενο μὲ τύπο αἰτιατικῆς μαλλόν. Ἀλλὰ ὑπάρχει διαφορὰ μεταξύ των, γιατί τὸ μὲν πρῶτο συνάπτει τὴν αἰτιατικὴν στὸ ρῆμα ἔχρισα, τὸ δὲ δεύτερο τὸν ἐναρθρο τύπο τῆς ἴδιας αἰτιατικῆς στὴν μετοχὴ σπάσασα. Ἄν δεχθοῦμε τὴν σύναψη τοῦ πρώτου σχολίου ἔχρισα . . . μαλλόν ὡς ὀρθήν, κερδίζομε μὲν τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἔχρισα ποῦ λείπει στὸ κείμενό μας, τὸ κέρδος ὁμως ἀποδεικνύεται τὴν ἴδια στιγμὴ μάταιο, γιατί τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἔχρισα πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἀντικείμενο τοῦ ἐπομένου ρήματος ἔθηκα, καὶ τότε φυσικὰ τὸ μαλλόν ἀποκλείεται: ἡ Δηϊάνειρα ἔβαλε μέσα στὸ κουτὶ τὸν πέπλο, ὄχι τὸν μαλλόν' αὐτόν, ὅπως λέγει ἡ ἴδια πιδὸ κάτω (στ. 695/97), τὸν πέταξε σὲ μέρος ποῦ τὸ χτυποῦσε ὁ ἥλιος. Μόνο ἐπομένως τὸ δεύτερο σχόλιο ἔχει νόημα, καὶ φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ ἀπόσπασμα παραφράσεως, στὸ ὁποῖο τὸ ἄρθρο τὸν προστέθηκε κακῶς ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ὀβελισθῆ: ἀπὸ κτησίου βοτοῦ { τὸν } μαλλόν σπάσασα. Μὲ τὴν σύναψη μαλλόν σπάσασα, ποῦ ὑποβάλλει τὸ σχόλιο αὐτό, τὸ κτησίου βοτοῦ λάχνην γίνεται ἐπεξηγηματικὴ παράθεση στὸ μαλλόν, καὶ δικαιολογεῖται ἔτσι καλύτερα ἡ χρῆσις τῶν δύο συνωνύμων στὸν ἴδιο στίχο², ἐνῶ ὅπως τὰ προσφέρει ἡ παράδοσή μας, «ἔχρισα μὲ μ α λ λ ἰ, ἀποσπώντας τ ρ ἰ χ ω μ α ἀπὸ σπιτίσιο βόσκημα», τὸ δεύτερο συνώνυμο πλεονάζει (θὰ περιμέναμε «τὸ ὁποῖο ἀπέσπασα ἀπὸ σπιτίσιο βόσκημα»)³. Καὶ τὸ πρῶτο σχόλιο *νῦν δὲ ὅτε ἐπέστη ὁ καιρὸς τοῦ χροῖσαι ἔχρισα μαλλόν ἐρίου* ἐνισχύει τὴν ἀνάγνωσις αἰτιατικῆς μαλλόν, ποῦ συναγάγαμε ἀπὸ τὸ δεύτερο σχόλιο, ἔστω καὶ ἂν τὸ ρῆμα ἔχρισα, στὸ ὁποῖο συνάπτεται

1. ἐπέστη codd.: ἐπέστη Papageorgius.

2. Τὸν ἴδιο τρόπο χρησιμοποίησε ὁ ποιητὴς πιδὸ πάνω (στ. 674/75) γιὰ νὰ δηλώσῃ τὴν ἴδια τούφα τοῦ μαλλιῶ: *ῥ γάρ τὸν ἐνδυτήρα πέπλον ἀρτίως / ἔχριον ὄ ρ γ μ α τ', οἶδς ἐδέρου π ὁ κ ῶ* (γιὰ τὸ ὄ ρ γ μ α' ἡ τολύπη τῶν ἐρίων πρβ. Τραγικὴ λέξις, σ. 177). Πρβ. καὶ Αἰσχ. Εὐμ. 44/5 *λήνει . . . / ἀργῆτι μαλλῶ*, ὅπου ὁ Σχολιαστὴς σημειώνει: *εἰώθασιν, ὅταν ἀσαφές τι εἰπωσιν οἱ ποιηταί, ἐπεκιδιάσκειν αὐτό, πράγμα ποῦ ταιριάζει στὴν περίπτωσι αὐτῆ, γιατί τὸ λῆνος «ἐριον» ἦταν κυπριακὴ γλῶττα* (πρβ. Ἡσύχ. *λ ἡ ν ε α' τὰ ἔρια* <Κύπριοι> καὶ *λ ἡ ν ε ι' ἐρίω*).

3. Ὁ πλεοναστικὸς χαρακτήρας τοῦ στίχου ἔγινε αἰτία νὰ θεωρηθῆ ὁλόκληρος ξένος πρὸς τὸν ποιητὴ καὶ νὰ προταθῆ ὁ ὀβελισμὸς του (WUNDER, *Emendationes*, σ. 198). Πρβ. καὶ LONGO, ἔθ' ἀν., σ. 249: «il verso è ridondante, e tutto lo σπάσασα . . . λάχνην non è altro che epesegesi del μαλλῶ».

ή αιτιατική αὐτή¹, εἶναι λανθασμένο: ἡ Δηιάνειρα δὲν ἔχρισε τὴν τούφα τοῦ μαλλιού, ἀλλὰ τὸν πέπλο· τὴν τούφα λέγει ὅτι τὴν ἀπέσπασε ἀπὸ ἑνα σπιτίσιου πρόβατο.

Τὸ ἀντικείμενο ὁμῶς τοῦ ἔχρισα ἐξακολουθεῖ καὶ ὕστερα ἀπὸ αὐτὰ νὰ λείπη. Αὐτὸ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ λανθάνη μέσα στὴν ταυτολογία κατ' οἶκον ἐν δόμοις, ἢ ὁποῖα δὲν συγχωρεῖται μὲ τὴν δικαιολογία πού προβάλλουν, ὅτι τὸ μὲν κατ' οἶκον σημαίνει «in the house (and not outside the gates)», τὸ δὲ ἐν δόμοις «in the γυναικωνῆτις and not in the open αὐλή» (ἔτσι ὁ Jebb· πρβ. καὶ Mazon: «dans la maison, chez moi»): αὐτὰ δὲν εἶναι ἀκριβολογίες, εἶναι περιττολογίες ἀνήκουστες στὸν γνήσιο λόγο τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ μάλιστα τῶν τραγικῶν τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, ὁ ὁποῖος ἀπαιτεῖ νὰ λέγεται μόνο ὅ,τι εἶναι κάθε φορά χρήσιμο γιὰ τὸ θέμα, καὶ ὅπου τυχὸν ἀπαντοῦν τέτοια στὴν χειρόγραφη μας παράδοση ὀφείλονται χωρὶς ἀμφιβολία σὲ φθορὰ ἢ διασκευῆ. Γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ ἀντικειμένου προτάθηκε ἀπὸ τὸν Heimsoeth τὸ κατ' οἶκον νὰ διορθωθῇ τὸν πέπλον, προφανῶς κατὰ τὸ ἀνάλογο τῶν στ. 602/03. Πιὸ πιθανὸ φαίνεται ὅτι ὁ ποιητής, γιὰ νὰ ποιήσῃ τὸν λόγο του², χρησιμοποίησε ἄλλο συνώνυμο οὐδετέρου γένους, ὅπως δείχνει τὸ ἀ λ α μ π ἐ ς ἡλίου τοῦ στ. 691, καὶ ὡς τὸ πιὸ ταιριαστὸ στὴν περίσταση συνώνυμο θεωρῶ τὸ χλανίδιον. Τὴν λέξη αὐτὴ τὴν συναντοῦμε στὸ ἀδέσποτο τραγικὸ ἀπόσπασμα 7 N₂ στ. 1 λεπτοσπαθῆτων χ λ α ν ι δ ί ω ν (ἀπόσπασμα, πού τὸ ἔχει ἀποδώσει στὸν Σοφοκλῆ ὁ Valckenaer). Ἀπὸ τὸν Πολυδεύκη ἐξάλλου μαθαίνομε ὅτι χλανίδιον εἶναι ἓνα λεπτὸν ἱμάτιον: 7, 48 χ λ α ν ι ς δ' ἱμάτιον λεπτόν· καὶ χ λ α ν ι δ ι α δ' αὐτὰ καὶ χ λ α ν ι δ ί σ κ ι α ἐκάλουν. Καὶ ξέρομε ὅτι ὁ πέπλος πού ἡ Δηιάνειρα ἔστειλε δῶρο στὸν Ἡρακλῆ ἦταν ἀκριβῶς ἓνα λεπτὸ ἱμάτιο: στὸν στ. 602 τὸν χαρακτηρίζει ἡ ἴδια ταναῦφῃ³ πέπλον. Σ' αὐτὸ λοιπὸν πού

1. Πρβ. KAMERBEEK, ἐνθ' ἀν., σ. 155: «the schol. apparently knew a v. 1. μαλλόν; it arose of course from the need for an object».

2. Τὴν τάση τοῦ Σοφοκλέους νὰ ποιήσῃ τὴν ἔκφραση, μὲ τὴν ὁποῖα δηλώνει τὸν μοιραῖο χιτῶνα τοῦ Ἡρακλέους, προσθέτοντας κάθε φορά ἓνα διαφορετικὸ ἐπιθετο, ἐπισήμανε ἤδη ὁ Εὐστάθιος 599, 44: ὅτι δὲ ποτε καὶ ἐπὶ ἀνδρείου ἱματίου ὁ πέπλος τίθεται, δηλοῖ που Εὐριπίδης, καὶ Σοφοκλῆς δὲ ἐν Τραχινίαις, ὅς τὸν Ἡρακλέους χιτῶνα, ὃν ἔβαφε Δηιάνειρα τῷ ἐκ Νέσσου φαρμάκῳ καὶ εὐαφῆ πέπλον λέγει καὶ καινὸν πέπλωμα καὶ ἐνδυτήρα πέπλον καὶ θανάσιμον πέπλον. Θὰ μπορούσε νὰ προσθέσῃ ὅτι τὸν ὀνομάζει ἐπίσης χιτῶνα (στ. 580, 612 καὶ 679) καὶ ὑφαντὸν ἀμφίβληστρον (στ. 1052), ὅπως τὴν τούφα τοῦ μαλλιού τὴν ὀνόμασε ὄργμα (στ. 675· πρβ. ἀνωτ. σ. 21, σημ. 2), μαλλόν (στ. 690) καὶ κάταγμα (στ. 695) καὶ τὸ κουτί, στὸ ὁποῖο τοποθέτησε ἡ Δηιάνειρα τὸν χιτῶνα, ἄγγος (στ. 622) καὶ ζύγαστρον (στ. 692).

3. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐξαιρετὴ διόρθωση τοῦ εὐνυφῆ ἢ ἀνυφῆ τῶν χειρογράφων μας, πού ἔκαμε ὁ Wunder συνδυάζοντας τὴν γλώσσα τοῦ Ἡσυχίου, τοῦ Φωτίου καὶ τῆς Σούδας, τ α ν α υ φ ῆ λεπτοῦφῆ, μὲ τὸ ἀρχαῖο σχόλιο στὸν στίχο αὐτόν, ἰσχυρογῆ· . . γράφε δὲ ἀνυφῆ ἀντὶ τοῦ λεπτοῦφῆ (ἢ φθορὰ φαίνεται ὅτι ξεκίνησε ἀπὸ ἓνα τόνδε ταναῦφῆ πέπλον, ὅπου τὸ

ἐκεῖ εἶχε ἀποκαλέσει *ταναΐφῃ πέπλον* ἀναφέρεται στὸν στ. 689 μὲ τὸ *χλανίδιον*, πού κατὰ τὴν γνώμη μου λαμβάνει στὴν φθορὰ *κατ' οἶκον*.

Πρέπει νὰ προστεθῆ ὅτι στὸν ἴδιο στίχο καὶ τὸ *μὲν* εἶναι ὑποπτο, γιὰτὶ μένει ἀναπόδοτο: τὸ δὲ τοῦ στ. 693 (*εἴσω δ' ἀποστείχουσα*) δὲν εἰσάγει ἀντίθεση πρὸς τὰ προηγούμενα, ἀλλὰ εἶναι καταφανῶς μεταβατικὸ σὲ κάτι νέο. Καὶ θὰ μπορούσε μὲν τὸ *καὶ* τοῦ στ. 691 (*κᾶθηκα*) νὰ ἀποτελῆ τὴν ἀπόδοση στὸ *μὲν* αὐτό, ὅπως γίνεται συνήθως δεκτό¹. Ἀλλά, ὅπως ἔχει τὸ κείμενο τοῦ στ. 689, τὸ *ἔχρισσα* ἐξακολουθεῖ καὶ μετὰ τὴν διόρθωση τοῦ *κατ' οἶκον* νὰ ἔχη δύο προσδιορισμούς, *ἐν δόμοις καὶ κρυφῇ*, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀπαραίτητος εἶναι μόνον ὁ *κρυφῇ*. «Ὅτι τὸ χρίσιμο τοῦ πέπλου ἔγινε *ἐν δόμοις*, ἦταν αὐτονόητο, ἀφοῦ ἡ Δηιάνειρα εἶχε μπῆ μέσα στὸ σπίτι γιὰ νὰ ἐτοιμάσῃ τὸ δῶρο πού εἶχε πεῖ πῶς θὰ στείλῃ στὸν Ἑρακλεῖ ὡς ἀντίδωρο γιὰ τὶς αἰχμάλωτες (στ. 492/94) καὶ εἶχε βγῆ ἔπειτα ἀπὸ ἐκεῖ (στ. 533) φέροντας ἔξω τὸ κουτί μὲ τὸν πέπλο. Ἔτσι τὸ *ἐν δόμοις* δὲν ἔχει νόημα παρὰ μόνον ἂν ἀποτελῆ προσδιορισμὸς σὲ ἄλλον ρηματικὸ τύπο πού λαμβάνει στὴν ὅλη φράση. Ὁ προσδιορισμὸς αὐτὸς νομίζω ὅτι εἶναι ἡ μετοχὴ *ἐνόν*: *ἔχρισ' ἐνόν χλανίδιον ἐν δόμοις κρυφῇ*, τ. ε. *ἔχρισσα κρυφῇ χλανίδιον ἐνόν ἐν δόμοις* «ἄλειψα κρυφὰ ἕναν λεπτὸ πέπλο πού βρισκόταν μέσα στὸ σπίτι».

Ἄν ὅμως ἡ ἀποκατάσταση τῶν στ. 689/90, πού ἐπιχειρήσαμε προηγουμένως, εἶναι σωστή, τότε ὁ στ. 690 ἔχει τὴν θέση του μᾶλλον πρὶν ἀπὸ τὸν στ. 689 παρὰ ὕστερα ἀπὸ αὐτόν, ὅπως παραδίδεται στὰ χειρόγραφα μας. Φαινομενικὰ βέβαια ἡ ἀκολουθία πού παραδίδεται ἐδῶ *ἔχρισσα . . . σπάσασα* ἔχει τὸ ἀντίστοιχό της στὴν συνέχεια: στ. 691 *ἔθηκα συμπτύξασ(α)*. Ἀλλὰ μόνον φαινομενικὰ, νομίζω. Γιατὶ ἡ μετοχὴ *σπάσασα* ἔχει ἰδιαίτερο ἀντικείμενο καὶ δηλώνει πράξῃ ἀνεξάρτητη, πού προηγεῖται σαφῶς ἀπὸ τὴν πράξῃ πού δηλώνει τὸ ρῆμα *ἔχρισσα*. Ἀντίθετα ἡ μετοχὴ *συμπτύξασ(α)* ἔχει τὸ ἴδιο ἀντικείμενο μὲ τὸ ρῆμα *ἔθηκα* καὶ δηλώνει πράξῃ σύγχρονη: ἐνῶ τοποθετοῦσε ἡ Δηιάνειρα τὸν πέπλο μέσα στὸ κουτί, τὴν ἴδια στιγμή τὸν συνέπτυσσε. Γιὰ τοιοῦτο λόγο τὸ ἔκανε αὐτό, μᾶς βοηθεῖ νὰ τὸ καταλάβουμε ὁ προσδιορισμὸς πού ἀκολουθεῖ, *ἀλαμπῆς ἡλίου*. Αὐτὸς ἐκλαμβάνεται συνήθως ὡς κατηγορούμενο πού δηλώνει τρόπο (Σ: *μὴ κατανασθέν*, Jebb: «unvisited by the sunlight», Mazon: «à l'abri du soleil»). Ἡ ἀνάλυση ὅμως τῶν συναφῶν μὲ τὴν λεπτομέρεια αὐτῆ χωρίων τοῦ κειμένου ὑποβάλλει ὅτι ἡ λειτουργία τοῦ προσ-

τοναΐφῃ θεωρήθηκε τὸν ἀνφῆ καὶ τὸ ἄρθρο τελικὰ ἀπομακρύνθηκε ὡς περιττό). Γιὰ τὸ *ταναΐφῃ* αὐτὸ ὁ Dindorf παρατηρεῖ (ἐνθ' ἂν. σ. 75): «Rectius per ποδῆρη s. μακρὸν explicari monet Schneidewin. Ab Homero τανύπεπλοι γυναῖκες dicuntur». Ἀλλὰ τὸ δεύτερο συνθετικὸ τῆς λέξεως (-ιφῆς) δείχνει καθαρὰ ὅτι τὸ πρῶτο (*τανα-*) προσδιορίζει τὸ εἶδος τῆς ὑφάνσεως.

1. Πρβ. JEBB, ad l., KAMERBEEK, ad l., J. D. DENNISTON, *The Greek Particles*,₂ Oxford 1959, σ. 374.

διορισμοῦ αὐτοῦ εἶναι ἄλλη. Ὁ Νέσσος εἶχε παραγγεῖλει στὴν Δηιάνειρα νὰ φυλάγῃ τὸ φίλτρο ὄχι μόνο μακριὰ ἀπὸ τὶς ἀκτίνες τοῦ ἡλίου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κάθε ἄλλου εἶδους ζέστη· πρβ. στ. 684/86 *καὶ μοι τάδ' ἦν πρόρρητα καὶ διδακτὰ δρῶν¹ / τὸ φάρμακον τοῦτ' ἄπυρον ἀκτίνος θεοῦ² / θέρμης τ' ἄθικτον³ ἐν μυχοῖς σφύζειν ἐμέ.* Τὸ εἶδος τῆς ὑπονοουμένης/θέρμης εἶχε προσδιορίσει σαφέστερα ἡ Δηιάνειρα προηγουμένως στὶς παραγγελίες ποῦ ἔστειλε μὲ τὸν Λίχα στὸν Ἡρακλῆ γιὰ τὸν ἀλειμμένο μὲ τὸ φίλτρο πέπλο: στ. 606/07 *μηδ' ὄφεται νιν μήτε φέγγος ἡλίου / μὴ θάλλπος ἱερῶν⁴ μήτ' ἐφέστιον σέλας.* Γιατὶ τάχα στὸν στ. 691 λέγει ὅτι προφύλαξε τὸν πέπλο μὲ τὸ ἀπὸ τὶς ἀκτίνες τοῦ ἡλίου καὶ ὄχι καὶ ἀπὸ τὴν ζέστη τῆς ἐστίας, ἀφοῦ βρισκόταν μέσα στὸ σπίτι τῆς καὶ ὄχι τόσο ὁ ἥλιος, ἀλλὰ πολὺ περισσότερο ἡ ζέστη τῆς ἐστίας μποροῦσε νὰ τὸν προσβάλλῃ; Παρασκευάζει βέβαια μὲ αὐτὸ κατὰ κάποιον τρόπο τὴν συνέχεια, ὅτι πέταξε τὸ μαλλί, μὲ τὸ ὁποῖο εἶχε ἐπιχρίσει τὸν πέπλο, σὲ μέρος ἐκτεθειμένο στὶς ἀκτίνες τοῦ ἡλίου, στὴν αὐτὴ δηλ. τοῦ σπιτιοῦ (στ. 695/96). Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἐμπόδιζε νὰ εἶχε προσθέσει ἐπίσης ὅτι τὸν προφύλαξε καὶ ἀπὸ τὴν ζέστη τῆς φωτιᾶς τῆς ἐστίας. Τὸ πιθανότερο λοιπὸν εἶναι ὅτι ἀρκεῖται νὰ τονίσῃ τὴν προφύλαξή του ἀπὸ τὶς ἀκτίνες τοῦ ἡλίου, γιατί συμπτύσσοντας μέσα στὸ κουτὶ τὸ δῶρο τῆς ἀπέβλεπε στὸ νὰ τὸ προφυλάξῃ νὰ ζεσταθῇ ἀπὸ τὸν ἥλιο *κατὰ τὴν μετὰ φορά του ἀπὸ τὴν Τραχίνα στὸ Κήναιο.* Ἡ ἔξαρση τῆς συμπτύξεως μόνο ἔτσι ἀποκτᾶ νόημα, ἀλλιῶς ἦταν κατὰ τὴν γνώμη μου περιττὴ, ἀφοῦ ὁ πέπλος ἦταν ἤδη μέσα στὸ κουτὶ συνεπτυγμένος. Εἶναι ἐπομένως προφανές ὅτι τὸ ἀλαμπές ἡλίου ἀποτελεῖ συμπλήρωμα ὄχι τοῦ ἔθημα, ἀλλὰ τοῦ συμπτύξασ(α) καὶ πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς προληπτικὸ κατηγορούμενο: *ἔθημα, συμπτύξασ' (ὥστε εἶναι) ἀλαμπές ἡλίου, / κοίλω ζυγάστρω δῶρον* κτλ.⁵

Ἡ παρανόηση τῆς διαφορετικῆς λειτουργίας τῶν δύο μετοχῶν σπάσασα

1. *καὶ τοιαῦτ' ἔδρων* codd.: correxi. Τὸ νόημα εἶναι *πρόρρητα καὶ (προ)διδακτὰ* (μὲ ἀναφορὰ στὸν στ. 681 *προουδιδάξασα*): πρβ. στ. 89 *προταρβεῖν οὐδὲ (προ)δειμαίνειν.* Ἡ φορὰ τῶν χειρογράφων εἰσέφερε ἀπὸ τὸν στ. 688 *κᾶδρων τοιαῦτα.* Κακῶς ὀβελίζουσι τὸν στίχον πολλοὶ ἐκδότες.

2. *ἀκτίνος ἀεὶ LAK: ἀκτίνος τ' ἀεὶ AZnT:* correxi· πρβ. στ. 145 *θάλλπος θεοῦ.*

3. <τ'> addidi. Οἱ ἐκδότες προτιμοῦν νὰ διορθώσουν τὸ *θέρμης* τῶν χειρογράφων σὲ *θερμῆς* καὶ νὰ τὸ συνάψουν στὸ *ἀκτίνος* τοῦ προηγουμένου στίχου.

4. *μήθ' ἔρκος ἱερῶν* codd.: correxi. Τὸ νόημα εἶναι «ἡ θέρμη τοῦ πυρὸς τῶν θυσιῶν».

5. Ὡς προληπτικὸ κατηγορούμενο τὸ χαρακτηρίζει καὶ ὁ LONGO, ἔνθ' ἄν., σ. 249, ἀλλὰ ἐκεῖνοι στοὺς ὁποίους παραπέμπει δὲν φαίνεται νὰ τὸ ἐρμηνεύουν ὡς προληπτικὸ, μὲ τὸ συνάπτουν στὸ *συμπτύξασ(α)*: «*ἀλαμπές ἡλίου* è predicato prolettico dipendente da *συμπτύξασα*, mentre Ἡ *ἔθημα* va con *κοίλω ζυγάστρω*. Bellotti: e dalla luce del sol difesa la piegai; Mazon: Je l'ai plié et mis à l'abri du soleil».

καὶ συμπτύξασ(α) παρὰλληλα πρὸς τὴν φθορὰ τοῦ στ. 689 κατ' οἶκον ἐν δόμοις, ποὺ στέρησε τὸ ἔχρισσα ἀπὸ τὸ ἀντικείμενό του, ἔγινε πιθανῶς ἀφορμὴ νὰ μετατεθῆ ὁ στ. 690 μετὰ τὸν στ. 689, γιὰ νὰ ἀποκατασταθῆ δῆθεν συμμετρία τοῦ ἔχρισσα . . . σπάσασα πρὸς τὸ ἔθηκα συμπτύξασ(α). Δράστης τῆς μεταθέσεως αὐτῆς φαίνεται νὰ εἶναι ὁ Σχολιαστὴς ἐκεῖνος ποὺ στὸ σχόλιο στὸν στ. 688 ἔγραψε ἔχρισσα μαλλὸν ἐρίου στήν θέση τοῦ ἀρχικοῦ ἔσπασα μαλλὸν προβάτου (ἢ Δημιάνειρα δὲν εἶχε χρίσει τὸν μαλλόν, ἀλλὰ τὸν πέπλο).

Σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω τὸ συζητούμενο χωρίο προσλαμβάνει τὴν ἐξῆς μορφή:

<i>νῦν δ', ὄτ' ἦν ἐργαστέον,</i>	
<i>μ α λ λ ὸ ν σπάσασα, κτησίον βοτοῦ λάχνην,</i>	690
<i>ἔ χ ρ ι σ' ἐ ν ὸ ν χ λ α ν ἰ δ ι ο ν ἐν δόμοις κρυφῆ</i>	689
<i>κάθηκα κτλ.</i>	

§ 5.

<i>ὥστ' οὐκ ἔχω τάλαινα ποῖ γνώμης πέσω·</i>	705
<i>ὄρω δέ μ' ἔργον δεινὸν ἐξεργασμένην.</i>	
<i>πόθεν γὰρ ἄν ποτ' ἀντὶ τοῦ θνήσκεν¹ ὁ θῆρ</i>	
<i>ἐμοὶ παρέσχ' εὔνοϊαν, ἧς ἔθνησχ' ὑπερ;</i>	

Στὸν Λαυρεντιανὸ κώδικα (L), τὸν ἀρχαιότατο μάρτυρα τῆς χειρόγραφης παραδόσεως τοῦ Σοφοκλέους, ὁ στ. 705 εἶχε παραλειφθῆ ἀπὸ τὸν γραφέα καὶ προστέθηκε ἐκ τῶν ὑστέρων στὸ περιθώριο ἀπὸ τὸν διορθωτὴ στὸ τέλος τοῦ στ. 704. Καὶ στὸν Lf, ποὺ εἶναι ἄμεσο ἀπόγραφο τοῦ L, ὁ στίχος αὐτὸς ἔχει παραλειφθῆ μέσα στὸ κείμενο, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ προστεθῆ στὸ περιθώριο, γιὰτὶ προφανῶς θεωρήθηκε ὅτι ἀνήκει στὶς παρασελίδες σημειώσεις καὶ τὰ ἄλλα σχόλια ποὺ συνοδεύουν τὸ κείμενο τοῦ L. Στὰ ἄλλα χειρόγραφα τῶν Τραχινίων παραδίδεται μέσα στὸ κείμενο τὸ ἴδιο μετὰ τὸν στ. 704, καὶ αὐτὴν τὴν σειρά ἀκολουθοῦν καὶ οἱ ἐκδότες. Ὡστόσο ἂν ἐξετάσωμε τὰ συμφραζόμενα, δικαιολογεῖται ἀμφιβολία, κατὰ πόσον αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικὴ του θέση.

Στοὺς στ. 695/704 ἡ Δημιάνειρα συμπληρώνοντας ὅσα εἶχε πεῖ προηγουμένως στοὺς στ. 674/78 περιγράφει πῶς ἡ τούφα τοῦ μαλλιῦ, ποὺ εἶχε χρησιμοποιήσει γιὰ τὸ χρίσιμο τοῦ πέπλου τοῦ Ἑρακλῆ καὶ κατόπι τὴν εἶχε κατὰ τύχη πετάξει σ' ἓνα μέρος ἐκτεθειμένο στὶς ἀκτίνες τοῦ ἥλιου, ὅταν ζεστάθηκε, διαλύθηκε καὶ ἔγινε σάν πριονίδι, ἐνῶ συγχρόνως στήν θέση, ὅπου εἶχε πέσει, ἀνακάχλαζαν ἀφροὶ παρόμοιοι μὲ τοὺς ἀφροὺς τοῦ μούστου ποὺ χύνεται στὸ ἔδαφος. Στὴν περιγραφή αὐτὴ συνάπτεται πάρα πολὺ φυσικὰ ἡ σκέψη, ὅτι

1. *θνήσκων* codd.: corr. Wakefield.

ὕστερα ἀπ' αὐτὸ ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἔχει κάμει κάτι φοβερό:

ὄρω δέ μ' ἔργον δεινὸν ἐξεργασμένην.

Μὲ τὸ δεινὸν ὑπονοεῖ προφανῶς τὸ χρίσιμο τοῦ πέπλου, ποῦ ἔστειλε λίγο πρὶν στὸν Ἡρακλῆ, μὲ τὸ ὑποπτο καὶ ἐπικίνδυνο, ὅπως φάνηκε πιά, φίλτρο ποῦ τῆς εἶχε δώσει ὁ Νέσσοσ, ὅταν ξεψυχοῦσε. Τὴν σκέψη αὐτὴ τὴν δικαιολογεῖ κατόπι μὲ τοὺς συλλογισμοὺς ποῦ ἀκολουθοῦν (στ. 707/18).

Ἐστ. 705 ὡστ' οὐκ ἔχω τάλαινα ποῖ γνώμης πέσω δὲν προσθέτει τίποτε τὸ οὐσιαστικὸ καὶ ἀπαραίτητο, ὥστε θὰ μπορούσε κάλλιστα νὰ λείπη, καὶ αὐτὸ ἴσως ἐξηγεῖ ὅτι ἡ ἀρχικὴ παράλειψή του στὸ κείμενο τοῦ L δὲν ἔγινε ἀμέσως αἰσθητὴ ἀπὸ τὸν γραφέα (ὅπως ἡ προσθήκη του στὸ περιθώριο τοῦ L δὲν ἔγινε ἀντιληπτὴ ἀπὸ τὸν γραφέα τοῦ Lf, ποῦ ἦταν κατὰ τὸν Turyn ὁ Ἀριστόβουλος Ἀποστολίδης). Ἰσα ἴσα ὅμως γι' αὐτό, ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἀπαραίτητος, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελῇ παρεμβολὴ ξένου πρὸς τὸν ποιητὴ προσώπου. Ἀλλὰ ἡ κανονικὴ του θέση δὲν φαίνεται νὰ εἶναι μετὰ τὸν στ. 704, στὸ τέλος τοῦ ὁποῖου ἔχει προστεθῆ στὸν L, ἀλλὰ μετὰ τὸν στ. 706. Γιατὶ μὲ τὴν πλάγια του ἐρώτηση (οὐκ ἔχω) ποῖ γνώμης πέσω ἀποτελεῖ τὴν φυσικὴ μετάβαση στοὺς συλλογισμοὺς ποῦ δικαιολογοῦν τὴν σκέψη της, ὅτι ἔχει κάμει κάτι φοβερό. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς συλλογισμοὺς αὐτοὺς, δηλ. ὅτι εἶναι ἀδύνατο ὁ Νέσσοσ νὰ ἤθελε νὰ κάμῃ χάρη (εὐνοίαν) σ' αὐτὴν ποῦ ὑπῆρξε ἡ αἰτία τοῦ θανάτου του, εἰσάγεται σὲ εὐθεία ἐρώτηση κατὰ ἓνα εἶδος ἑλξέως, ψυχολογικὰ δικαιολογημένης, πρὸς τὴν πλάγια ἐρώτηση ποῦ προηγήθηκε. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ ὅμως καὶ ὁ αὐτοχαρακτηρισμὸς τῆς ἡρώιδας ποῦ μιλεῖ μὲ τὸ ἐπίθετο τάλαινα εἶναι περισσότερο ταιριαστὸς ὕστερα ἀπὸ τὴν φράση ὄρω δέ μ' ἔργον δεινὸν ἐξεργασμένην παρὰ πρὶν ἀπὸ αὐτὴν.

Οἱ ἐνδείξεις αὐτὲς ὀδηγοῦν στὴν ἀκόλουθη ἀποκατάσταση:

<i>ὄρω δέ μ' ἔργον δεινὸν ἐξεργασμένην,</i>	706
<i>ὡστ' οὐκ ἔχω τάλαινα ποῖ γνώμης πέσω·</i>	705
<i>πόθεν γὰρ ἄν ποτ' κτλ.</i>	707

Τὸ ἐρώτημα, κατὰ πόσον ἡ ἀμοιβαία μετάθεση τῶν στ. 705 καὶ 706 συνεχιζεῖ τὴν παλαιὰ παράδοση ἢ ὀφείλεται σὲ σφάλμα τοῦ διορθωτῆ, ὁ ὁποῖος πρόσθεσε τὸν στ. 705 στὸ τέλος τοῦ στ. 704 ἀντὶ νὰ τὸν προσθέσῃ στὸ τέλος τοῦ στ. 706, πρέπει νὰ μείνῃ ἀναπάντητο, ἀφοῦ δὲν ἔχομε στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ κειμένου¹ ἄλλον ἐκπρόσωπο τῆς παλαιᾶς παραδόσεως ἐκτὸς ἀπὸ τὸν L (καὶ

1. Ὁ μόνος ἐκπρόσωπος τῆς ρωμαϊκῆς οἰκογενείας τῶν χειρογράφων τοῦ Σοφοκλέους ποῦ ἐκτείνεται καὶ στὸ κείμενο τῶν Τραχινίων, ὁ R, σταματᾷ, ὅπως εἶναι γνωστό, στὸν στ. 372 (βλ. A. DAIN-P. MAZON, *ἔνθ' ἀν. σ. LXI*), ὁ δὲ P. Oxy. XV 1805, ὁ ὁποῖος ἔφερε σὲ φῶς ἀποσπάσματα τοῦ δράματος αὐτοῦ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ δευτέρου μ. Χ. αἰώνα, δὲν διέσωσε τίποτε ἀπὸ τὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ κειμένου.

τὸν Α φυσικά στὴν ἔκταση ποὺ ἐκπροσωπεῖ τὴν παλαιὰ παράδοση, ὁ ὅποιος στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν διαφέρει ἀπὸ τοὺς ἄλλους recentiores).

§ 6.

- ΤΡ. ὦ παῖδες, ὡς ἄρ' ἡμῖν οὐ σμικρῶν κακῶν
ἤρξεν τὸ δῶρον Ἑρακλεῖ τὸ πόμπιμον.
- ΧΟ. τί δ', ὦ γεραία, καινοποιηθὲν λέγεις;
ΤΡ. βέβηκε Δηάνειρα τὴν πανοστάτην
ὀδῶν ἀπασῶν ἐξ ἀκινήτου ποδός. 875
- ΧΟ. οὐ δὴ ποθ' ὡς θανοῦσα; ΤΡ. πάντ' ἀκήκοας.
ΧΟ. τέθηκεν ἢ τάλαινα; ΤΡ. δεύτερον κλύεις.
ΧΟ. τάλαιν', ὀλεθρία τίνι τρόπῳ θανεῖν σφε φῆς;
ΤΡ. σχετλιώτατα πρὸς γε πρᾶξιιν. ΧΟ. εἶπέ τῷ μόρφω,
γύναι, ξυντρέχει. 880
- ΤΡ. αὐτὴν διήστωσε.
ΧΟ. τίς θυμός, ἢ τίνες νόσοι
τάνδ' αἰχμᾶν βέλεος κακοῦ
ξυνεῖλε; πῶς ἐμήσατο
πρὸς θανάτῳ θάνατον 885
ἀνύσασα μόνα; ΤΡ. στονόεντος
ἐν τομᾷ σιδάρου¹.
- ΧΟ. ἐπειδες, ὦ ματαία, τάνδ' ὕβριν;
ΤΡ. ἐπειδὸν, ὡς δὴ πλησία παραστάτις.
ΧΟ. τίς ἦν; πῶς; φέρ' εἰπέ. 890
ΤΡ. αὐτὴ πρὸς αὐτῆς χειροποιεῖται τάδε.
ΧΟ. τί φωνεῖς; ΤΡ. σαφηνῆ.
ΧΟ. ἔτεκεν ἔτεκεν μεγάλην ἅ
νέορτος ἄδε νόμφα
δόμοισι τοῖσδ' Ἑρινύν. 895
- ΤΡ. ἄγαν γε· μᾶλλον δ', εἰ παροῦσα πλησία
ἔλευσσεσ οἷ' ἔδρασε, κάρτ' ἂν ᾤκτισας.
ΧΟ. καὶ ταῦτ' ἔτλη τις χεῖρ γυναικεία κτίσαι;
ΤΡ. δεινῶς γε· πένυση δ', ὥστε μαρτυρεῖν ἐμοί.
ἐπεὶ παρῆλθε δωμάτων εἴσω μόνη, κτλ. 900

Τὸ ἀμοιβαῖο αὐτὸ ἀνάμεσα στὸν Χορὸ καὶ τὴν Τροφῶ² ἀποτελεῖ τὴν δρα-

1. σιδήρου codd.: corr. Erfurdt.

2. Τὸν ρόλο τῆς γράϊας (πρβ. στ. 870 καὶ 873), ποὺ ἐκτελεῖ στὸ τέταρτο ἐπεισόδιο τοῦ

ματική εισαγωγή στην περιγραφή της αυτοκτονίας της Δηιάνειρας, που κάνει στην συνέχεια ή Τροφός (στ. 900/46). Αρχίζει με έναν πρόλογο, στον οποίο

δράματος χρέη Έξαγγέλου, τὸν ἀποδίδουν τὰ χειρόγραφα μας σὲ μιὰ Τροφό. Μόνο ἓνα ὅμως (τὸ Ζη τῆς διορθώσεως τοῦ Μαγίστρου) κάνει αὐτὸ πού σήμερα ἀναγνωρίζεται ἀπὸ ὅλους ὡς ὀρθό, ταυτίζει δηλ. τὸ πρόσωπο αὐτὸ μὲ ἐκεῖνο πού στὸν πρόλογο τοῦ ἔργου παρακολουθεῖ τὴν Δηιάνειρα νὰ μονολογῇ γιὰ τὰ βάσανα τῆς προηγούμενης ζωῆς της καὶ γιὰ τὴν τωρινὴ ἀνησυχία της ἀπὸ τὴν ἔλλειψη εἰδήσεων γιὰ τὸν Ἡρακλῆ καὶ τῆς ὑποδεικνύει νὰ στείλῃ τὸν γιὸ της γιὰ νὰ ἀναζητήσῃ τὸν πατέρα του (στ. 54/60). "Ὅλα τὰ ἄλλα χειρόγραφα ξεχωρίζουν τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο πρόσωπο καὶ ἀποδίδουν τὸν ρόλο τοῦ προλόγου σὲ μιὰ *Θεράπαινα* (LLaLiKZgZoZrZsTTaTe) ἢ σὲ *Παιδαγωγὸ* (ZpAUΥ καὶ τὰ ἀπόγραφα τῆς παρισυνῆς παραδόσεως). Τὸ ἴδιο ἔκαναν καὶ οἱ ἔντυπες ἐκδόσεις ὡς τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰώνα. Ἐξἄλλου στὸν κατάλογο τῶν τοῦ δράματος προσώπων πού προτάσσεται τοῦ κειμένου στὰ χειρόγραφα ἀναφέρεται εἴτε ἓνα μόνο πρόσωπο, *Λούλη Τροφός* (LLaLiKAUYZgZnZs καὶ τὰ ἀπόγραφα τῆς παρισυνῆς παραδόσεως), εἴτε δύο πρόσωπα, (α) *Λούλη καὶ Τροφός* (RM), (β) *Θεράπαινα καὶ Λούλη Τροφός* (Zo Zr), (γ) *Θεράπαινα καὶ Τροφός* (VTTaTe), (δ) *Παιδαγωγός καὶ Λούλη Τροφός* (Zp). Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ παράδοση μᾶς θέτει μπροστὰ σὲ ἓνα πρόβλημα πού ἔχει δύο σκέλη: α) εἶναι ἓνα ἢ δύο τὰ πρόσωπα αὐτά; β) ποιά ὀνομασία ἀπὸ αὐτὲς πού κυρίως τοῦ ἀποδίδονται τοῦ ταιριάζει, *Τροφός* ἢ *Θεράπαινα*; (ὅμοιο πρόβλημα μᾶς θέτει καὶ ἡ παράδοση τῆς Μηδείας καὶ τῆς Ἀνδρομάχης τοῦ Εὐριπίδη). Ὡς πρὸς τὸ πρῶτο σκέλος τοῦ προβλήματος ἡ ἀπάντηση δὲν εἶναι δύσκολη: "Ὅτι τὰ δύο πρόσωπα ταυτίζονται, βεβαιώνεται ἀπὸ ἓνα θετικὸ ἐπιχείρημα καὶ ἀπὸ ἓνα ἀρνητικὸ. Τὸ θετικὸ εἶναι ὅτι αὐτὰ πού λέγει τὸ πρόσωπο τοῦ προλόγου στοὺς στ. 49/51, ὅτι παρακολουθεῖ τακτικὰ τὴν Δηιάνειρα καὶ ζῆ στὸ πλευρὸ της τὸ δράμα της, συμφωνοῦν ἀπόλυτα μὲ τὸν αὐτοχαρακτηρισμὸ τῆς *γραίας* τοῦ τετάρτου ἐπεισοδίου στὸν στ. 889 ὡς *πλησίας παραστάτιδος* τῆς Δηιάνειρας (γιὰ τὴν σημασία τῆς ἐκφράσεως αὐτῆς βλ. παρακάτω σ. 42 ἐξ.). Τὸ ἀρνητικὸ εἶναι ὅτι ἂν ὁ ποιητὴς ἤθελε νὰ διαφοροποιήσῃ τὸ πρόσωπο τοῦ τετάρτου ἐπεισοδίου, δὲν εἶχε παρὰ νὰ ἀναθέσῃ τὴν ἀγγελία γιὰ τὴν αὐτοκτονία τῆς Δηιάνειρας σ' ἓναν Ἐξαγγέλο, ὅπως ἔκαμε στὸν Οἰδίποδα Τύραννο προκειμένου γιὰ τὴν περιγραφή τῆς αὐτοκτονίας τῆς Ἰοκάστης (ἡ διαφορὰ ἀπὸ τὸ τελευταῖο δράμα στὸ σημεῖο αὐτὸ προσδιορίζεται ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ ὅτι στὶς Τραχίνιες, πού τὸ πρῶτο μέρος των κυριαρχεῖται ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τὴν τραγωδία τῆς Δηιάνειρας, ὁ ποιητὴς εἶχε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τὴν διάθεσή του ἓνα γυναικεῖο πρόσωπο στὴν ὑπηρεσία τῆς ἡρωίδας του γιὰ νὰ τὸ χρησιμοποίησῃ καὶ γιὰ τὴν περιγραφή τοῦ τέλους της). Ἡ ἀπάντηση ὅμως στὸ δεύτερο σκέλος, ἂν τὸ πρόσωπο αὐτὸ εἶναι *Τροφός* ἢ *Θεράπαινα*, δὲν εἶναι τόσο εὐκόλη. Αὐτὴ πρέπει νὰ στηριχθῇ κατὰ πρῶτο λόγο στὸ κείμενο τοῦ δράματος καὶ δευτερευόντως στὰ συγγενῆ παράλληλα. Στὸ κείμενο τοῦ δράματος δὲν ὑπάρχει καμιὰ ρητὴ μαρτυρία ἢ καὶ ἐνδειξὴ γιὰ σχέση τροφοῦ πρὸς τρόφιμη ἀνάμεσα στὸ πρόσωπο αὐτὸ καὶ τὴν Δηιάνειρα, ὅπως ὑπάρχει λ. χ. στὸν Ἰππόλυτο καὶ ὅπως τὸ ἴδιο πρόσωπο στὸν Hercules Oetaeus τοῦ Σενέκα, τὴν ρωμαϊκὴ διασκευὴ τῶν Τραχινίων, χαρακτηρίζεται, ὡς μορφή τοῦ δράματος, Nutrix καὶ ἀπὸ τὴν Δηιάνειρα προσφωνεῖται altrix, ἐνῶ αὐτὴ ἀποκαλεῖ τὴν τελευταία alumnam. "Ὅσα ὥστόσο λέγει τὸ πρόσωπο αὐτὸ γιὰ τὰ παιδιά τῆς Δηιάνειρας καὶ ἰδιαιτέρα γιὰ τὸν Ἰγλο (στ. 54/7 καὶ 932/42, ὅπου ἡ συμπάθειά της γιὰ τὸν Ἰγλο εἶναι ἐκδηλῆ), θὰ μπορούσαν νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἐκδοχὴ, ὅτι ἦταν ἡ τροφὸς τῶν παιδιῶν, πράγμα πού θὰ ἐξηγοῦσε καὶ πῶς σ' ἓνα μέρος τῆς παραδόσεως χαρακτηρίζεται *Παιδαγωγός*. Ὑπὲρ αὐτοῦ νὰ προσαχθῇ καὶ τὸ ὅτι πιθανὸ πρότυπο τοῦ ρόλου αὐτοῦ ὑπῆρξε γιὰ τὸν Σοφοκλῆ, ὅπως ἔχω ὑποστηρίξει ἄλλοῦ (Sophokles' Trachinierinnen und ihr Vorbild, σ. 50 ἐξ., ὅπου μὲ τὴν

ἡ Τροφὸς λέγει ὅτι τὸ δῶρο πρὸς τὸν Ἡρακλεῖ ἐγίνε ἀφορμὴ ὄχι μικρῶν συμφορῶν (στ. 871/72). Ὁ Χορὸς, πού εἶχε ἀκούσει προηγουμένως ἕναν θρῆνο μέσα ἀπὸ τὸ σπίτι (στ. 862/67), ρωτᾷ, τί εἶναι τὸ νέο πού ἔχει νὰ ἀναγγεῖλη ἡ Τροφὸς (στ. 873). Ἐκεῖνη ἀπαντᾷ ὅτι ἡ Δηιάνειρα ἔκαμε τὸ τελευταῖο ταξίδι μὲ ἀκίνητο τὸ πόδι (στ. 874/75). Ὁ Χορὸς ζητᾷ νὰ τοῦ διευκρινισθῇ, ἂν πέθανε, καὶ ἡ Τροφὸς τὸ ἐπιβεβαιώνει (στ. 876 καὶ 877). Τὴν ρωτᾷ τότε, μὲ ποιὸ τρόπο πέθανε (στ. 878), καὶ ἐκεῖνη ἀπαντᾷ ὅτι πέθανε μὲ πολὺ ἄθλιο τρόπο (στ. 879). Τὴν ξαναρωτᾷ τί θάνατος τὴν βρῆκε (στ. 880), καὶ ἡ Τροφὸς ἀπαντᾷ ὅτι ἀφανίσθηκε μόνη της (στ. 881). Ὁ Χορὸς τότε σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ λυρικοὺς στίχους διερωτᾷται τί κακὸ ἦταν πού ἔφερε στὴν Δηιάνειρα τὸν θάνατο, πῶς ἡ ἴδια σκέφθηκε καὶ ἐτέλεσε κοντὰ στὸν ἕνα θάνατο ἕναν ἄλλο (στ. 882/85). Ἡ Τροφὸς ἀπαντᾷ ὅτι τὸ ἔκαμε μὲ κοφτερὸ μαχαίρι (στ. 885/87). Ὁ Χορὸς τὴν ρωτᾷ πάλι, ἂν εἶδε τὴν πράξη αὐτὴ (στ. 888), καὶ ἐκεῖνη ἀπαντᾷ ὅτι τὴν εἶδε ὡς πλησία παραστάτις τῆς Δηιάνειρας (στ. 889). Ἀκολουθεῖ νέα ἐρώτηση τοῦ Χοροῦ πού δὲν εἶναι σαφής: τίς ἦν; πῶς; φέρ' εἰπέ (στ. 890). Ἡ Τροφὸς ἀπαντᾷ ὅτι ἡ ἴδια ἡ Δηιάνειρα τὰ ἔκαμε αὐτὰ μὲ τὸ χέρι της (στ. 891). Ὁ Χορὸς ἐκφράζει τὴν ἐκπληξή του (στ. 892) καὶ, ὅταν βεβαιώνεται ἀπὸ τὴν Τροφὸ πῶς ἔτσι εἶναι, σὲ ἕνα λυρικό κομμάτι ἀποφαίνεται ὅτι ἡ νύφη αὐτῆ, δηλ. ἡ Ἰόλη, προκάλεσε μεγάλη συμφορὰ (*Ἐρινν*) στὸ σπίτι τοῦ Ἡρακλεῖ (στ. 893/95). Ἡ Τροφὸς λέγει ὅτι πραγματικὰ προκάλεσε καὶ πολὺ μεγάλη μάλιστα συμφορὰ, προσθέτοντας ὅτι καὶ ὁ Χορὸς ἂν ἦταν μπροστὰ καὶ ἔβλεπε τί ἔκαμε (ὑποτίθεται ἡ Δηιάνειρα), θὰ τὴν συμπονοῦσε πολὺ (στ. 896/97). Ὁ Χορὸς ρωτᾷ τότε ἂν τόλμησε γυναικεῖο χέρι νὰ κάμη αὐτὸ τὸ πράγμα (στ. 898). Ἡ Τροφὸς τοῦ

εὐκαιρία ἄς γραφῇ στὴν σ. 54, σημ. 1 am Ende des Prologs ἀντὶ τοῦ ἐσφαλμένου nach dem ersten Epeisodion), ἡ Κλισσα τροφὸς τοῦ Ὀρέστη στὶς Χορηφόρους. Ἀλλὰ ἐκεῖνο πού μᾶς γεννᾷ ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἐκδοχὴ αὐτὴν εἶναι ὅτι στὴν ἐξοδο τοῦ δράματος, ὅπου ὁ Ἡρακλεῖς ζητᾷ νὰ ἔρθουν τὰ παιδιὰ του γιὰ νὰ ἀκούσουν τὰ τελευταῖα λόγια πού εἶχε νὰ τοὺς πῇ, τὰ παιδιὰ του παρουσιάζονται νὰ ἀπουσιάζουν ἄλλα τους στὴν Τίρυνθα, ὅπου τὰ ἀνατρέφει ἡ Ἀλκίμηνη, καὶ ἄλλα στὴν Θήβα (στ. 1153/54). Ἔτσι τὸ μόνον σαφὲς στοιχεῖο πού ἔχομε ἀπὸ τὸ κείμενο εἶναι ὅτι τὸ πρόσωπο αὐτὸ προσφανεῖ τὴν Δηιάνειρα *δέσποινα* (στ. 49) καὶ ἡ Δηιάνειρα τὸ χαρακτηρίζει μιλώντας στὸν γιό της *δούλην*, μολονότι δείχνει στὰ λόγια της γι' αὐτὴν κάποιον σεβασμὸ (στ. 63). Μὲ τὰ δεδομένα αὐτὰ ἡ ὀνομασία *Θεράπαινα* φαίνεται νὰ τῆς ταιριάζει περισσότερο. Καὶ σ' αὐτὸ ὑπάρχει τὸ ἀνάλογο: τὸ πρόσωπο πού ἔχει τὸν ἀντίστοιχο ρόλο στὴν Ἀλκιστιν καὶ περιγράφει, κατὰ τρόπο πού μαρτυρεῖ στενὴ ἀλληλεξάρτηση τῶν δύο κειμένων, τὴν σκηνὴ τοῦ ἀποχαιρετισμοῦ τοῦ νυφικοῦ κρεβατιοῦ ἀπὸ τὴν ἐτοιμοθάνατη ἡρωίδα φέρεται ἐκεῖ στὰ χειρόγραφα ὡς *Θεράπαινα*. Παρὰ ταῦτα διατηρῶ γιὰ τὴν ὥρα τὴν ὀνομασία *Τροφὸς*, πού φέρει ἐδῶ τὸ πρόσωπο αὐτὸ πέρα ὡς πέρα στὴν παράδοσή μας, ἡ ὁποία ἴσως ἀνάγεται στοὺς καταλόγους τῶν τοῦ δράματος προσώπων πού ἔφεραν οἱ ἐκδόσεις τῶν παλαιῶν γραμματικῶν (πρβ. γιὰ τὴν Μήδεια P. ELMSLEY, Euripidis Medea, Oxonii 1818, σ. 72).

ἀπαντᾷ καταφατικά καὶ προσθέτει ὅτι θὰ τοῦ ἐξιστορήσῃ τί συνέβηκε καὶ ἐκεῖ-
νος θὰ συμφωνήσῃ μαζί της (στ. 899). Ἐπειτα περνᾷ σὲ μιὰ μακρὰ ρήση, στὴν
ὁποία ἐξιστορεῖ τὴν αὐτοκτονία μὲ ὅλα τὰ καθέκαστα ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν στιγμή
ποῦ ἡ Δηιάνειρα ἄφησε γιὰ τελευταία φορὰ τὴν σκηνή καὶ μπῆκε μέσα στὸ
σπίτι (στ. 900 ἐξζ.).

Τὸ κείμενο τοῦ ἀμοιβαίου αὐτοῦ, ὅπως μᾶς ἔχει παραδοθῆ, δὲν εἶναι ἰ-
κανοποιητικό. Πολλὰ εἶναι τὰ σημεῖα του, στὰ ὁποῖα ἀπὸ τὸ μέτρο καὶ ἀπὸ τὴν
γλώσσα γεννιοῦνται ἀμφιβολίες, καὶ τὰ ἔχει ἐπισημάνει ὡς τώρα κατὰ τὸ πλεῖ-
στον ἡ κριτική. Θὰ προσπαθῶσμε μὲ τὴν βοήθεια τῶν παρατηρήσεων ποῦ
ἔχουν γίνεῖ νὰ προαγάγωμε κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν ἀποκατάστασή του καὶ ὡς πρὸς
τὴν ἀκολουθία τῶν στίχων, ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει πρωτίστως ἐδῶ, καὶ ὡς πρὸς
ἄλλα.

Προεισαγωγικά κρίνομε σκόπιμο νὰ παραθέσωμε ἓνα τμῆμα ἀπὸ τὴν
παράλληλη σκηνή τοῦ Οἰδίποδος Τυράννου, ὅπου ἓνας Ἐξάγγελος ἀνακοινώνει
κατὰ ἀνάλογο τρόπο τὴν αὐτοκτονία τῆς Ἰοκάστης καὶ τὴν αὐτοτύφλωσιν τοῦ
Οἰδίποδος. Τὸ κείμενο ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει ἔχει ὡς ἐξῆς (στ. 1223/43):

- ΕΞ. ὦ γῆς μέγιστα τῆσδ' ἀεὶ τιμώμενοι,
οἷ' ἔργ' ἀκούσεσθ', οἷα δ' εἰσόψεσθ', ὅσον δ'
ἀρεῖσθε πένθος, εἶπερ ἐγγενῶς ἔτι 1225
τῶν Λαβδακείων ἐντρέπεσθε δωμάτων.
οἶμαι γὰρ οὔτ' ἂν Ἴστρον οὔτε Φᾶσιν ἂν
νύφαι καθαρῶν τήνδε τὴν στέγην, ὅσα
κεύθει, τὰ δ' αὐτίκ' ἐς τὸ φῶς φανεῖ κακὰ
ἐκόντα κοῦκ ἄκοντα. τῶν δὲ πημονῶν 1230
μάλιστα λυποῦσ' αἶ φανῶσ' ἀθθαίρετοι.
- ΧΟ. λείπει μὲν οὐδ' ἂ πρόσθεν ἤδεμεν τὸ μὴ οὐ
βαρύστον' εἶναι πρὸς δ' ἐκείνοισιν τί φήσῃ;
- ΕΞ. ὁ μὲν τάχιστος τῶν λόγων εἰπεῖν τε καὶ
μαθεῖν, τέθνηκε θεῖον Ἰοκάστης κάρα. 1235
- ΧΟ. ὦ δυστάλαινα, πρὸς τίνοσ' αἰτίας;
- ΕΞ. αὐτὴ πρὸς αὐτῆς. τῶν δὲ πραχθέντων τὰ μὲν
ἄλγιστ' ἄπεστιν ἢ γὰρ ὄψις οὐ πάρα.
ὅμως δ', ὅσον γε κἂν ἐμοὶ μνήμης ἔνι,
πέυση τὰ κείνης ἀθλίας παθήματα. 1240
ὅπως γὰρ ὄργῃ χρωμένη παρῆλθ' ἔσω
θυρῶνος, ἔτ' ἐδθὺς ἐς τὰ νυμφικά
λέχη κτλ.

Ὅπως βλέπομε, καὶ ἐδῶ ὁ Ἐξάγγελος ἀρχίζει μὲ ἓναν πρόλογο, ὅπου

προσημαίνει ὅτι ἔχει νὰ ἀνακοινώσῃ νέες, ἐκούσιες αὐτῇ τὴν φορὰ, συμφορὲς τοῦ οἴκου τῶν Λαβδακιδῶν (στ. 1223/31). Ὁ Χορὸς τὸν ρωτᾷ ποιὲς πρόσθετες συμφορὲς ἔχει νὰ πῆ (στ. 1232/33), καὶ ἐκεῖνος ἀπαντᾷ ὅτι πέθανε ἡ Ἰοκάστη (στ. 1234/35). Σὲ νέα ἐρώτησιν τοῦ Χοροῦ, ἀπὸ τί πέθανε (στ. 1236), ὁ Ἐξάγγελος ἀπαντᾷ ὅτι αὐτοκτόνησε (στ. 1237) καὶ μεταβαίνει ὕστερα στὴν ἐξιστορήσιν τῆς αὐτοκτονίας (στ. 1241 ἐξξ.), τὴν ὁποία εἰσάγει μὲ τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἀπὸ τὴν περιγραφὴν τοῦ θὰ ἀπουσιάζῃ ἡ τραγικότητα τῶν συμβάντων, γιὰτὶ δὲν μπορεῖ ὁ Χορὸς νὰ τὰ δῇ (στ. 1237/38).

Ἀφήνοντας νὰ συζητήσωμε πῶς κάτω, ὅπου καὶ ὅταν χρειασθῇ, τὶς ἀντιστοιχίαι ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ παράλληλα καὶ περνώντας γιὰ τὴν ὥρα στὸ τμῆμα τῶν Τραχινίων σημειώνομε ὅτι ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἐπιχείρησαν νὰ λύσουν τὰ προβλήματα τοῦ εὐτυχέστερος ὑπῆρξε ὁ Wunder¹. Δύο ἀπὸ τὶς διορθώσεις ποὺ πρότεινε, ἂν καὶ δὲν εἶχαν σχεδὸν καθόλου ἀπήχησιν², ἀξίζουν ἐν τούτοις τὴν ἐπιδοκιμασία μας. Ἡ πρώτη ἀφορᾷ τὸ αὐτὴν διηίστωσε τοῦ στ. 881. Αὐτό, ὅπως παρατήρησε ὁ Wunder, ἀποκλείεται νὰ εἶναι σωστό, γιὰτὶ α) ἡ φράσις εἶναι ἐλλιπής· ἔπρεπε νὰ προηγηθῇ ἓνα αὐτῇ, τὸ ὁποῖο ἀναγκάζεται νὰ προσθήσῃ στὸ ἐρμηνευμὰ τοῦ ὁ Σχολιαστής: αὐτὴ ἐαυτὴν ἀφανῆ ἀπὸ τοῦ βίου ἐποίησεν (πρβ. στ. 891 καὶ Ο. Τ. 1237), β) σύνθετο διαϊστόω δὲν παραδίδεται πουθενὰ ἀλλοῦ³ καὶ οὔτε ἔχει κανένα λόγο γιὰ τὸ νόημα τῆς φράσεως ἢ πρόθεσις διὰ, καὶ γ) αὐτὸ ποὺ ὑποτίθεται ὅτι σημαίνει ἡ φράσις συμπίπτει μὲ ἐκεῖνο ποὺ λέγει ἡ Τροφὸς στὸν στ. 891 αὐτὴ πρὸς αὐτῆς χειροποιεῖται τάδε (πρβ. καὶ Σ: ταῦτα τῇ χειρὶ ἐαυτῆς διεπράξατο), καὶ εἶναι ἀδιανόητο ὅτι σὲ ἀπόστασις λίγων στίχων ὁ ποιητὴς θὰ ἔθετε χωρὶς ἰδιαίτερο λόγο, ποὺ ἐδῶ δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει, στὸ στόμα τοῦ ἴδιου προσώπου τὴν ἴδια ἀπάντησιν ἔστω καὶ μὲ διαφορετικὰ λόγια. Ἡ διόρθωσις τοῦ αὐτὴν διηίστωσεν σὲ ἄτη νιν ἡίστωσεν, ποὺ πρότεινε ὁ Wunder⁴, εἶναι ἡ ἐγγύτερη πρὸς τὸ παραδεδομένον κείμενον καὶ συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἔμμεσο καὶ παθητικὸν χαρακτῆρα ποὺ ἔχουν γενικὰ οἱ ἀπαντήσεις τῆς Τροφῆς.

Ἐξ ἴσου εὐστοχη εἶναι ἡ δευτέρα διόρθωσις ποὺ ἔκαμε ὁ ἴδιος στὸν στ. 890. Ἐκεῖ σύμφωνον μὲ τὴν παράδοσιν τῶν χειρογράφων μας ὁ Χορὸς ρωτᾷ τίς ἦν, πῶς; φέρ' εἶπέ, καὶ ἡ Τροφὸς ἀπαντᾷ (στ. 891) αὐτὴ πρὸς αὐτῆς χειροποιεῖται τάδε. Ἐρώτησις ὕμνος καὶ ἀπάντησις δὲν συμβιβάζονται μεταξὺ τους. Ὁ Wunder, ἔχοντας ὑπόψιν ὅτι καὶ στὸν Ὀμηρὸν καὶ στοὺς τραγικοὺς τὸ ρῆ-

1. Emendationes, σ. 97 ἐξξ.

2. Πρβ. παρακάτω, σ. 32 σημ. 2.

3. Τὸ ἀμφίβολον παράδειγμα ἀπὸ τὸν Πίνδ. Παιῶν. 6, 96 δὲν εἶναι ἀρκετὸ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν γνησιότητα τοῦ συνθέτου στὸ χωρίον αὐτὸ τῶν Τραχινίων.

4. Ἐνθ' ἀν., σ. 101 ἐξ. Τὴν ἴδια πρότασιν ἔκαμε ὁ K. WALTHER: Philologus 42 (1884) 273, χωρὶς, ὅπως φαίνεται, νὰ γνωρίζῃ ὅτι τὴν εἶχε κάμει πολὺ πρωτότερα ὁ Wunder.

μα *άνύω* (ἢ *άνύτω* - *άνύτω*) φέρεται και με τὸν τύπο *άνω*¹, διόρθωσε στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴν ἐρώτηση *τίς ἦνεν*; *φέρ'* εἰπέ «ποῖος τὸ ἔκαμε; γιὰ πές μου» και ἔτσι ἀποκατέστησε τὴν ἀρμονία ἀνάμεσα σ' ἐρώτηση και ἀπάντηση². Τὴν ἐρώτηση αὐτὴ τοῦ Χοροῦ πρὸς τὴν Τροφὸ τὴν δικαιολογεῖ ὁ Wunder με τὴν παρατήρηση, ὅτι «plerumque qui sua sponte obibant, vel servum famulumve vel hominem fidum infigere sibi ferrum iubebant». Ἄλλὰ ἓνα τέτοιο πράγμα δὲν μπορεῖ νὰ ἐνδιέφερε τὸν Χορὸ, ὥστε νὰ ζητήση νὰ τὸ μάθη, ἀφοῦ δὲν θὰ πρόσθετε τίποτε στὴν τραγικότητα τῆς καταστάσεως. Ἄλλος λοιπὸν φαίνεται νὰ εἶναι ὁ λόγος: ὅτι ὁ Χορὸς (και ὁ θεατῆς φυσικὰ μαζί του), ποῦ εἶχε ἀκούσει στὸ προηγούμενο ἐπεισόδιο τὸν Ὑλλο νὰ ἐνοχοποιῇ τὴν μητέρα του ὡς ὑπαίτια ἐκούσιου φόνου τοῦ πατέρα του και νὰ τὴν καταριέται νὰ ἔχη τὴν ἴδια με ἐκεῖνον τύχη (στ. 807/09 και 819/20), ἀκούγοντας τώρα ὅτι πέθανε ἡ Δηιάνειρα πρέπει νὰ φοβᾶται μήπως ὁ θάνατός της ἦταν ἔργο τοῦ γιου της, πράγμα ποῦ θὰ ἦταν ἀκόμη πιὸ φρικτὸ ἀπὸ τὴν αὐτοκτονία της. Τὸ παράλληλο πάντως τοῦ Οἰδίποδος Τυράννου (ἀλλὰ και τοῦ Αἴαντος, στ. 892/907) διδάσκει ὅτι ἦταν κατὰ κάποιον τρόπο τυπικὸ νὰ ἀναγγέλλεται πρῶτα ὁ θάνατος και ἔπειτα νὰ διευκρινίζεται ὅτι πρόκειται γιὰ αὐτοκτονία, πιθανῶς γιὰ νὰ ἐξαρθῇ τὸ τελευταῖο και νὰ προκαλέση μεγαλύτερη ἐντύπωση. Ὅπως δὲν ἔπαυε, και ἡ διόρθωση αὐτὴ πρέπει, νομίζω, νὰ θεωρηθῇ ἀναμφισβήτητη.

Ἐκεῖνο μόνο ποῦ διέφυγε τὸν Wunder εἶναι ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι σωστὴ ἡ παραδεδομένη θέση τῶν στ. 890/92 (ΧΟ. *τίς ἦνεν*; *φέρ'* εἰπέ. / ΤΡ. *αὐτὴ πρὸς αὐτῆς χειροποιεῖται τάδε*. / ΧΟ. *τί φωνεῖς*; ΤΡ. *σαφηνῆ*.) ὕστερα ἀπὸ τοὺς στ. 882/87 (ΧΟ. *τίς θυμὸς ἢ τίνες νόσοι* / *τάνδ'* *αἰχμὰν βέλεος κακοῦ* / *ξυνεῖλε*; *πῶς ἐμήσατο* / *πρὸς θανάτῳ θάνατον* / *άνύσσα μόνα*; ΤΡ. *στονόνεντος* / *ἐν τομᾷ σιδάρου*). Οἱ δύο τελευταῖες ἐρωτήσεις τοῦ Χοροῦ εἶναι ἀσφαλῶς, στὴν μορφή ποῦ παραδίδονται, ὑποπτες, ὅπως πολὺ σωστὰ παρατήρησαν και ὁ Wunder και ἄλλοι. Ἡ ἀπάντηση ὅμως τῆς Τροφοῦ, ὅτι ἡ Δηιάνειρα σκοτώθηκε *στονόνεντος ἐν τομᾷ σιδάρου* (στ. 883/87) εἶναι φανερὸ ὅτι δὲν

1. Πρβ. Σοφ. Ὑγν. 70 *άνετω*, 98 *ἦνομεν* Εὐρ. Ἄνδρ. 1132 *ἀλλ' οὐδὲν ἦνεν* και Ἡσὺχ. *ἀνω* ν' *άνύων*.

2. Ἐνθ' ἀν., σ. 107. Πρβ. Ο. HENSE, Studien zu Sophokles, Leipzig 1880, σ. 190, ὁ ὁποῖος πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ: «Diese Emendation erfüllt alle Anforderungen, die man an eine erwogene Änderung stellen mag». Φαίνεται ὅτι στὸν πρόγονο τῶν χειρογράφων μας ὁ τύπος *ἦνεν* δὲν ἀναγνωρίσθηκε και θεωρήθηκε ὡς φθορὰ τοῦ παρατατικοῦ *ἦν*, ἐπεὶδὴ ὅμως μετρικῶς χρειαζόταν ἀκόμη μιὰ μακρὰ συλλαβή, προστέθηκε τὸ *πῶς* παρμένο ἀπὸ τὸν στ. 884. Ποιὸ νόημα ἀπέδιδε στὴν ἐρώτηση ἐκεῖνος ποῦ διασκεύασε ἔτσι τὸ κείμενο, τὸ δείχνει τὸ παρακείμενο σχόλιο: *ἀντί τίνα θυμὸν εἶχεν τότε*; (αὐτὸ τὸ ἀπέδωσε ὁ Elmsley στὸν στ. 882· ἀκόμη ὅμως και ἂν ἀνῆκε ἐκεῖ ἀρχικὰ, ἡ μετάθεσή του στὸν στ. 890 ἐγινε σκόπιμα ἀπὸ τὸν διασκευαστὴ τοῦ στίχου αὐτοῦ).

μπορεῖ νὰ προηγηθῆται, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀκολουθῆ τὴν πληροφορία της, ὅτι σκοτώθηκε μόνη της (στ. 891). Ἐπομένως οἱ στ. 890/92 πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ μετατεθοῦν μετὰ τὸν στ. 881.

Σ' ἓνα ἀκόμη σημεῖο ὁ Wunder, ἔκαμε ὀρθὴ διάγνωση τοῦ προβλήματος, ἀν καὶ δὲν κατόρθωσε νὰ βρῆ τὴν πρέπουσα λύση. Ὅταν ὁ Χορὸς βεβαιώνεται πῶς ὅτι πέθανε ἡ Δηιάνειρα (στ. 877), ρωτᾷ τὴν Τροφὸ: *τίνι τρόπῳ θανεῖν σφε φής; καὶ ἐκείνη ἀπαντᾷ σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση τῶν χειρογράφων μας σχετλιώτατα πρὸς γε προᾶξιν* («πέθανε) κατὰ τρόπο ἄθλιο ὡς πρὸς τὴν ἐνέργεια τουλάχιστο (ὡς πρὸς αὐτὸ πού ἔκαμε)». Στὴν ἀπάντησή αὐτὴ προσκρούει κανεὶς καὶ ἀπὸ μετρικὴ καὶ ἀπὸ γλωσσικὴ ἄποψη. Ὡς πρὸς τὸ μέτρο περιμένουμε νὰ συνεχίζονται καὶ στὸν στίχο αὐτὸν οἱ τρίμετροι. Γλωσσικῶς πάλι τὸ *προᾶξιν*, πού δὲν μπορεῖ νὰ σημαίνει ἐδῶ παρὰ μόνον «ἐνέργεια» (καὶ φυσικὰ ἐνέργεια τῆς Δηιάνειρας), εἶναι ἀταίριαστο, γιατί προϋποθέτει νὰ γνωρίζη ὁ Χορὸς ὅτι ὁ θάνατος τῆς Δηιάνειρας προῆλθε ἀπὸ ἐνέργεια δική της, πράγμα πού δὲν τὸ ἔχει ἀκούσει ἀκόμη. Τὶς ἀμφιβολίες καθιστᾷ βασιμότερες τὸ ἀρχαῖο σχόλιο στὸν στίχο αὐτόν, τὸ ὁποῖο ἔχει ὡς ἐξῆς: *σχετλιώτατα ἦλθε πρὸς τὴν ἀναίρεσιν' τουτέστιν ὡς ἂν τις ἰδὼν ἢ ἀκούσας σχετλιάσειεν τὴν προᾶξιν*. Ὅπως βλέπομε, στὸ δεύτερο μέρος τοῦ σχολίου αὐτοῦ, πού ἀποτελεῖ ἐπεξήγηση τοῦ πρώτου, προστίθεται μιὰ λεπτομέρεια: *ἰδὼν ἢ ἀκούσας*. Ἡ λεπτομέρεια αὐτὴ δὲν βρῖσκει κανένα στήριγμα στὸ κείμενο πού μᾶς παραδίδεται. Νὰ υποθέσωμε ὅτι τὴν ἐπινόησε ὁ Σχολιαστὴς ἀπὸ δικό του; Τὸ πράγμα δὲν εἶναι τόσο ἀπλό, ὅσο φαίνεται· γιατί δὲν εἶναι πιθανὸ ὅτι ἓνας ἐρμηνευτὴς πρόσθεσε κάτι σ' ἓνα ἐρμηνεῦμα χωρὶς νὰ ἔχη κάποια ἀφορμὴ. Ἡ μόνη ἐξήγηση εἶναι, νομίζω, αὐτὴ πού ἔδωσε ὁ Wunder, ὅτι ἡ λεπτομέρεια αὐτὴ ἀνῆκε στὸ παλαιότερο ἐρμηνευτικὸ ὑπόμνημα, πού ἀπετέλεσε τὴν βάση τῶν σχολίων μας, καὶ ἀντιπροσωπεύει τὸ κείμενο τοῦ χωρίου αὐτοῦ, πού εἶχε ὑπόψη του ὁ παλαιὸς ἐκείνος ὑπομνηματιστής¹. Στὴν εἰκασία του αὐτὴν ἐνισχύθηκε ὁ Wunder ἀπὸ τὸ χωρίο τῆς Ἡλέκτρας τοῦ Σοφοκλέους, ὅπου ὁ Παιδαγωγὸς τελειώνοντας τὴν περιγραφὴ τοῦ πλαστοῦ θανάτου τοῦ Ὁρέστη στὶς ἀρματοδρομίες τῶν Δελφῶν λέγει κάτι ἀνάλογο πρὸς αὐτὸ πού παραδίδει τὸ σχόλιο στὸν συζητούμενο στίχο τῶν Τραχινίων (στ. 761/63):

τοιαῦτά σοι ταῦτ' ἐστίν, ὡς μὲν ἐν λόγοις

1. Καὶ ἐδῶ, ὅπως ἀλλοῦ (πρβ. ὅσα λέγονται παρακάτω γιὰ τὸν στ. 888 καὶ τὸ σχετικὸ σχόλιο), φαίνεται ὅτι μόνον τὸ ἓνα μέρος τοῦ σχολίου, στὴν περίπτωση αὐτὴν τὸ δεύτερο, εἶναι γνήσιο, ἐνῶ τὸ ἄλλο, τὸ πρῶτο, πού ἀντιστοιχεῖ στὸ παραδεδομένο κείμενο τοῦ στίχου, προέρχεται ἀπὸ ἐκείνον πού ἔφτασε τὸν στίχο ἔτσι ὅπως παραδίδεται, γιατί εἶναι φανερό ὅτι προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ δικαιολογήσῃ τὸ κείμενό του. Μιὰ παρόμοια περίπτωση ὑπέδειξα στὸ ἔργο μου *Sophokles' Trachinierinnen und ihr Vorbild*, σ. 102, σημ. 2.

*ἀλγεινά, τοῖς δ' ἰδοῦσιν, οἵπερ εἶδομεν,
μέγιστα πάντων, ὧν ὄπωπ' ἐγὼ κακῶν.*

Ἔτσι συνήγαγε ὅτι ἡ ἀπάντηση τῆς Τροφοῦ στὴν ἐρώτηση τοῦ Χοροῦ γιὰ τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο πέθανε ἡ Δημιάνειρα, πρέπει νὰ ἦταν: «ita periit, ut horrendum fuerit et iis qui viderint et iis qui audiant».

Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα δὲν προχώρησε ὁ Wunder. Ἀρκέσθηκε μόνο νὰ ἀπορρίψει τὸ μετρικῶς ἀταίριαστο *σχετλιώτατα* ὡς γλῶσσημα καὶ νὰ προτείνει νὰ γραφῆ στὴν θέση τοῦ *ἀλαστα*, παραβάλλοντας τὶς γλῶσσες τοῦ Ἑσυχίου: *ἀλαστα ε' σχέτλιε, ἀμαρτωλὲ καὶ ἀλαστὴ σαρ' σχετλιάσας, δειωπαθήσας, χαλεπήνας, ἀγανακτήσας, δυσφορήσας*. Ἀλλὰ ἡ πρότασή του δὲν φαίνεται νὰ ἐνισχύεται ἀπὸ τὶς γλῶσσες αὐτές. Ἀκολουθώντας ὁμοῦς τὴν σωστὴ κατεύθυνση ποὺ ὑπέδειξε ὁ Wunder γιὰ τὸ νόημα τοῦ στ. 879 θὰ εἴχαμε νὰ προσθέσωμε τὸ παράλληλο χωρίο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς περιγραφῆς τῆς αὐτοκτονίας τῆς Ἰοκάστης ἀπὸ τὸν Ἐξάγγελο στὸν Οἰδίποδα Τύρανο (στ. 1237/40), ποὺ ἐπισημάνναμε προηγουμένως τὴν σχέση της μὲ τὸ τμῆμα αὐτὸ τῶν Τραχινίων:

*τῶν δὲ πραχθέντων τὰ μὲν
ἄλγιστ' ἄπεστιν' ἢ γὰρ ὄφρις οὐ πάρα·
ὁμοῦς δ', ὅσον γε κὰν ἐμοὶ μνήμησ' ἐνι,
πέυση τὰ κείνης ἀθλίας παθήματα.*

Τὸ νόημα τῶν στίχων αὐτῶν εἶναι: «θὰ σοῦ διηγηθῶ τὰ οἰκτρὰ παθήματά της ὅσο τὰ συγκράτησα στὴν μνήμη μου· θὰ λείπη ὁμοῦς ἀπὸ τὴν διήγησή μου ἢ τραγικότητά τους, γιατί δὲν μπορεῖς νὰ τὰ δῆς μὲ τὰ μάτια σου». Εἶναι προφανές ὅτι ἔχομε νὰ κάμωμε μὲ τυπικὰ στοιχεῖα τῆς περιγραφῆς θανάτων ἀπὸ τὸν Σοφοκλῆ¹.

Ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ ἐνισχύει ἀκόμη περισσότερο τὴν εἰκασία τοῦ Wunder, ὅτι τὸ ἀρχαῖο σχόλιο στὸν συζητούμενο στίχο διασώζει στὸ δεῦτερο μέρος του τὸ ἀκριβές νόημα τοῦ στίχου, εἶναι αὐτὸ ποὺ λέγει πιὸ κάτω (στ. 896/97) ἡ Τροφὸς στὸν Χορὸ προπαρασκευάζοντας τὴν περιγραφὴ τῆς αὐτοκτονίας τῆς Δημιάνειρας: «ἂν ἔβλεπες ἀπὸ κοντὰ τί ἔκαμε, θὰ τὴν συμπονοῦσες πάρα πολὺ» (*εἰ παροῦσα πλησία / ἔλευσες οἷ' ἔδρασε, κάρτ' ἂν ὤκτισας*). Μὲ συνδυασμὸ τοῦ χωρίου αὐτοῦ πρὸς τὸ σχόλιο στὶς Τραχίνιες 879, ποὺ ἀναφέραμε προηγουμένως, καὶ συμπληρώνοντας τὸ κενὸ ποὺ ἄφησε ἡ πρόταση τοῦ Wunder συνάγομε ὅτι ἡ ἀπάντηση τῆς Τροφοῦ στὴν ἐρώτηση τοῦ Χοροῦ *τίνι τρόπῳ θανεῖν σφε φῆς*; ἦταν:

1. Πρόκειται γιὰ τὴν ἔκφραση ποὺ καὶ σήμερα χρησιμοποιοῦμε, ὅταν στὶς διηγήσεις μας γεγονότων θέλωμε νὰ ἐξάρωμε κάτι: «ἄλλο νὰ σοῦ λέγω, καὶ ἄλλο νὰ τὸ δῆς μὲ τὰ μάτια σου».

οἴκτιστα τοῖς θ' ὄρωσι¹ (κἀκροωμένοις)

«(πέθανε) κατὰ τρόπο πού νά προκαλῆ πολὺ μεγάλο οἶκτο καὶ στὸν θεατὴ καὶ στὸν ἀκροατὴ». Αὐτὸ λοιπὸν εἶχε ἐρμηνευθῆ στὸ παλαιὸ ὑπόμνημα ὡς ἂν τις ἰδὼν ἢ ἀκούσας σχετλιάσειεν τὴν προᾶξιν, καὶ ἀπὸ τὸ ὡς ἂν τις σχετλιάσειεν τὴν προᾶξιν, κατὰ παράλειψη τοῦ ἰδὼν ἢ ἀκούσας ὡς δῆθεν ἐπουσιώδους, ἔφτιασε κάποιος ἐπάνω σ' ἓνα μηχανικὰ ἐφθαρμένο κείμενο πού εἶχε μπροστά του τὸ σχετλιώτατα πρὸς γε προᾶξιν πού παραδίδουν τὰ χειρόγραφα μας.

Αὐτὰ ὡς πρὸς τὶς παρατηρήσεις τοῦ Wunder. "Ἐνα ἄλλο πρόβλημα ἔθεσαν στὴν κριτικὴ οἱ στ. 896/99:

ΤΡ. ἄγαν γε· μᾶλλον δ', εἰ παροῦσα πλησία

ἔλευσσεσ οἷ' ἔδρασε, κάρτ' ἂν ᾤκτισας.

ΧΟ. καὶ ταῦτ' ἔτλη τις χεῖρ γυναικεία κτίσαι;

ΤΡ. δεινῶς γε· πεύση δ', ὥστε μαρτυρεῖν ἐμοί.

Ἔχομε ἐδῶ δύο ἀπαντήσεις τῆς Τροφοῦ, πού εἰσάγονται κατὰ τρόπο παρόμοιο, ἐπιβεβαιώνουν δηλ. καὶ ἡ μία καὶ ἡ ἄλλη κάτι πού εἶπε προηγουμένως ὁ Χορός, ἡ πρώτη μὲ τὸ ἄγαν γε, ἡ δευτέρα μὲ τὸ συνώνυμο πρὸς αὐτὸ δεινῶς γε. Ἐκτὸς αὐτοῦ ὅμως παρουσιάζουν καὶ στὸ σύνολό τους κάποια ἀναλογία μεταξὺ τους, ἔστω καὶ ἂν λέγουν διαφορετικὰ πράγματα καὶ ἡ μία καταλαμβάνει δύο στίχους, ἡ δὲ ἄλλη μόνο ἓνα. Ἦταν ἐπόμενο νά γεννήσουν ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὸ ἂν εἶναι καὶ οἱ δύο ἐξίσου γνήσιες. Ἐκεῖνος πού ἀμφισβήτησε ἐδῶ τὸ παραδεδομένο κείμενο εἶναι ὁ Hermann. Στὴν πρώτη του ἔκδοση τοῦ δράματος (ad l.) θεώρησε ὅτι τὰ δύο ζεύγη τῶν στίχων αὐτῶν, 896/97 καὶ 898/99, ἀνήκουν στὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες πού ἐπιβεβαιώνουν τὴν θεωρία του, ὅτι τὸ δράμα αὐτὸ εἶχε ὑποστῆ μεταγενεστέρως ἐπεξεργασία ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ καὶ ὅτι στὴν παράδοσή μας σώζονται λείψανα καὶ τῆς πρώτης μορφῆς τοῦ ἔργου². Στὴν δευτέρα ὅμως ἔκδοσή του (ad l.) μετέβαλε γνώμη. Ἡ σημείωσή του ἐκεῖ ἔχει ὡς ἐξῆς: «Libri veteres, καὶ ταῦτ' ἔτλη τις χεῖρ γυναικεία κτίσαι. In edd. Turn. Steph. et aliis omissum τις. Eo sive addito sive omissio quid sibi vult καὶ ταῦτα? Nam quum nutrix dixisset, multo magis miserta esses, si ipsa vidisses quae fecit, nondum scit chorus, quid illa fecerit, ut quaerere potius, quae illa sint, debeat, quam, quod profecto absurdum est, mirari, quod fecerit, quae qualia sint nescit. Et tamen hoc dicere chorum, non autem quaerere quid illud tam mi-

1. Προτιμοῦμε τὸ ὄρωσι ἀντὶ ἰδοῦσι, γιατί ἀπὸ τὸ ὄρωσι μπορεῖ νά ἐξηγηθῆ παλαιογραφικὰ ἢ φθορὰ προᾶξιν. Ἡ Τροφὸς ἀναφέρεται στὸν ἑαυτὸ τῆς, ἀλλὰ μιλεῖ κατὰ γενικὸ τρόπο.

2. Πρβ. ἀνωτ. σ. 7, σημ. 1 καὶ σ. 12, σημ. 4.

serabile fecerit Deianira, responsio nutricis docet. Haec qui considerabit, intelliget hos duos versus supplementum esse orationis, quae hinc videretur, quum v. 900 *παρηλθε* scriptum esset». Μετὸν συλλογισμὸν αὐτὸν ὁ Hermann ὀβέλισε τοὺς στ. 898/99 καὶ εἰσήγαγε στὸν στ. 900 τὴν διόρθωσιν ποὺ εἶχε ἤδη προτείνει ὁ Schaefer, γὰρ ἦλθε ἀντὶ *παρηλθε*¹.

Ἐπίσταται πράγματι ἐδῶ πρόβλημα, ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὸ ποὺ ὑπέθεσε ὁ Hermann. Ἡ περίπτωση καθενὸς ἀπὸ τοὺς δύο στίχους ποὺ ἔκρινε ὀβελιστέους εἶναι διαφορετικὴ. Ὁ στ. 899 δὲν ἔχει τίποτε τὸ ψεκτό, ἀλλὰ μᾶς εἰσάγει ἀμέσως στὴν μακρὰ ῥήσιν ποὺ ἀκολουθεῖ (στ. 900 ἐξξ.), στὴν ὁποία ἡ Τροφὸς σὲ ῥόλο, ὅπως εἶπαμε, Ἐξαγγέλου περιγράφει μὲ κάθε λεπτομέρεια τὰ συμβάντα κατὰ τὴν αὐτοκτονία τῆς Δηιάνειρας. Αὐτὸ τὸ καθιστᾷ ἀναμφισβήτητο τὸ παράλληλο κομμάτι ἀπὸ τὴν σκηνὴ τοῦ Οἰδίποδος Τυράννου, ποὺ εἶδαμε ὅτι ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν περικοπὴ αὐτῆ τῶν Τραχινίων. Ἐκεῖ ὁ Ἐξάγγελος ἀποτεινόμενος στὸν Χορὸ εἰσάγει τὴν ῥήσιν του, στὴν ὁποία περιγράφει τὴν αὐτοκτονία τῆς Ἰοκάστης, μὲ τὴν φράσιν *πεύσῃ τὰ κείνης ἀθλίας παθήματα* (στ. 1240) καὶ ἀμέσως ἔπειτα περνᾷ στὴν ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν στιγμή ποὺ ἡ Ἰοκάστη *παρῆλθε* ἔσω *θυρῶνος*. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο στίς Τραχίνιες λέγει ἡ Τροφὸς στὸν Χορὸ *πεύσῃ δ'*, ὥστε *μαρτυρεῖν ἐμοὶ καὶ ἀρχίζει* ἔπειτα τὴν ἐξιστόρηση γιὰ τὴν Δηιάνειρα μὲ τὸ *ἐπεὶ παρῆλθε δωμάτων* εἶσω. Ἡ ἀντιστοιχία τῶν δύο χωρίων διδάσκει ὅτι ἔχει μόνον ὁ στ. 899 τῶν Τραχινίων εἶναι γνήσιος ἐκεῖ ποὺ παραδίδεται, ἀλλὰ καὶ περιτεύει ἡ διόρθωσιν τοῦ *παρηλθε* στὸν ἐπόμενον στίχο σὲ γὰρ ἦλθε, μὲ τὴν ὁποία ὁ Hermann συνέδεσε τὸν ὀβελισμὸν τῶν στ. 898/99.

Ἡ περίπτωση ὅμως τοῦ στ. 898 καὶ ταῦτ' *ἔτλη τις χεῖρ γυναικεία κτίσαι*; εἶναι ἄλλη. Ἡ ἐρώτησιν αὐτῆ τοῦ Χοροῦ προϋποθέτει μιὰ ἀπόφανσιν τῆς Τροφοῦ, ποὺ νὰ λέγη ὅτι ἡ Δηιάνειρα ἔκαμε κάτι ποὺ δύσκολα θὰ τολμοῦσε νὰ τὸ κάμῃ χεῖρ γυναικείας (μὲ σαφῆ, νομίζω, ἀναφορὰ στὸ *χειροποιεῖται* τοῦ στ. 891). Τὸ σημεῖο, στὸ ὁποῖο μιὰ τέτοια ἐρώτησιν φαίνεται φυσικὴ, εἶναι ἐκεῖ ὅπου ἡ Τροφὸς λέγει στὸν Χορὸ ὅτι ἡ Δηιάνειρα σκοτώθηκε *στονόνεντος ἐν τομᾷ σιδάρον* (στ. 887). Ὅπως, ὅταν ἄκουσε ὁ Χορὸς ὅτι ἡ Δηιάνειρα σκοτώθηκε ἡ ἴδια μὲ τὸ χεῖρ της (στ. 891 *αὐτῆ πρὸς αὐτῆς χειροποιεῖται τάδε*), ἐξεδήλωσε τὴν κατάπληξίν του μὲ τὴν ἐρώτησιν *τί φωνεῖς*; (γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Σ παρατηρεῖ: *ἀντὶ τοῦ ἄπιστα λέγεις*), ἔτσι καὶ τὸ ἄκουσμα, ὅτι σκοτώθηκε μὲ κοφτερὸ μαχαίρι, τοῦ προκαλεῖ νέα κατάπληξιν καὶ ρωτᾷ: *«τόλμησε χεῖρ γυναικείας νὰ τὸ κάμῃ αὐτό;»*. Ἐδῶ λοιπόν, μετὰ τὸν στ. 887, ἀνῆκει ὁ στ. 898. Καὶ ἔχει μόνον αὐτός, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπάντησιν τῆς Τροφοῦ στὴν ἐρώτησιν αὐτῆ. Ποιὰ εἶναι ἡ ἀπάντησιν αὐτῆ, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ τὸ βροῦμε. Πρέπει αὐτῆ νὰ

1. Στὴν γνώμη αὐτῆν ἀκολούθησαν τὸν Hermann ὁ Dindorf, ὁ Nauck καὶ ἄλλοι.

καταφάσκη τὴν ἐρώτηση τοῦ Χοροῦ καὶ νὰ προσθέτη ἴσως κάτι. Τὶς προϋποθέσεις αὐτὲς τὶς συγκεντρώνει κατὰ τὴν γνώμη μου τὸ δίστιχο:

*ἄγαν γε· μᾶλλον δ', εἰ παροῦσα πλησία
ἔλευσσεσ οἷ' ἔδρασε, κάρτ' ἂν ὄκτισας*

(στ. 896/97) «(τὸ τόλμησε) καὶ πολὺ μάλιστα· καὶ ἂν ἦσουν μπροστὰ καὶ ἔβλεπεσ τί ἔκαμε, θὰ λυπόσουν πολὺ». Καταλαβαίνομε ἔτσι τί ἦταν αὐτὸ ποὺ προκάλεσε τὴν ἐρώτηση τοῦ Χοροῦ πρὸς τὴν Τροφὸ: *ἐπειδες, ὦ ματαία, τάνδ' ὕβριν;* (στ. 888). Ἀκούοντας δηλαδὴ ὁ Χορὸς ὅτι, ἂν βρισκόταν μπροστὰ καὶ ἔβλεπε τὸ τί ἔκαμε ἡ Δηιάνειρα, θὰ ἐνιωθε μεγάλη λύπη, συνειδητοποιεῖ τὸν προηγούμενο ὑπαινιγμὸ τῆς Τροφοῦ στὴν ἀπάντησή της γιὰ τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο πέθανε ἡ Δηιάνειρα, ποὺ ἀπὸ τὸ σχετικὸ σχόλιο (ὡς ἂν τις ἰδὼν ἢ ἀκούσας σχετλιάσειεν τὴν προῖξιν) συναγάγαμε ὅτι ἦταν οἴκτιστα τοῖς θ' ὄρωσι (κἀκροωμένοις). Ἔτσι τοῦ ἔρχεται ἐντελῶς φυσικὰ νὰ ρωτήση, ἂν ἡ Τροφὸς ὑπῆρξε αὐτόπτης μάρτυρας τῆς αὐτοκτονίας, καὶ παίρνει τὴν ἀπάντηση *ἐπεῖδον ὡς δη πλησία παραστάτις* (στ. 889). Μὲ τὴν ἀπάντηση αὐτὴν ὁ ποιητὴς μᾶς προετοιμάζει νὰ ἀκούσωμε τὴν περιγραφὴ τῆς σκηνῆς τῆς αὐτοκτονίας, στὴν ὁποία περᾶ ἡ Τροφὸς, ἀφοῦ μεσολαβήση τὸ λυρικὸ ζέσπασμα τοῦ Χοροῦ ποὺ μᾶς παραδίδουν οἱ στ. 893/95.

Ἄλλὰ καὶ μὲ τὶς διορθώσεις τοῦ Wunder, ποὺ δεχθήκαμε παραπάνω, καὶ μὲ τὶς μεταθέσεις στίχων, ποὺ κρίναμε ἀναγκαῖες γιὰ νὰ ἀποκατασταθῇ ὁ εἰρμὸς τοῦ λόγου δὲν ἐξαντλοῦνται τὰ κριτικὰ προβλήματα τοῦ τμήματος αὐτοῦ. Ὅλα δὲν εἶναι βέβαια εὐκόλο νὰ λυθοῦν, μερικὰ ὅμως ἀκόμη ἴσως μποροῦν νὰ προωθηθοῦν πρὸς τὴν λύση τους, καὶ μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴν δὲν εἶναι ἄσκοπο νὰ τὰ συζητήσωμε.

Πρῶτα πρῶτα συμφωνῶ μὲ ἐκείνους ποὺ ἀμφισβητοῦν τὴν γνησιότητα τοῦ καινοποιηθὲν τοῦ στ. 873. Ὅχι γιὰ τὸ καινοποιῶ δὲν παραδίδεται παρὰ στὴν μεταγενέστερη γλώσσα (Πολύβ. 1, 4, 5 *πολλά καινοποιεῖ ἡ τύχη*). Ἄλλὰ γιὰ τὸ Χορὸς καταλαβαίνει ὅτι αὐτὸ ποὺ ἔρχεται νὰ ἀναγγεῖλη ἡ Τροφὸς (στ. 870 *χωρεῖ . . . σημανοῦσά τι*) εἶναι κάτι κακό, ποὺ συνέβηκε μέσα στὸ σπίτι, γιὰ τὸ ὁποῖο εἶχε ἀκουσθῇ ἀπὸ ἐκεῖ θρῆνος (στ. 833/67). Ὅπως τότε εἶχε εἰκάσει ὅτι *τί καινίζει στέγη* (στ. 867), ἔτσι καὶ ἐδῶ πρέπει νὰ ρωτᾶ τί καινούργιο ἔχει νὰ ἀναγγεῖλη ἀπὸ τὸ σπίτι ἡ Τροφὸς. Ἔτσι ἡ διόρθωση τοῦ Mekler *τί καινὸν οἴκοθεν λέγεις;* καὶ τὴν φθορὰ στὸ παραδεδομένο κείμενο ἐξηγεῖ καὶ στὰ πράγματα ἀνταποκρίνεται (πρβ. Εὐρ. Ἡρακλῆς 530 *γύναι, τί καινὸν ἦλθε δώμασιν χρέος;*).

Καὶ τὸ κείμενο ὅμως τοῦ διαλόγου ποὺ ἀκολουθεῖ εἶναι καὶ αὐτὸ ἐφθαρμένο. Στὴν ἐρώτηση τοῦ Χοροῦ ἀπαντᾷ ἡ Τροφὸς ἀναγγέλλοντας τὸν θάνατο τῆς Δηιάνειρας. Κατὰ τὴν παράδοση λέγει:

*βέβηκε Δηάνειρα τὴν πανυστάτην
ὁδὸν ἀπασῶν ἐξ ἀκινήτου ποδός.*

Ὁ Χορὸς τότε ρωτᾷ: οὐ δὴ ποθ' ὡς θανοῦσα; καὶ ἡ Τροφὸς ἀπαντᾷ: πάντ' ἀκήκοας. Ὁ Χορὸς ξαναρωτᾷ: τέθνηκεν ἢ τάλαινα; καὶ ἡ Τροφὸς ἀπαντᾷ: δεύτερον κλύεις. Τὸ πάντ' ἀκήκοας ὅμως ἀποτελεῖ συνήθως τὸ τέλος ἐνὸς λόγου ἢ μιᾶς ῥήσεως (πρβ. Αἴ. 480 πάντ' ἀκήκοας λόγον· Φιλ. 389 λόγος λέλεκται πᾶς· ὁ δ' Ἀτρείδας στρυγῶν / ἔμοι θ' ὁμοίως καὶ θεοῖς εἴη φίλος· Αἰσχ. Ἀγ. 582 πάντ' ἔχεις λόγον¹. Εὐρ. Ὀρ. 1203 εἴρηται λόγος)². Καὶ ἐδῶ δὲν μπορεῖ νὰ συμβαίνει διαφοροτικά, ἀφοῦ μάλιστα στὴν ἐπόμενη ἐρώτηση τοῦ Χοροῦ ἡ Τροφὸς ἀπαντᾷ: δεύτερον κλύεις (αὐτὸ ἀκοῦς (=σοῦ τὸ λέγω) γιὰ δευτέρη φορά), πού σημαίνει ὅτι ἡ πρώτη φορά ἦταν ἐκείνη πού τελείωνε μὲ τὸ πάντ' ἀκήκοας. Ἐπομένως στὴν θέση τῆς παρεμβαλλομένης ἐρωτήσεως τοῦ Χοροῦ οὐ δὴ ποθ' ὡς θανοῦσα; πρέπει ὁ λόγος τῆς Τροφῆς νὰ συνεχίζεται, αὐτὸ δὲ στὸ ὁποῖο ὀδηγεῖ τόσο τὸ παραδεδομένο κείμενο ὅσο καὶ τὸ σχετικὸ σχόλιο (βέβηκε, φησίν, ἡ Δηάνειρα εἰς "Αἰδοῦ οὐ τοῖς ποσὶ βεβηκνῶ")³ εἶναι "Αἰδὴν κατοικήσουσα.

Στὶς ἐρωτήσεις πού ὑποβάλλει κατόπιν ὁ Χορὸς παραδίδεται τὸ ἐπίθετο *τάλαινα* δύο φορές γιὰ τὴν Δηάνειρα: στ. 877 *τέθνηκεν ἢ τάλαινα*; στ. 878 *τάλαινα*, ὁ λερὸς *τίνι τρόπῳ θανεῖν σφε φῆς*; Ἡ δευτέρη ἐρώτηση θυμίζει παρόμοια ἐρώτηση πού ὑποβάλλει στὸν Οἰδίποδα Τύρανο ὁ Χορὸς πρὸς τὸν Ἐξάγγελο, ὁ ὁποῖος ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τῆς Ἰοκάστης: *ὦ δυστάλαινα, πρὸς τίνας ποτ' αἰτίας*; Ἐπειδὴ στὸ χωρίο τῶν Τραχινίων τὸ ἐπίθετο *ὀλεθρία*, στὴν σημασία «δυστυχισμένη» πού πρέπει νὰ ἔχη, ἀποκλείεται, εἶναι, νομίζω, πολὺ πιθανὸ αὐτὸ πού σκέφθηκε ἤδη ὁ Blaydes⁴, ὅτι ὁ ποιητὴς ἀντὶ *τάλαινα*, *ὀλεθρία* ἔγραψε ὅ,τι καὶ στὸ παράλληλο χωρίο τοῦ Οἰδίποδος, δηλ. *ὦ δυστάλαινα*. Ἔτσι ὅμως καὶ ἄλλιως, τὸ *ἢ τάλαινα* τοῦ προηγούμενου στίχου γίνεται ὑποπτο, γιὰτὶ ὁ ποιητὴς θὰ ἀπέφευγε νὰ χρησιμοποίησεν τοὺς λόγους τοῦ ἴδιου προσώπου σὲ δύο στίχους στὴν συνέχεια τὸ ἴδιο ἐπίθετο γιὰ τὸ ἴδιο πράγμα ἔστω καὶ μὲ

1. Πρβ. E. FRAENKEL, *Aeschylus Agamemnon*, Oxford 1950, τόμ. 2, σ. 291.

2. Καὶ τὸ παράδειγμα Ἀντ. 402 *πάντ' ἐπίστασαι*, πού προσάγει ὁ Jebb ὡς ἀνάλογο πρὸς τὸ δικό μας, δὲν διαφέρει οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὰ ἄλλα, πού παραθέσαμε παραπάνω, ἀφοῦ τὸ ἴδιο πρόσωπο λέγει καὶ τὸ πρῶτο ἡμιστίχι *αὕτη τὸν ἀνδρ' ἔθαπτε*. Ὁμοιο πρὸς τὸ τελευταῖο εἶναι Ἡλ. 673 *τέθνηκ' Ὀρέστης· ἐν βραχεῖ ξυρθεῖς λέγω*. Ἐξάιρεση εἶναι Φιλ. 1240 *εὐνὴν ἐπίστω πάντ' ἀκηκόως λόγον* (σὲ στιχομυθία).

3. Τὸ σχόλιο στὸν στ. 876: *οὐ δὴ ποθ' ὡς θανοῦσα; κατ' ἐρώτησιν, οὐχ ὡς θανοῦσα βέβηκεν δὲ ἐπεὶ καὶ ζῶντα ἐστὶ πού πορευθῆναι ἀντιπροσωπεύει τὴν φθορὰ καὶ προέρχεται προφανῶς ἀπὸ ἐκεῖνον πού ἔγραψε τὸ οὐ δὴ ποθ' ὡς θανοῦσα στὸ κείμενο.*

4. F. H. M. BLAYDES, *The Trachiniae of Sophocles*, London and Edinburgh 1871, σ. 310.

κάποια παράλλαξη (δυστάλαινα - τάλαινα). "Αν λάβουμε καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴν ὑπόψη μας τὰ ἴχνη τῆς παραδόσεως καθὼς καὶ ὅτι ἡ σχέση τῆς Τροφοῦ πρὸς τὴν Δηϊάνειρα (πρβ. στ. 49) ἦταν σχέση θεράπαινας πρὸς δέσποινα, δὲν ἀστοχοῦμε ἴσως διορθώνοντας τὸ πρῶτο ἡμιστίχιο τοῦ στ. 877 *τέθηγε σὴ δέσποινα*¹;

"Ἄλλη ἐρώτηση τοῦ Χοροῦ πρὸς τὴν Τροφὴν, στὴν ὁποία προσκρούει κανεὶς, εἶναι αὐτὴ τοῦ στ. 888, *ἐπειδες, ὦ ματαία, τάνδ' ὕβριν*; Ὁρθῶς ὑπέδειξε ὁ Wunder ὅτι ὁ στίχος αὐτὸς ἔπρεπε νὰ εἶναι τρίμετρος, ὅπως εἶναι καὶ ἡ ἀπάντησή τῆς Τροφοῦ (στ. 889), καὶ νὰ ἔχη ἀττικὸν καὶ ὄχι δωρικὸν φωνηεντισμὸν. Ἄλλὰ ἡ διόρθωσις ποὺ πρότεινε, *ἐπειδες, ὦ μάταιε, τήνδε τὴν ὕβριν*; δὲν λύει τὸ ζήτημα (ὅπως οὔτε φυσικὰ ἡ πρότασις τοῦ Hermann, *ἐπειδες, <εἶδες>, ὦ μάταιε, τάνδ' ὕβριν*);. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι ἡ προσφώνησις *ματαία* (ἢ *μάταιε*, ὅπως διόρθωσε ὁ Hermann) ὑποκρύπτει μιὰ μομφὴ ποὺ στὴν θέσιν αὐτὴν εἶναι ἐντελῶς ἀδικαιολόγητη, ὅπως τὸ παρατήρησε ἤδη ὁ Nauck². Τὴν λέξιν τὴν διατηροῦν παρὰ ταῦτα, γιατί φαίνεται νὰ ἐπικυρώνεται ἀπὸ τὸ οἰκτεῖο σχόλιο, τὸ ὁποῖο ἔχει ὡς ἐξῆς: *τεθέασαι τὴν ἐκείνης τόλμαν; ἐκαρτέρησας ἰδεῖν τὴν ὠμότητα; οὕτως γὰρ εἶπεν τὴν ὕβριν. καὶ νῦν δὲ τὸ ματαία κατὰ ἀντίφρασιν ἀντὶ τοῦ ὦ μελέα καὶ Ὅμηρος γὰρ τὸ μάταιον μέλεον καλεῖ, οὐ μὲν τοι μέλεος εἰρήσειται ἰνός*. Ἄλλὰ τὸ σχόλιο αὐτό, ἅμα τὸ ἐξετάσῃ κανεὶς προσεκτικὰ, εἶναι εὐκόλο νὰ διαγνώσῃ ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη, ἄσχετα τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο³: α) *τεθέασαι τὴν ἐκείνης τόλμαν; ἐκαρτέρησας ἰδεῖν τὴν ὠμότητα*; οὕτως γὰρ εἶπεν τὴν ὕβριν. β) *καὶ νῦν δὲ τὸ ματαία κατὰ ἀντίφρασιν ἀντὶ τοῦ ὦ μελέα καὶ Ὅμηρος γὰρ τὸ μάταιον μέλεον καλεῖ* κτλ. Σύμφωνα μὲ τὸ πρῶτο ὁ Χορὸς ἀπεκάλεσε τὴν πράξιν τῆς Δηϊάνειρας, τὴν αὐτοκτονία τῆς δηλαδὴ, *ὕβριν*, καὶ ἀπέδωσε σ' αὐτὴν δύο ἰδιότητες ποὺ ταιριάζουν στὸν τέτοιο χαρακτηρισμὸ τῆς, *τόλμαν* καὶ *ὠμότητα*. Ἡ λέξις *ὕβρις* ἔχει πολὺ μεγάλο βάρος καὶ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθῇ ἐδῶ ὑπερβολικὴ, ἀλλὰ εἶναι ἀσφαλῶς πολὺ ταιριαστὴ στὴν περίστασις, γιατί τὴν πράξιν ποὺ χαρακτηρίζεται ἔτσι τὴν ἔκαμε γυναικεία, καὶ γιὰ τὸν Χορὸ αὐτὸ ἦταν κάτι τόσο παράτολμο, ποὺ καταντοῦσε *ὕβρις* (πρβ. στ. 898 καὶ ταῦτ' *ἔτλη τις χεῖρ γυναικεία κτίσαι*;⁴ καὶ Σ σ' αὐτὸ τὸν στίχο *καλῶς δὲ ὡς ἐπὶ μεγάλῳ τολμήματι εἶπεν τὴν λέξιν*).

1. Δὲν ἀποκλείεται ἡ γραφὴ τῶν χειρογράφων μας νὰ εἶναι ὄχι φθορά, ἀλλὰ διασκευὴ ἐκείνου ποὺ διέκρινε μέσα στὸ δράμα δύο πρόσωπα, μιὰ θεράπαινα στὸν πρόλογο καὶ μιὰ Τροφὴν στὸ ἐπεισόδιον αὐτὸ (πρβ. ἀνωτ., σ. 27, σημ. 2). Ἡ ἐρώτησις *τέθηγε ἢ τάλαινα*; ἀπευθύνεται ἀπὸ τὴν Ἥλέκτρα πρὸς τὸν Ὀρέστη, ὅταν αὐτὸς βγαίνει ἀπὸ τὸ παλάτι, ἀφοῦ σκότωσε τὴν μητέρα τους (Ἡλ. 1426). "Ἐχει ἄραγε μεταφερθῇ ἀπὸ ἐκεῖ ἐδῶ;

2. "Ἐνθ' ἀν., σ. 117.

3. Πρβ. τὴν περίπτωσιν τοῦ σχολίου στὸν στ. 879, ποὺ εἶδαμε λίγο πρὶν (σ. 33 ἐξῆς.).

4. Γιὰ τὸν στίχο αὐτὸν βλ. παρακάτω.

Δὲν δικαιούμαστε λοιπὸν νὰ ἀμφιβάλλωμε γιὰ τὴν λέξη αὐτὴν, ὅπως ἔκαμε ὁ Nauck¹. Ἄν ἀναζητοῦμε κάτι στὸ κείμενό μας, αὐτὸ εἶναι οἱ λέξεις, μὲ τὶς ὁποῖες ἀποδίδονταν στὴν πράξη τῆς Δηιάνειρας οἱ ιδιότητες τῆς *τόλμης* καὶ τῆς *ὠμότητος*. Ἄντι γι' αὐτὲς βρῖσκομε ἐκεῖ μιὰ προσφώνηση πρὸς τὴν Τροφὸ μὲ ἓνα ἐπίθετο ποῦ εἶναι ἐντελῶς παράχορδο στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ ἀμοιβαίου. Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ σχολίου ἀναφέρεται στὴν προσφώνηση αὐτὴν καὶ μᾶς λέγει ὅτι τὸ *μάταιος* χρησιμοποιήθηκε ἐδῶ ἀπὸ τὸν Σοφοκλῆ στὴν σημασία *μέλεος*, ὅπως τὸ *μέλεος* ἔχει χρησιμοποιηθῆ ἀπὸ τὸν Ὅμηρο στὴν σημασία *μάταιος*. Ὁ συλλογισμὸς ὅμως ἐκείνου ποῦ ἔγραψε τὸ μέρος αὐτὸ εἶναι ἀφελῆς καὶ κάθε ἄλλο παρὰ πειστικὸς, γιὰτὶ ὅσες φορὲς βρῖσκομε τὸ *μάταιος* σὲ προσφωνήσεις² ἢ σημασία του εἶναι σαφῶς ἐπιτιμητικὴ, ὄχι «καημένη», ἀλλὰ «κουτέ», καὶ στὸ χωρίο μας δὲν συμβιβάζεται μὲ τὸ ἦθος τῶν κοριτσιῶν τοῦ Χοροῦ νὰ προσφωνοῦν ἔτσι μιὰ γριὰ ποῦ ἐκδηλώνει μὲ συγκινητικὴ συμπάθεια τὸ πένθος τῆς γιὰ τὸν βίαιο θάνατο τῆς δέσποινάς τῆς. Ἄν ὁ ποιητὴς ἤθελε νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἔννοια *μέλεος* ποῦ ἀποδίδει στὴν λέξη τὸ σχόλιο αὐτό, δὲν εἶχε ἀνάγκη νὰ καταφύγῃ σὲ ἐπίθετο ποῦ μποροῦσε νὰ παρεξηγηθῆ· εἶχε στὴν διάθεσή του ἄλλα καταλληλότερα ἐπίθετα, *δειλαία* ἢ *τάλαινα*. Δὲν μένει λοιπὸν ἀμφιβολία ὅτι τὴν προσφώνηση *ὦ ματαία* τὴν εἰσήγαγε στὸ κείμενό μας κάποιος, ποῦ ἤξερε ὅτι ὁ Ὅμηρος χρησιμοποίησε τὸ *μέλεος* στὴν σημασία *μάταιος*, καὶ ὁ ἴδιος εἶναι ἀσφαλῶς ποῦ πρόσθεσε στὸ γνήσιο σχόλιο ὡς παράρτημα τὴν δικαιολογία του γιὰ τὴν παράδοξη αὐτὴ χρῆση τῆς λέξεως³. Μποροῦμε ὅμως νὰ εἰκασωμε πῶς προῆλθε ἢ ἀνάγκη αὐτῆ. Ἀπὸ τὸ πρῶτο σχόλιο συναγάγαμε προηγουμένως ὅτι στὴν *ἕβριν* τῆς Δηιάνειρας εἶχαν ἀποδοθῆ ἀπὸ τὸν Χορὸ δύο ιδιότητες, *τόλμα* καὶ *ὠμότης*. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἀπὸ τὴν προσφώνηση *ὦ ματαία* τὸ *ΩΜ* ἦταν στὸν πρόγονο τῆς χειρόγραφης παραδόσεώς μας ὑπόλειμμα τῆς λέξεως, μὲ τὴν ὁποία ἀποδιδόταν ἢ *ὠμότης* στὴν πράξη τῆς Δηιάνειρας, καὶ ἐκεῖ τὸ *Ω* τὸ θεώρησαν ὅτι εἰσάγει μιὰ προσφώνηση (*ὦ*) ποῦ τὴν συμπλήρωσαν *ὦ ματαία*. Ἡ λέξη, ποῦ θὰ ἀπέδιδε αὐτὸ ποῦ περιμένομε καὶ ποῦ ἀνήκει ἀκριβῶς στὸ λεξιλόγιο τῆς τραγωδίας, εἶναι τὸ ἐπίθετο *ὠμοβρῶς* (Σοφ. ἀπόσπ. 799, 5 P.: Εὐριπ. Ἡρακλῆς 889 *ὦ μ ο β ρ ὦ τ ε ς . . . Ποιναι΄ Τρω.* 436 *ὦ μ ο β ρ ὦ ς . . . Κύκλωψ*· πρβ. καὶ Τιμοθ. Πέρος. 138 *ὀρνίθων ἔθνεσιν ὦ μ ο β ρ ὦ σ ι θοινά* Page PMG 791, 138, σ. 410). Τὸ ἐπίθετο αὐτὸ

1. Ἐνθ' ἀν.: «ὕβριν ist verkehrt; denn unmöglich kann der Selbstmord der Deianeira als eine That des Übermuthes bezeichnet werden».

2. Α. χ. Αἰσχ. Πρωμ. 999 *τόλμησον, ὦ μάταιε*· Εὐριπ. Μήδ. 959 *τί δ', ὦ ματαία, τῶνδε σὰς κενοῖς χέραις*; (καὶ ἄλλοῦ στὸ ἴδιο ἔργο)· Ἀριστοφ. Σφήκ. 338 *τοῦ δ' ἔφεξιν, ὦ μάταιε, ταῦτα δρᾶν σε βούλεται*;

3. Εἶναι, ὡς φαίνεται, ὁ ἴδιος ποῦ στὸν στ. 878 εἰσήγαγε τὴν λέξη *ὀλεθρία* θεωρώντας τὴν κατάλληλη νὰ ἐκφράσῃ τὴν λύπη τοῦ Χοροῦ γιὰ τὴν νεκρὴ Δηιάνειρα (βλ. ἀνωτ. σ. 38).

πρέπει νὰ τὸ συνόδευε ἕνα δεῦτερο πού νὰ δῆλωνε τὴν *τόλμαν* τῆς πράξεως τῆς *Δηϊάνειρας*, καὶ αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ εἶναι τὸ *τολμηρός*. Μὲ τοὺς δύο αὐτοὺς προσδιορισμοὺς πού ὑποβάλλει τὸ πρῶτο μέρος τοῦ σχολίου ἢ ἐρώτηση, γιὰ τὴν ὁποία πρόκειται, προσλαμβάνει τὴν ἐξῆς μορφή: *ἐπειδες ὦ μο β ρ ὦ τ α τ ο λ μ η ρ ἄ ν θ' ὕ β ρ ι ν*; Αὐτὸ εἶναι κατὰ τὴν γνώμη μου τὸ κείμενο πού προϋποθέτει τὸ ἐρμῆνευμα τοῦ Σ 888 *τεθέασαι τὴν ἐκείνης τόλμαν; ἐκαρτέρησας ἰδεῖν τὴν ὠμότητα; οὕτως γὰρ εἶπεν τὴν ὕβριν*¹.

“Ἐνα μικρὸ πρόβλημα θέτει ἐπίσης ἡ παράδοση τοῦ στ. 898 *καὶ ταῦτ' ἔτλη τις χεῖρ γυναικεῖα κτίσαι*; Στους κώδικες πού ἀντιπροσωπεύουν τὴν διόρθωση

1. Διδακτικὸ γιὰ τὸ πῶς τὰ σχόλια παρανοοῦνται καὶ προσαρμύζονται ἔπειτα στὸ ἐφθαρμένον κείμενο εἶναι αὐτὸ πού ἔχει συμβῆ μετὰ τὸ παλαιὸ αὐτὸ σχόλιο στὸν στ. 888. Τὸ χειρόγραφο T, πού ἀποτελεῖ τὸν κύριον μάρτυρα τῆς διορθώσεως τοῦ Τρικλινίου (πρβ. R. AUBRETON, *Démétrius Triclinius et les recensions médiévales de Sophocle*, Paris 1949, σ. 29 ἐξξ. A. TURYN, *ἔνθ' ἄν.*, σ. 74 ἐξ.) σώζει, ὅπως εἶναι γνωστὸ, παράλληλα πρὸς τὸ κείμενο τοῦ δράματος (σ. 194^r-226^r) καὶ ἐξηγητικὰ σχόλια στὸ περιθώριον (τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ χφ Ta, ἄλλον μάρτυρα τῆς ἴδιας διορθώσεως). Τὰ σχόλια αὐτὰ προκειμένου γιὰ τὴν Τραχίνιαν (ὅπως καὶ γιὰ τὸν Φιλοκτήτη καὶ τὸν Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῶ) εἶναι παρμένα ἀπὸ τὰ παλαιὰ σχόλια (καὶ γι' αὐτὸ φέρουν στὴν ἀρχὴ τὴν ἐπικεφαλίδα *ἐκ τῶν παλαιῶν σχολίων*), δὲν συμπίπτουν ὅμως μετὰ αὐτὰ κατὰ λέξιν, ἀλλὰ εἶναι ἐπιτετημένα καὶ διασκευασμένα κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ ἐπιμελητῆ τῆς διορθώσεως. Ἔτσι στὴν περίπτωσιν τοῦ στ. 888 τὸ σχόλιον τοῦ T παραλείπει τὸ *τεθέασαι τὴν ἐκείνης τόλμαν*; καὶ γράφει μόνον τὰ ἐξῆς (οἱ διαφορὰς ἐξαίρονται μετὰ ἀραίωσιν): *ἐκαρτέρησας φησὶν ἰδεῖν τὴν δετὴν ὕβριν τουτέστι τὴν ὠμότητα; οὕτως γὰρ χορήνοεῖν τὴν ὕβριν* τὸ *ματαία* δὲ κατὰ ἀντίφρασιν κτλ. ὅπως στὸν Σ 888. Στὸ ἴδιον χειρόγραφο στὸ κείμενο τοῦ δράματος ὑπάρχει ἐπάνω στὸ *τάνθ' ὕβριν* ἢ σημείωσιν *τὴν ἐκείνης ὠμότητα*. Τί συνάγεται ἀπὸ τὴν σύγκρισιν τῶν δύο σχολίων, τοῦ γνησίου παλαιοῦ καὶ τοῦ διασκευασμένου; Ὁ Τρικλίνιος θεώρησε τὸ *τεθέασαι τὴν ἐκείνης τόλμαν*; καὶ τὸ *ἐκαρτέρησας ἰδεῖν τὴν ὠμότητα*; ὡς ταυτολογία, μετὰ τὴν ὁποία ἐρμηνεύεται κατὰ δύο τρόπους τὸ *ἐπειδες . . . τάνθ' ὕβριν*. Ὑστερα ἀπὸ αὐτὸ νόμισε ὅτι, γιὰ νὰ μὴ φορτώσῃ τὸ ἐρμηνευτικὸν τοῦ ὑπόμνημα μετὰ περιττὰ πράγματα, δὲν εἶχε παρὰ νὰ διαλέξῃ ἀνάμεσα σὲ ἐκεῖνο πού ἐρμῆνευε τὸ *ὕβριν* μετὰ τὸ *τόλμαν* καὶ ἐκεῖνο πού τὴν ἐρμῆνευε μετὰ τὸ *ὠμότητα*. Προτίμησε τὸ δεῦτερον, γιὰ τὸ πού φάνηκε ὅτι μετὰ τὸ *ὠμότητα* ἐρμηνεύεται πιὸ εὐστοχα τὸ *ὕβριν*. Ἔτσι ἔκαμε δύο πράγματα: α) παρέλειψε στὸ σχόλιόν του τὴν πρώτη ἐρώτησιν *τεθέασαι τὴν ἐκείνης τόλμαν*;, ἀφοῦ ὅμως παρέλαβε ἀπὸ αὐτὴν τὸ *τὴν ἐκείνης* καὶ προσθέτοντας σ' αὐτὸ ἀπὸ τὴν δεύτερη ἐρώτησιν τὸ *ὠμότητα* ἔφτιασε ἕνα γλῶσσημα *τὴν ἐκείνης ὠμότητα*, πού τὸ ἔγραψε ἐπάνω ἀπὸ τὸ *τάνθ' ὕβριν* τοῦ κειμένου· β) ἀπὸ τὴν δεύτερη ἐρώτησιν *ἐκαρτέρησας ἰδεῖν τὴν ὠμότητα*; ἔφτιασε ἕνα δικὸν τοῦ σχόλιου *ἐκαρτέρησας φησὶν ἰδεῖν τὴν δετὴν ὕβριν* τουτέστι *τὴν ὠμότητα*, στὸ ὅποιο ταυτίζει τὴν ὕβριν τοῦ κειμένου μετὰ τὴν ὠμότητα τοῦ σχολίου, καὶ στὴν συνέχεια στὴν θέσιν τοῦ οὕτως γὰρ εἶπεν τὴν ὕβριν τοῦ παλαιοῦ σχολίου (πού σημαίνει, ὅπως εἶπαμε, ὅτι αὐτὲς τὶς δύο ἰδιότητες, *τόλμαν* καὶ *ὠμότητα*, ἀπέδωσε ὁ Χορὸς στὴν ὕβριν τῆς *Δηϊάνειρας*, στὴν ἐνέργειά της δηλ. νὰ σκοτωθῇ μόνη της μετὰ κοφτερὸν *μαχαίρι*) ἔγραψε οὕτως γὰρ *χορήνοεῖν τὴν ὕβριν*, τὴν ὕβριν δηλ. πρέπει νὰ τὴν ἐνοήσωμε ὡς *ὠμότητα*, μετὰ τὸ ὅποιο προδίδει μόνος του πῶς παρενόησε τὸ σχόλιον (ἐθεώρησε ὅτι τὸ *εἶπεν* τοῦ Σχολιαστῆ ἰσοδυναμεῖ μετὰ τὸ *χορήνοεῖν*).

τοῦ Τρικλινίου ΤΤεΤα) ἢ ἀντωνυμία τις παραλείπεται. Προφανῶς θεώρησε καὶ ὁ Τρικλίνιος τὸ τις αὐτό, ὅπως τὸ θεωροῦν καὶ ἄλλοι, ὡς «metri explendi caussa additum»¹. Μὲ τὴν παράλειψη αὐτὴν ὁ λόγος εὐδοῦνεται, ἀλλὰ μετρικῶς ὁ στίχος χωλαίνει, γιατί τοῦ λείπει τὸ δεύτερο ἄλογο (anceps). Οἱ προτάσεις πού ἔχουν γίνεи για νὰ προληφθῇ ἡ μετρικὴ ἀνωμαλία ἔχουν ὅλες κάτι τὸ βεβιασμένο καὶ γι' αὐτὸ καμιά δὲν εὐδοκίμησε· ἔκδ. Λονδίνου 1722: ἀνέτλη, Reiske: ἔτ' ἔτλη, Wunder: ἔτλη τοι, Schneidewin: ἔτλη δῆ, Campbell: ἄρ' ἔτλη. Ἡ πιὸ πρόσφορη λύση γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ τὸ περιττὸ τις χωρὶς συνέπειες γιὰ τὸ μέτρο τοῦ στίχου εἶναι νὰ ἀναγνώσωμε: τοιαῦτα δ' ἔτλη κτλ.

Καὶ ἡ ἀπάντηση τῆς Τροφοῦ στὴν ἐρώτηση αὐτὴ τοῦ Χοροῦ, πού εἶναι, ὅπως εἴπαμε ἤδη, ἐκείνη τῶν στ. 896/97 ἄγαν γε' μᾶλλον δ', εἰ παροῦσα πλησία ἔλευσσεσ οἴ' ἔδρασε, κάρτ' ἄν ᾠκτισας, δὲν εἶναι ὑγιῶς παραδεδομένη. Πρῶτον τὸ μᾶλλον δὲν ἔχει νόημα. Ἡ ἀπόστασή του ἀπὸ τὸ κάρτα δὲν εὐνοεῖ τὴν σύναψη, πού συνήθως γίνεται δεκτὴ, κάρτα μᾶλλον ἄν ᾠκτισας «multo magis miserta esses» (Hermann), «thy pity would have been yet deeper» (Jebb), «tu aurais d'elle plus de pitié encore» (Mazon). Τὸ κάρτα δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ προσδιορίζη τὸ ᾠκτισας, ὅπως σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Kamerbeek². Ἀλλὰ καὶ ἡ δικὴ του ἀποψη γιὰ τὸ μᾶλλον, ὅτι συνάπτεται μὲ τὴν ὄλη φράση, δὲν ἱκανοποιεῖ περισσότερο, γιατί ἡ φράση πού εἰσάγει δὲν εἶναι ἐπανόρθωση τῶν λεγομένων πρίν, εἴτε αὐτὰ εἶναι οἱ στ. 893/95, πού προηγοῦνται στὴν παράδοσή μας, εἴτε ὁ στ. 838, ὅπως ἐμεῖς δεχθῆκαμε πιὸ πάνω. Ἐδῶ ἡ Τροφὸς στὴν ἀπάντησή της πρὸς τὴν κορυφαία τοῦ Χοροῦ, ἄγαν γε (ἔτλη), προσθέτει κ α τ ι, καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι ὅτι κ α ι ἐ κ ε ἰ ν η (μὲ τὸν καὶ προσθετικὸ = «etiam») ἄν ἦταν μπροστὰ καὶ ἔβλεπε τί ἔκαμε ἡ Δηιάνειρα, θὰ τὴν συμπονοῦσε πολὺ. Ἐπομένως: κ α ι σ ὺ δ (ἐ) . . . κάρτ' ἄν ᾠκτισας.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸ μᾶλλον, ὑποπτο εἶναι στὸν στίχο αὐτὸν καὶ τὸ πλησία. Τὸ ἐπίθετο αὐτὸ τὸ χρησιμοποιεῖ στὸν στ. 889 ἡ Τροφὸς γιὰ τὸν ἑαυτὸ της: ἐπεῖδον ὡς δῆ π λ η σ ἰ α παραστάτις. Ἐξηγήσαμε παραπάνω γιατί ὁ στίχος αὐτὸς δὲν προηγεῖται ἀπὸ τὸν στ. 898, ὅπως παραδίδεται στὰ χειρόγραφα μας, ἀλλὰ τὸν ἀκολουθεῖ ὡς ἀπάντηση τῆς Τροφοῦ σὲ ἄλλην ἐρώτηση πού τῆς κάνει ὁ Χορός, ἄν εἶδε τὴν παράτολμη πράξη τῆς Δηιάνειρας (στ. 888). Πρέπει τώρα νὰ προσθέσωμε, γιὰ ποιὸ λόγο νομίζομε ὅτι ἡ Τροφὸς λέγει πὼς ἦταν πλησία παραστάτις τῆς Δηιάνειρας. Γιὰ νὰ τὸ καταλάβωμε, εἶναι ἀνάγκη νὰ προσέξωμε μιὰ λεπτομέρεια τῆς σκηνῆς αὐτῆς, στὴν ὁποία δὲν ἀποδίδεται ἡ σημασία πού

1. "Ἐτσι ὁ DINDORF, ἐνθ' ἄν., σ. 103. "Ἄλλοι νομίζουν ὅτι τὸ τις μπορεῖ νὰ δικαιολογηθῇ: «tis verallgemeinert, wie etwa unser 'jemals': 'ist solches überhaupt möglich?'" (RADERMACHER, ἐνθ' ἄν., σ. 139). Τὰ ἴδια δέχεται καὶ ὁ KAMERBEEK, ἐνθ' ἄν., σ. 194.

2. "Ἐνθ' ἄν., σ. 194.

ἔχει, ὅτι δηλ. ἡ *γραῖα*, πού βγαίνει στο τέταρτο ἐπεισόδιο τοῦ δράματος ἀπό τὸ σπίτι γιὰ νὰ ἀναγγεῖλη τὴν αὐτοκτονία τῆς Δηιάνειρας, γ ν ω ρ ί ζ ε ι ἀ π ὸ κ ο ι ν ο ῦ με τὸν Χορὸ τὸ μυστικὸ γιὰ τὸ δῶρο, πού ἔστειλε ἡ Δηιάνειρα στὸν Ἑρακλῆ· πρβ. στ. 871/72 *γυναῖκες, ὡς ἄρ' ἡμῖν οὐ σμικρῶν κακῶν / ἤρξεν τὸ δῶρον Ἑρακλεῖ τὸ πόμπιμον*. Γεννᾶται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα, πῶς τὸ ἔμαθε, ἀφοῦ ἡ Δηιάνειρα εἶχε προτρέψει τὸν Χορὸ νὰ μὴν ἀποκαλύψῃ τὸ μυστικὸ της γιὰ τὸ χρῆσιμο τοῦ πέπλου πού ἔστειλε δῶρο στὸν ἄντρα της (στ. 596) καὶ ἡ ἴδια εἶπε λίγο πιὸ ὕστερα γιὰ τὸν ἑαυτὸ της, ὅτι ἔχρισε τὸν πέπλο *κρυφῆ* (στ. 689). Μὲ τὴν ἐξήγηση πού δίδεται, ὅτι τάχα τέτοια δευτερεύοντα περιστατικά ἦταν ἀδιάφορα γιὰ τὸν ποιητὴ καὶ γι' αὐτὸ δὲν εἶχε ἀνάγκη νὰ τὰ δικαιολογήσῃ ἰδιαιτέρως¹, παραγνωρίζεται ἀπλῶς ἡ τέχνη τοῦ Σοφοκλέους, ἀλλὰ στὰ προβλήματα πού γεννᾶ τὸ κείμενό του δὲν δίνεται λύση. Στὸ ἐρώτημα πού θέσαμε πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἀπάντηση, καὶ αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ ὅτι ἡ Τροφὸς ἦταν μπροστά, ὅταν στὸ τρίτο ἐπεισόδιο (στ. 663/820) ἡ Δηιάνειρα ἀνακοινώ- νη στὸν Χορὸ τὴν ἀνησυχία πού τῆς γεννήθηκε γιὰ τὸ φίλτρο, με τὸ ὅποιο ἄλει- ψε τὸν πέπλο, ὅτι ἦταν δηλητήριο, καὶ ὕστερα ἀπὸ αὐτὸ γυρίζει ὁ Ἕλλος ἀπὸ τὸ Κήναιο καὶ περιγράφει τὸ μαρτύριο τοῦ πατέρα του. Γιὰ τὴν παρουσία της στὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ μᾶς βοθεῖ νὰ βεβαιωθοῦμε τὸ κείμενο τὸ ἴδιο, γιατί αὐτὴ εἶναι πού διακόπτει τὸν διάλογο τῆς Δηιάνειρας με τὸν Χορὸ (στ. 723/30) καὶ ἀναγγέλλει τὴν ἐπιστροφή τοῦ Ἕλλου (στ. 731/33). Τοὺς λόγους αὐτοὺς τοὺς ἀποδίδουν τὰ χειρόγραφα μας στὸν Χορὸ, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι χονδροειδὲς λάθος, γιατί ὁ Χορὸς δὲν ἤξερε πῶς ὁ Ἕλλος εἶχε πάει σ' ἀναζήτηση τοῦ πα- τέρα του· αὐτὸ τὸ ἤξερε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Δηιάνειρα μόνο ἡ Τροφὸς, ἡ ὁποία καὶ εἶχε ὑποδείξει τὴν ἀποστολή του γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸν (στ. 54/60)². Ἀλλὰ στὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ ὁ ρόλος τῆς Τροφῆ δὲν περιοριζόταν στὴν ἀναγγελία τῆς ἐπανόδου τοῦ Ἕλλου· ὁ ποιητὴς τὴν εἶχε πιθανῶς ἐπιφορτίσει με ἓνα ἐπιπλέον καθῆκον: νὰ ὑποβαστάσῃ καὶ ὀδηγήσῃ πίσω στὸ σπίτι της τὴν Δηιάνειρα, ἡ ὁποία ἀπὸ τὸ κακὸ πού ἄκουσε ὅτι εἶχε προξενήσει στὸν ἄντρα της με τὴν ἀπε- ρισκεψία της (στ. 765/806) καὶ ἀπὸ τὶς κατάρεις πού τῆς εἶχε ἀπευθύνει ὁ γιὸς της (στ. 734/37, 807/12, 819/20) πρέπει νὰ ἦταν συντετριμμένη καὶ νὰ μὴν

1. Ἐτσι ἐξηγοῦν τὸ πρᾶγμα ὁ NAUCK, ἐνθ' ἄν., σ. 103 καὶ ὁ T. VON WILAMOWITZ - MOELLENDORFF, *Die dramatische Technik des Sophokles*, Berlin 1917, σ. 161 ἐξ.

2. Γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀπόδοση τῶν στίχων αὐτῶν ἀπὸ τὰ χειρόγραφα στὸν Χορὸ ὁ JEBB, ἐνθ' ἄν., σ. 112, σημ. στοὺς στ. 731 ἐξξ., διατύπωσε τὴν εἰκασία, ὅτι ἐνδεχομένως ὁ Χορὸς κατὰ τὴν εἰσοδὸ του στὴν ὀρχήστρα ἄκουσε τὰ τελευταῖα λόγια τῆς Δηιάνειρας πού ξεπροβοδοῦσε τὸν γιὸ της, στ. 92/3. Ἡ ἄποψη ὅμως αὐτὴ δὲν βρῖσκει κανένα στήριγμα στὸ κείμενο. Ὁ Χορὸς στὴν ἀφορμὴ του ὅχι μόνο δὲν λέγει τίποτε, ὅτι περιμένει (αὐτὸς ἢ ἡ Δηιάνειρα) νέα γιὰ τὸν Ἑρακλῆ ἀπὸ τὸν Ἕλλο, ἀλλὰ καὶ ἐπικαλεῖται τὸν Ἕλιο καὶ περιμένει ἀπὸ αὐτὸν νὰ φέρῃ μήνυμα γιὰ τὸ πού βρῖσκεται ὁ Ἑρακλῆς.

μποροῦσε νὰ προχωρήσει πρὸς τὸ σπίτι χωρὶς τὴν ὑποστήριξη κάποιου. Αὐτὸ δὲν λέγεται ρητῶς πουθενά· ἀλλὰ ὅτι, γιὰ νὰ δείξει τὴν συντριβὴ τῆς, ἦταν ἀπαράιτητο αὐτὸ γιὰ τὸν δραματικό, μποροῦμε νὰ τὸ συναγάγουμε ἔμμεσα ἀπὸ τὴν παρεμφερῆ περίπτωση τοῦ Οἰδίποδος, γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Ἐξάγγελος λέγει ὅτι, γιὰ νὰ ἐγκαταλείψει τὴν χώρα, ὅπως, δεσμευμένος ἀπὸ τὴν κατάρα του, θέλει ὁ ἴδιος νὰ κάμη, χρειάζεται κάποιον νὰ τὸν ποδηγετῇ (Οἰδ. Τύρ. 1292/93): *ῥώμης γε μέντοι καὶ προηγητοῦ τινος / δεῖται τὸ γὰρ νόσημα μείζον ἢ φέρειν* (μὲ ὑπαινιγμὸ προφανῶς στὸν μῦθο, κατὰ τὸν ὁποῖο συνοδὸς του ἔγινε ἡ Ἀντιγόνη). Ὁ Οἰδίπους βέβαια ἦταν τυφλός, ἐνῶ ἡ Δηιάνειρα δὲν ἦταν. Ὅτι ὅμως ἡ κατάστασή τῆς δὲν τῆς ἐπέτρεπε νὰ προχωρήσει χωρὶς τὴν ὑποστήριξη ποὺ λέμε, ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ ὅτι ξεκινᾷ γιὰ νὰ μπη μέσα στὸ σπίτι στὸν στ. 813, ἀλλὰ ὁ Ὑλλος, ποὺ λέγει πίσω τῆς τοὺς στ. 815/20, προλαβαίνει καὶ μπαίνει πρὶν ἀπὸ τὴν μητέρα του μέσα¹, ὥστε ἡ τελευταία, ὅταν πιά μπαίνει καὶ αὐτή, βλέπει τὸν γιό τῆς νὰ ἐτοιμάζει ἤδη στὴν αὐλὴ ἓνα κρεβάτι γιὰ νὰ ἀκουμπήσουν σ' αὐτὸ τὸν ἐτοιμοθάνατο πατέρα του (στ. 900/02)². Θὰ ἦταν μάλιστα κανεὶς δικαιολογημένος νὰ εἰκάσει ὅτι ἡ Τροφὸς ἦταν παροῦσα ὡς βωβὸ πρόσωπο καὶ στὸ δεύτερο ἐπεισόδιο (στ. 530/632), ὅταν ἡ Δηιάνειρα ἔφερε ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς ἕξω διπλωμένον σ' ἓνα κουτὶ τὸν πέπλο καί, ἀφοῦ μίλησε στὸν Χορὸ γιὰ τὸ χρίσιμό του μὲ τὸ φίλτρο τοῦ Νέσσου, τὸν παρέδωσε στὸν Λίχα ποὺ ἐπέστρεψε στὸ Κήναιο. Ὁ ρόλος τῆς στὴν περίπτωση αὐτὴ θὰ ἦταν νὰ κρατᾷ τὸ κουτὶ μὲ τὸν πέπλο. Δὲν εἶναι ἴσως ἄσχετο μὲ αὐτὸ ὅτι ὁ Σενέκας στὴν διασκευή του τῶν Τραχινίων, τὸν Hercules Oetaeus, βάνει τὴν Τροφὸ νὰ μετέχει στὸ μυστικὸ ἐγχείρημα τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ φίλτρου καὶ αὐτὴ μάλιστα εἶναι ἐκεῖ, ποὺ καθ' ὑπόδειξη τῆς Δηιάνειρας ἀλείφει μὲ τὸ φίλτρο τὸν πέπλο μέσα στὸ σπίτι καὶ τὸν φέρνει ἕξω γιὰ νὰ παραδοθῇ στὸν Λίχα³. Πραγματικὰ ἀπὸ τίς σκηνές, στίς ὁποῖες ἡ Δηιάνειρα ἀποτελεῖ τὸ κύριο πρόσωπο τοῦ δράματός μας (στ. 1/946), μόνον στὸ πρῶτο ἐπεισόδιο (στ. 141/496) ἡ παρουσία τῆς Τροφῆ ἀποκλείεται, γιὰ τὸν ὁποῖο τριταγωνιστὴς ποὺ ἔπαιζε τὸν ρόλο τῆς ὑπο-

1. Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει στὸ πρῶτο ἐπεισόδιο, ὅπου ἡ εἴσοδος τοῦ Λίχα στὸ σπίτι μὲ τίς αἰχμάλωτες διαρκεῖ ὅσο λέγονται οἱ στ. 335/45, ἀπὸ τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ συναχθῇ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν αἰχμαλώτων ἦταν μεγάλος.

2. Καὶ ἐδῶ βέβαια ἡ παράδοση τῶν χειρογράφων μᾶς ἀποκρῖπτει τὰ πράγματα, γιὰ τὴν μιά φθορὰ στὸ τέλος τοῦ στ. 900 (*ἐπεὶ παρήλθε δωμάτων εἴσω μ ὄ ν η*) παρουσιάζει τὴν Δηιάνειρα νὰ μπαίνει στὸ σπίτι μ ὄ ν η, ἐνῶ τὸ σωστὸ εἶναι ὅτι μπηκε μόνις «μὲ δυσκολία» (μὲ τὴν ἴδια χρῆση τοῦ μόνις ποὺ ἔχομε ἐπίσης στὸν στ. 804 τοῦ δράματος).

3. Ἀπὸ ἐδῶ, φαίνεται, παρασύρθηκε ὁ F. STOESSL, *Der Tod des Herakles*, Zürich 1945, 53 καὶ διατύπωσε τὴν γνώμη ὅτι «in ihrer (=τῆς Δηιάνειρας) Intrigue spielt als Vertraute und Beraterin eine alte Haussklavin, ihre Amme, eine wichtige Rollen». Ἄλλὰ ἡ συμπαράσταση ἀπὸ καθῆκον δὲν σημαίνει ἐνεργὸ συμμετοχὴ. Ἄλλη εἶναι ἡ Τροφὸς τῶν Τραχινίων καὶ ἄλλη ἡ Τροφὸς τοῦ Ἴππολύτου.

δυόταν ἐκεῖ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἀγγέλου. Ἀποσύρεται λοιπὸν στὸ σπίτι στὸ τέλος τοῦ προλόγου (στ. 93) καὶ ἐπανεμφανίζεται μὲ τὴν Δηιάνειρα στὴν ἀρχὴ τοῦ δευτέρου ἐπεισοδίου (στ. 531). Ὅταν λάβῃ κανεὶς ὑπόψιν τοῦ αὐτά, ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ Τροφὸς λέγοντας ὅτι ἦταν πλησία παραστάτις τῆς Δηιάνειρας δὲν ἔννοεῖ ὅτι τυχαῖα βρέθηκε κοντὰ της στὶς τελευταῖες τῆς στιγμῆς, ὅπως συνήθως ἐρμηνεύουν τὴν ἔκφραση¹, ἀλλὰ ὑπαινίσσεται ὅτι κοντὰ στὴν κυρά της κατεῖχε τὴν θέση τῆς συνοδοῦ, τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐμπίστου προσώπου ποῦ ἦταν χρέος του νὰ τῆς παραστέκεται σ' ὅλη τὴν ζωὴ της ὡς οἰκοδέσποινας². Στὴν περίπτωση λοιπὸν αὐτὴν τὸ πλησία δὲν εἶναι παραγέμισμα περιττὸ κοντὰ στὸ παρα-στάτις, ἀλλὰ προσθέτει μιὰ ιδιότητα καὶ καθιστᾷ σαφέστερη τὴν σχέση ἀνάμεσα στὴν Τροφὸ καὶ στὴν Δηιάνειρα. Ἀντίθετα στὴν περίπτωση τοῦ Χοροῦ τὸ πλησία περιττεῖ· ἔφθανε τὸ παροῦσα γιὰ νὰ δηλωθῇ ἡ παρουσία του στὶς τελευταῖες στιγμῆς τῆς Δηιάνειρας. Ὑστερα ἀπὸ αὐτὸ νομίζω ὅτι ἂν στὴν περίπτωση αὐτὴ χρειαζόταν κάτι, αὐτὸ ἔπρεπε νὰ ἐξαίρη ὅτι τ υ χ α ῖ α θὰ παρευρισκόταν ἐκεῖ ὁ Χορὸς, πράγμα ποῦ ὑποβάλλει τὴν διόρθωση εἰ παροῦσ' ἐτύγχανες. Στὴν θέση τοῦ ἐτύγχανες ὁ ἀρχέτυπος τῆς παραδόσεώς μας θὰ παρουσίαζε κάποιον κενό, καὶ αὐτὸ συμπλήρωσαν μὲ τὸ πλησία, ποῦ τὸ βρῆκαν στὸν στ. 889. Αὐτὸ ὅμως εἶχε, ὅπως φαίνεται, ὡς περαιτέρω συνέπεια νὰ ἀλλαχθῇ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐπομένου στίχου καὶ ἀντὶ λεύσσουσ' ὀποι' ἔδρασε νὰ γραφῇ ἔλευσσεσ οἰ' ἔδρασε.

Ἐνα τελευταῖο σημεῖο θὰ ἤθελα ἀκόμη νὰ πραγματευθῶ: τοὺς τρεῖς λυρικούς στίχους (893/95), μὲ τοὺς ὁποίους, ὅπως εἴπαμε, κλείνει τὸ ἀμοιβαῖο ἀνάμεσα στὸν Χορὸ καὶ τὴν Τροφὸ καὶ περνᾷ ἔπειτα ἡ τελευταία στὴν ῥήση της γιὰ τὴν αὐτοκτονία τῆς Δηιάνειρας. Τὴν γνησιότητα τῶν στίχων αὐτῶν τὴν ἀμφισβήτησε ὁ Wunder³, καὶ πρότεινε τὸν ὀβελισμό τους. Ἐκεῖνο ποῦ τὸν ἐνοχλοῦσε κυρίως, ἦταν ὅτι οἱ φερόμενοι στὰ χειρόγραφα ὡς ἀπάντηση σ' αὐτοὺς στίχοι 896/97, δὲν ταιριάζουν, γιὰτὶ δημιουργεῖται παρεξήγηση ὅτι ὑποκείμενο τοῦ ἔδρασε εἶναι ἡ Ἰόλη. Μὲ τὶς μεταθέσεις ὅμως στίχων, ποῦ θεωρήσαμε προηγουμένως ἀναγκαῖες, ἡ ἀπάντηση στὴν ἀπόφανση αὐτὴν τοῦ Χοροῦ δίνεται ἀπὸ τὸν στ. 898, δεινῶς γε' πεύση δ', ὥστε μαρτυρεῖν ἐμοί, καὶ αὐτό, ὅπως εἴπαμε, μᾶς εἰσάγει σαφῶς στὴν ῥήση τῆς Τροφοῦ γιὰ τὴν αὐτοκτονία τῆς Δηιάνειρας, ὥστε, ὅταν αὐτὴ στὸν ἄλλο στίχο ἀρχίζει, παρουσιάζεται φυσικὸ τὸ πέρασμα στὸ κύριο ὑποκείμενο τῆς περιγραφῆς (ἐπεὶ παρήλθε κτλ.).

1. «*παρστάτις statt παρισταμένη*» (Nauck), «I was standing near» (Jebb), «j'étais près d'elle, à ses côtés» (Mazon), «as a bystander» (Kamerbeek).

2. Πρβ. καὶ ὅσα ἔγραψα ἤδη γιὰ τὸν ρόλο τῆς Τροφοῦ στὸ Sophokles' Trachinierinnen und ihr Vorbild, σ. 51/4.

3. Emendationes, σ. 108 ἐξ.

Πρόβλημα παραμένει λοιπόν μόνο ως ποιά σημεῖο οἱ στίχοι, γιὰ τοὺς ὁποίους πρόκειται, εἶναι ἐφθαρμένοι καὶ πῶς μποροῦν νὰ διορθωθοῦν. Ἄν ἀποβλέψουμε στὸ μέτρο τους, θὰ δοῦμε ὅτι τουλάχιστο ὁ στ. 895 δόμοισι τοῖσδ' Ἐρινὸν παρυσιάζει μιὰ σαφῆ μορφή (Ἰαμβος + βακχεῖος), ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ τοὺς στ. 223 καὶ 224. Ἡ μετρικὴ ὁμοιότητα μὲ ἐκείνους γίνεται μεγαλύτερη, ἂν γράψουμε, ὅπως κάνουν συνήθως οἱ ἐκδότες, καὶ στὸν στ. 894 νέορτος ἄδε νύμφα, ἀφήνοντας τὸ ἄρθρο ἄ (ἄ νέορτος) στὸ τέλος τοῦ στ. 893. Δυσκολία ἔχομε νὰ ἀναγνωρίσουμε τὸν στ. 893 ἔτεκεν ἔτεκεν μεγάλην ἄ, ὅπως δὲν εἶναι σαφῆς στὸ μετρικὰ ἀντίστοιχο κομμάτι ὁ στ. 222 ἴδε ἴδ', ὦ φίλα γύναι. Στὸν τελευταῖο αὐτὸν στίχο ἢ χασμωδία ἴδε ἴδ' δὲν εἶναι μὲ κανέναν τρόπο ἀνεκτῆ¹. Ἄλλὰ οὔτε ἡ ἱαμβικὴ τριποδία ποὺ ἀποκατέστησε ὁ Dindorf ὀβελίζοντας τὸ ἴδε στὴν ἀρχὴ (ἴδ', ὦ φίλα γύναι) ἀποτελεῖ λύση, γιὰτι εἶναι ἀπίθανη μέσα στὰ μετρικὰ συμφραζόμενά της, οὔτε ὁ ἱαμβικὸς τρίμετρος ποὺ ἀναγνώρισε ὁ Wilamowitz ἐνώνοντας τὸ ἐφύμνιο μὲ τὸν ἐπόμενο στίχο καὶ διορθώνοντας τὸ ἴδε ἴδ', ὦ σὲ ἴδ' ἰδέ (ἰὼ ἰὼ παιάν, ἴδ' ἰδέ, φίλα γύναι), γιὰτι τὸ ἐφύμνιο ἀποτελεῖ τὴν κατακλείδα τοῦ παιάνα ποὺ ψάλλουν τὰ κορίτσια τοῦ Χοροῦ (πρβ. στ. 210), καὶ ἡ προσφώνηση πρέπει νὰ εἶναι μετρικὰ ἀνεξάρτητη ἀπὸ αὐτό. Τὸ ἴδε ὅμως πρὶν ἀπὸ τὸ ἴδ' θὰ μποροῦσε νὰ ἦταν nota interlinearis, γλώσσημα ὑπεργεγραμμένο σὲ ἓνα ἦν (ἴδ') ἢ ἦν (ἴδ'), ποὺ πέρασε ἐκ τῶν ὑστέρων στὸ κείμενο. Στὴν περίπτωση αὐτὴν τὸ μέτρο τοῦ στ. 222 γίνεται σφέστερο: κρητικὸς + Ἰαμβος. Στὸν στ. 893 κυρίως οἱ ἀναλύσεις στὸ πρῶτο μέρος, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι τὸ ἄρθρο ἄ εἶναι ἀβέβαιο στὸ τέλος τοῦ στίχου, κάνουν τὴν διάγνωση τοῦ μέτρου δύσκολη. Εἶναι ὅμως ἄραγε τὸ ἄρθρο ἐκεῖ σωστό; Ἡ παράδοση μᾶς προσφέρει γιὰ ἐκλογή φαινομενικὰ δύο γραφές, ἄ νέορτος καὶ ἀνέορτος, ποὺ ἀντιπροσωπεύουν παλαιογραφικὰ τὸ ἴδιο κείμενο καὶ ἡ διάκρισή τους, ὅπως τὴν ἐκφράζει ἡ σχετικὴ παρασελίδια σημείωση (πρβ. Σ 894 ἢ νεωστὶ ἐνταῦθα ὀρμήσασα Ἰόλη· ἀνέορτος δὲ ἀντὶ τοῦ αἰσχροῦ καὶ ἀπρεπῆς), προδίδει τὴν ἀμηχανία μπροστὰ σὲ μιὰ γραφὴ καθαρὰ τεχνητῆ. Ἡ προτίμηση τῶν ἐκδοτῶν δίδεται στὴν πρώτη γραφὴ, καὶ θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθῆ ὅτι στὸ τρίτο στάσιμο, στ. 856/60, ἔχομε ἓνα παράλληλο ποὺ συνηγορεῖ κατὰ κάποιον τρόπο γι' αὐτὴν. Στὴν πραγματικότητα ὅμως τόσο αὐτὴ ὅσο καὶ ἡ ἄλλη γραφὴ δὲν ἱκανοποιοῦν οὔτε ἀπὸ μετρικὴ οὔτε ἀπὸ γλωσσικὴ ἀποψη. Μὲ βάση τὰ παλαιογραφικὰ δεδομένα (ANEOPTOΣ) εικάζω ὅτι στὴν φθορὰ ὑπόκειται τὸ ἐπίθετο ἄφερτον ὡς προσδιορισμὸς στὸ Ἐρινόν, δεῦτερος ὑστερα ἀπὸ τὸ μεγάλην.

1. Παράδοξο εἶναι ὅτι ὁ SCHROEDER, Sophoclis cantica (Lipsiae 1907) ad l., ἐνῶ ἀπορρίπτει τὴν χασμωδία ποὺ παραδίδουν τὰ χειρόγραφα εἰσάγει μὲ διόρθωση ἄλλη χασμωδία, δῆθεν πιὸ νόμιμη, ἰδοί, ἴδ', ὦ φίλα γύναι, ἀναγνωρίζοντας στὸν στίχο ἓναν ἱαμβικὸ δῆμετρο.

“Οτι τὸ ἐπίθετο αὐτὸ (πρβ. ‘*Ἡσύχ. ἄ φ ε ρ τ ο ς* [ἀφέρετος cod.]· ἀφόρητος) ἀνῆκε στὸ λεξιλόγιο τῆς τραγωδίας, τὸ μαρτυροῦν τὰ παραδείγματά του ποὺ ἔχομε ἀπὸ τὸν Αἰσχύλο: Χο. 469 *ἰὼ δύστον’ ἄ φ ε ρ τ α κήδη*. Εὐμ. 146 *ἄ φ ε ρ τ ο ν κακὸν* (πρβ. Εὐρ. ‘*Ἐκ. 157 δουλείας... οὐ φ ε ρ τ ᾶς*· Σοφ. Αἴ. 643 *δύ σ φ ο ρ ο ν ἄταν*). Μὲ τὴν διόρθωση αὐτὴν ὁ στ. 894 γίνεται μετρικὰ ὅμοιος μὲ τὸν 895 καὶ ἀπαλλασσόμαστε συγχρόνως ἀπὸ τὸ περιττὸ ἄ. Μένει ὡστόσο ἀκόμη νὰ ἀναγνωρισθῇ μετρικὰ ὁ στ. 893. Αὐτός, ὅπως παραδίδεται (*ἔτεκεν ἔτεκεν* [ἔτεκε T] *μεγάλαν*), φαίνεται νὰ εἶναι ἡ κρητικὸς (μὲ διπλὴ ἀνάλυση) + χωρίαμβος· ἢ δύο κρητικοὶ (ὁ πρῶτος μὲ διπλὴ ἀνάλυση καὶ ὁ δεῦτερος μὲ ἀνάλυση τοῦ πρώτου μακροῦ). Ἄν λάβωμε ὡστόσο ὑπόψη τὴν μετρικὴ ἀντιστοιχία ποὺ διαπιστώσαμε ἀνάμεσα στοὺς στ. 222/24 καὶ 893/95, περιμένομε στὸν στ. 893 ὅ,τι ἔχομε στὸν στ. 222, δηλ. κρητικὸ + ἴαμβο. Θὰ μπορούσαμε ὅμως νὰ ἔχωμε καὶ τὸ μέτρο τῶν στ. 894/95, δηλ. ἴαμβο + βακχεῖο, ποὺ εἶναι ἀντιστοιχο μὲ ἐκεῖνο. Καὶ στὴν μιὰ καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση πρέπει ἀφ’ ἐνὸς ἀπὸ τὸ δεῦτερο *ἔτεκεν* νὰ ἀπαλείψωμε μὲ τὸν Τρικλίνιο τὸ -ν, ὥστε ἡ θέσει μακρὰ συλλαβὴ -κεν νὰ γίνῃ βραχεία, καὶ ἀφ’ ἐτέρου νὰ αὐξήσωμε τὸ σύνολο τῶν βραχειῶν συλλαβῶν κατὰ μία, καὶ ὡς ἐνδεδειγμένη καὶ ταιριαστὴ στὸ νόημα τοῦ χωρίου λέξῃ θεωρῶ τὸ *ἄρ(α)*· πρβ. στ. 871 *ὡς ἄρ’ ἡμῖν οὐ σμικρῶν πόνων ἦρξεν*. Εὐριπ. Ἄνδρ. 274 *ἦ μεγάλων ἀχέων ἄρ’ ὑπῆρξεν*. Σύμφωνα μὲ αὐτὰ ὁ στ. 893 νομίζω ὅτι εἶχε τὴν ἐξῆς μορφή: *ἔτεκεν <ἄρ’> ἔτεκεν μεγάλαν*.

Ἴδου τώρα τὸ κείμενο τοῦ ἀμοιβαίου μεταξὺ Χοροῦ καὶ Τροφοῦ, ὅπως ἐπιχειρήσαμε παραπάνω νὰ τὸ ἀποκαταστήσωμε, μὲ ἐπιπλέον ἐπισήμανση μὲ σταυρὸ τῶν σημείων, ὅπου κατὰ τὴν γνώμη μας ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν κριτικὰ προβλήματα ἄλυτα:

- TP. *ὦ παῖδες, ὡς ἄρ’ ἡμῖν οὐ σμικρῶν πόνων
ἦρξεν τὸ δῶρον Ἡρακλεῖ τὸ πόμπιμον.*
- XO. *τί δ’, ὦ γεραιά, καινὸν οἴκοθεν λέγεις;*
- TP. *βέβηκε Δηάνειρα τὴν πανοστάτην
ὁδῶν ἀπασῶν ἐξ ἀκινήτου ποδός* 875
Ἄιδην κατοικήσουσα. πάντ’ ἀκήκοας.
- XO. *τέθνηκε σὴ δέσποινα;* TP. *δεύτερον κλύεις.*
- XO. *ὦ δυστάλαινα τίμη τροπῶν θανεῖν σφε φῆς;*
- TP. *οἴκτιστα τοῖς θ’ ὀρῶσι <ἀκροομένοις>.*
- XO. *† εἰπέ τῷ μόρφω, γύναι, ξυντρέχει;* † 880
- TP. *ἄτη νιν ἠίστωσεν <- × - ∪ ->¹.*

1. Ἡ ἀπάντησις τῆς Τροφοῦ πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἐδῶ πλήρης τρίμετρος. Καλὸ συμπλήρωμα τῆς ἀπαντήσεως στὴν ἐρώτησι εἰπέ τῷ μόρφω θ’ ἀποτελοῦσε <αἰσχίστω μόρφω>.

XO. τίς ἦνευ; φέρ' εἰπέ.	890
TP. αὐτὴ πρὸς αὐτῆς χειροποιεῖται τάδε.	891
XO. τί φωνεῖς; TP. σαφήνη.	892
XO. † τίς θυμὸς ἢ τίνες νόσοι τάνδ' αἰχμὰν βέλεος κακοῦ ξυνεῖλε; πῶς ἐμήσατο πρὸς θανάτῳ θάνατον ἀνόσασα μόνα; TP. στονόεντος ἐν τομῇ σιδάρου. †	882 885
XO. τοιαῦτα δ' ἔτλη χεῖρ γυναικεία κτίσαι;	898
TP. ἄγαν γε καὶ σὺ δ', εἰ παροῦσ' ἐτύγχανε ες, λέυσσοῦσ' ὀποῖ' ἔδρασε, κάρτ' ἂν ᾤκτισας.	896 897
XO. ἐπείδες ὠμοβροῶτα τολμηράν θ' ὕβριν;	888
TP. ἐπείδον ὡς δὴ πλησία παραστάτις.	889
XO. ἔτεκεν <ἄρ'> ἔτεκε μεγάλην, ἄφερτον ἄδε νύμφα δόμοισι τοῖσδ' Ἐρινύν.	893 895
TP. δεινῶς γε πέυση δ', ὥστε μαρτυρεῖν ἐμοί.	899

§ 7.

ἐπεὶ παρήλθε δωμάτων εἴσω μόνη καὶ παῖδ' ἐν ἀδλαῖς εἶδε κοῖλα δέμνια στορνύνθ', ὅπως ἄφορρον ἀντὶ φη πατρί, κρύψασ' ἑαυτὴν ἔνθα μὴ τις εἰσίδοι, βροχᾶτο μὲν βωμοῖσι προσπίπτουσ' ὅτι γένοιτ' ἐρήμη, ἔκλαιε δ' ὀργάνων ὅτου ψάυσειεν οἷς ἐχρηῆτο δειλαία πάρος· ἄλλη δὲ κάλλη δωμάτων στρωφωμένη, εἷ του φίλων βλέψειεν οἰκετῶν δέμας, ἔκλαιεν ἢ δύστηνος εἰσορῶμένη, αὐτὴ τὸν αὐτῆς δαίμον' ἀγκαλουμένη καὶ τὰς ἄπαιδας ἐς τὸ λοιπὸν οὐσίας. ἐπεὶ δὲ τῶνδ' ἔληξεν, ἐξαίφνης σφ' ὄρω τὸν Ἡράκλειον θάλαμον εἰσορῶμένην. κἀγὼ λαθραῖον ὄμμ' ἐπεσκιασμένη φρούρουσ' ὄρω δὲ τὴν γυναῖκα δεμνίους τοῖς Ἡρακλείους στρωτὰ βάλλουσαν φάρη.	900 905 910 915
---	--------------------------

Τὴν ἀρχὴν τῆς ρήσεως τῆς Τροφοῦ γιὰ τὴν αὐτοκτονία τῆς Δηιάνειρας,

πού παραθέτω παραπάνω, τὴν ἔχω σχολιάσει παρεμπιπτόντως ἀπὸ κριτικὴ ἀποψη στὴν μελέτη μου γιὰ τὸ πρότυπο τῶν Τραχινίων¹. Ἀπὸ τὴν συζήτηση ἐκείνη ἀνήκει στὸ θέμα τῆς μεταθέσεως στίχων στὴν παράδοση τοῦ δράματος, πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ, ἡ περίπτωσις τοῦ στ. 903. Τὰ λεγόμενα τοῦ στίχου αὐτοῦ, ὅτι ἡ Δηιάνειρα, ὅταν μπῆκε στὸ σπίτι τῆς, κρύφθηκε ὅπου δὲν θὰ τὴν ἔβλεπε κανένας, βρίσκονται σὲ κραυγαλέα ἀντίφραση πρὸς τὴν συνέχεια τοῦ κειμένου, κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἴδια βογγοῦσε μπροστὰ στοὺς βωμοὺς καὶ ἔκλαιγε ὅταν ἔπιανε κάποιον ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα πού χρησιμοποιοῦσε προηγουμένως καὶ πρὸ πάντων πρὸς τὸ ὅτι στριφογύριζε μέσα στὸ σπίτι (*ἄλλη κάλλη δωμάτων*) καὶ τὴν ἔπαιρναν τὰ κλάματα, ὅταν ἀντίκρυζε κανένα οἰκέτην. Τὸ ἀσυμβίβαστο αὐτὸ ἔχει ἐπισημανθῆ ἀπὸ καιρό, ἀλλὰ ἡ ἐπισημάνση του δὲν εἶχε παρὰ μικρὴ μόνο ἀπήχησις στὶς ἐκδόσεις καὶ τὸν ὑπομνηματισμὸ τοῦ δράματος. Συνήθως θεωρεῖται ὅτι μὲ τὸ λεγόμενον στὸν στ. 903 ἀπλῶς «*significatur Deianira in interiorem domum se recepisse*»². Παραγνωρίζεται ὅμως ὅτι, ἂν αὐτὸ πραγματικὰ ἤθελε νὰ πῆ ὁ ποιητῆς, δὲν θὰ εἶχε χρησιμοποιήσει τὴν μετοχὴ *κρύψασα ἑαυτήν*, συνάπτοντάς τιν μάλιστα ἄμεσα πρὸς τὰ *ρήματα βρυχᾶτο* (στ. 904) (*ἔκλαιε* (στ. 905), *ἔκλαιεν* (στ. 909))³, ἔτσι πού νὰ φαίνεται ὅτι οἱ πράξεις πού δηλώνονται ἀπὸ ἐκείνην καὶ ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἀλλεπάλληλες, σὰ νὰ χρειάζοταν ἡ Δηιάνειρα νὰ κρυφθῆ γιὰ νὰ θρηνηθῆ γιὰ τὸ κακὸ πού ἔκαμε. Καὶ ἐπειδὴ οἱ πράξεις πού τῆς ἀποδίδονται ἀπὸ τὸν στ. 904 ὡς τὸν στ. 909 εἶναι πολὺ φυσικὲς στὴν κατάστασις ὅπου βρισκόταν, ἐνῶ τὸ κρύψιμό τῆς δὲν δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν συνέχεια, δὲν μένει ἀμφιβολία ὅτι ὁ στ. 903 δὲν ἔχει θέση ἐκεῖ πού παραδίδεται. Ὁ Meineke ὑποπτεύθηκε ὅτι ὁ στίχος αὐτὸς ἔχει παρεμβληθῆ ἐδῶ ἀπὸ ἄλλο δράμα τοῦ Σοφοκλέους καὶ πρότεινε νὰ ὀβελισθῆ⁴. Σωστότερα εἶδε ὁ W. Mohlweide, ὅτι ἡ πράξις πού δηλώνει ὁ στίχος ταιριάζει ὄχι στὴν Δηιάνειρα, ἀλλὰ στὴν Τροφὸ πού παρακολουθοῦσε τὴν δέσποινά τῆς, καὶ εἰκάσε ὅτι ὁ στίχος προῆλθε ἀπὸ μιὰ παρασελίδια σημείωσις στὸ *κἀγὼ λαθραῖον ὄμμι* ἐπεσκιασμένη τοῦ στ. 914⁵. Ἀπὸ τὴν παρατήρησις αὐτὴν τοῦ Mohlweide ὀδηγούμενος ὁ Hense ὑπέδειξε ὅτι ἡ πραγματικὴ θέση τοῦ στ. 903 εἶναι ὕστερα

1. Sophokles' Trachinierinnen und ihr Vorbild, σ. 46 ἐξ.

2. Ἔτσι ὁ E. WUNDER, Sophoclis Tragediae, vol. II, sect. III: Trachiniae, Gothae 1850, σ. 149. Πρβ. καὶ G. DINDORF, ἔνθ' ἄν., σ. 103.

3. Ἡ ἐπανάληψις ([*ἔκλαιε-ἔκλαιεν*]) δὲν εἶναι πιθανῶς σωστή, αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι οἱ στ. 907/11 προέρχονται ἀπὸ ἄλλο δράμα, ὅπως εἶκασε ὁ Wecklein καὶ δέχονται ἀκόμη μερικοί, γιὰτὶ ἡ συνάντησις μὲ τοὺς οἰκέτας ἀποτελεῖ λεπτομέρεια τῆς σκηνῆς τοῦ ἀποχαίρετισμοῦ, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὰ συμβαίνοντα στὴν ἀντίστοιχη σκηνὴ τῆς Ἀλκήστιδος τοῦ Εὐριπίδου (πρβ. στ. 192/95).

4. Analecta Sophoclea, σ. 300.

5. Symbola Sophoclea, Lipsiae 1869, σ. 33.

ἀπὸ τὸν στ. 914, προσθέτοντας ὅτι τὴν ἀφορμὴ γιὰ νὰ μετατεθῆ ἀπὸ τὸ τελευταῖο αὐτὸ σημεῖο στὴν θέση ὕστερ' ἀπὸ τὸν στ. 902, ὅπου παραδίδεται, τὴν ἔδωσε μιὰ παραγραφή τῆς αὐτοπαθοῦς ἀντωνυμίας, ἢ ὁποῖα, γιὰ νὰ ἀποκατασταθῆ τὸ γνήσιο κείμενο, πρέπει νὰ ἀρθῆ μὲ τὴν ἐξῆς διόρθωση: *κρύψασ' ἔ- <μ> α υ τ ἦ ν ἔνθα μὴ τις εἰσίδοι*¹.

Ἡ πρόταση, νὰ θεωρηθῆ ὁ στ. 903 ὡς συμπλήρωμα τοῦ 914 καὶ νὰ μετατεθῆ ὕστερα ἀπὸ αὐτόν, εἶναι ἀσφαλῶς ἡ μόνη ποὺ λύει τὸ πρόβλημα ικανοποιητικά. Ἔχω μόνο τὴν γνώμη, ὅτι ὁ στίχος δὲν ἔχει ἀπλῶς μετατεθῆ ἀπὸ τὴν κανονικὴ του θέση στὴν θέση ποὺ παραδίδεται, ἀλλὰ ἔχει συγχρόνως καὶ διασκευασθῆ. Γιατὶ δὲν εἶναι μόνο τὸ *ἑαυτήν* ποὺ ἔχει ἀντικαταστήσει τὸ *ἑμαυτήν*. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ καὶ τὸ *ἔνθα μὴ τις εἰσίδοι* εἶναι γραμματικὰ ὑποπτο: αὐτὸ ποὺ θὰ χρειαζόταν εἶναι ὄχι ἡ εὐκτικὴ ἀορίστου, ἀλλὰ ὁ μέλλοντας ὀριστικῆς, ὅπως στὸν στ. 800 *ἔνταῦθ' ὅπου με μὴ τις ὄψεται βροτῶν* (πρβ. τὸ ἴδιο καὶ *Αἴ. 659 ἔνθα μὴ τις ὄψεται*)². Πρὸ πάντων ὅμως περιμένομε ἡ Τροφὸς νὰ λέγῃ ὅτι κρύφθηκε ὄχι γιὰ νὰ μὴ τὴν δῆ γενικὰ κανένας, ἀλλὰ γιὰ νὰ μὴ τὴν δῆ ἢ δέσποινά της ἢ Δηιάνειρα νὰ τὴν κατασκοπεύῃ. Μὲ τὸν συλλογισμό αὐτὸν εἰκάζω ὅτι ἡ πρόταση τοῦ Hense πρέπει νὰ προσλάβῃ τὴν ἐξῆς μορφή:

<i>κἀγὼ λαθραῖον ὄμμ' ἐπεσκιασμένη,</i>	914
<i>κρύψασ' ἔμαυτὴν ὡστε μὴ σφέμ' εἰσιδεῖν,</i>	903
<i>φρούρου· ὄρῳ δὲ τὴν γυναῖκα κτλ.</i>	915

Ἡ μετάθεση καὶ ἡ διασκευή τοῦ ἐπίμαχου στίχου προῆλθαν προφανῶς ἀπὸ τὴν σκέψη, ὅτι εἶναι περιττὸς ὕστερα ἀπὸ τὸ *κἀγὼ λαθραῖον ὄμμ' ἐπεσκιασμένη* (πρβ. Σ 914 *περικεκαλυμμένη, κρύπτουσα*). Δὲν ἀποκλείεται μάλιστα τὸ *ὄμμα* νὰ θεωρήθηκε σύστοιχο ἀντικείμενο τοῦ *φρούρου*, ποὺ ἔπρεπε νὰ συναφθῆ ἀμέσως μὲ τὸ ρῆμα, τοῦ ὁποῖου συμπληρώνει τὸ νόημα. Ἀλλὰ τὸ *ὄμμα* ἀποτελεῖ προσδιοριστικὸ ἀντικείμενο³ (ἢ, ὅπως ἀλλιῶς ἐμεῖς λέμε, προσδιορισμὸ τῆς ἀναφορᾶς) στὴν μετοχὴ *ἐπεσκιασμένη* (πρβ. Μένανδρ. Δύσκ. 950/51 *καὶ τις βρεχεῖσα προσπόλων εὐήλικος πρὸσώπων / ἄνθος κατεσκιασμένη*).

§ 8.

HP. ὦ Κηναία κρητὶς βωμῶν,
*ἱερῶν οἶαν {ἀνθ' } οἶων {θυμάτων}*⁴ ἐπί μοι

1. Ἔνθ' ἀν., σ. 210 ἐξξ.

2. Πρβ. JEBB, ἔνθ' ἀν., σ. 134, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ χρῆση τῆς εὐκτικῆς στὴν περίπτωση αὐτὴν δὲν εἶναι ἀττικὴ, προσπαθεῖ μὲν ταῦτα νὰ τὴν δικαιολογήσῃ.

3. Πρβ. KÜHNER - GERTH I 316 b.

4. *οἶαν ἀνθ' οἶων θυμάτων* codd.: *ἀνθ' . . . θυμάτων* del. F. J. Martin.

μελέω χάριν ἤγνσας¹, ὦ Ζεῦ. 995
οἶαν μ' ἄρ' ἔθου λώβαν, οἶαν
ἦν μήποτ' ἐγὼ προσιδεῖν ὁ τάλας
ὄφελον ὄσσοις, τόδ' ἀκήλητον
μανίας ἄνθος καταδερχθῆναι.
τίς γὰρ αἰοδός, τίς ὁ χειροτέχνης 1000
ἰατορίας, ὅς τήνδ' ἄτην
χωρίς Ζηνὸς κατακλήσει;

Ὁ Ἡρακλῆς ὅταν ξυπνᾷ μπροστὰ στὸ σπίτι του, ὅπου τὸν εἶχαν μεταφέ-
ρει οἱ σύντροφοί του σὲ ἄθλια κατάσταση ἀπὸ τὶς πληγὲς ποὺ εἶχε ἀνοίξει στὸ
σῶμα του τὸ φαρμάκι τῆς ὕδρας, ἐκφράζει μὲ τοὺς λυρικοὺς αὐτοὺς ἀναπαίστους
τὸ παράπονό του, ὅτι ὁ Ζεὺς γιὰ τοὺς βωμοὺς, ποὺ τοῦ ἀφιέρωσε στὸ Κῆναιον,
τὸν ἀντάμειψε μὲ μιὰ τέτοια λώβη. Στὸ παράπονό του αὐτὸ ἐπισυνάπτει μιὰ
ἀνεκπλήρωτη εὐχὴ μὲ τὸ ὄφελον καὶ ἀπαρέμφατο ἀορίστου, τὴν ὁποία εἰσάγει
μὲ ἓνα ἦν. Ἡ τελευταία ἀντωνυμία πρέπει φυσικὰ νὰ ἀναφέρεται στὸ πῶς κον-
τινὸ οὐσιαστικὸ γένους θηλυκοῦ ποὺ προηγεῖται, καὶ τέτοιο εἶναι τὸ λώβαν
τοῦ στ. 996: ἦν (=λώβαν) μήποτ' ἐγὼ προσιδεῖν ὁ τάλας ὄφελον ὄσσοις. Ἔτσι
ὅμως δημιουργεῖται μέσα στὴν εὐχὴ μιὰ ἀπαράδεκτη ταυτολογία, γιὰ τὸ ἦν
(=λώβαν) προσιδεῖν εἶναι ταυτόσημο πρὸς τὸ τόδ' ἀκήλητον μανίας ἄνθος
καταδερχθῆναι. Καὶ θὰ μπορούσαν μὲν ἴσως νὰ σταθοῦν καὶ τὰ δύο μέσα στὴν
ἴδια φράση σύμφωνα καὶ μὲ τὴν πρόθεση τοῦ ὑπεύθυνου γιὰ τὴν παράδοσή μας
αὐτὴν (ἐκεῖνο ποὺ ἔγραψε τὸ σχόλιο στὸν στ. 998 ἀπὸ κοινοῦ δὲ τὸ ὄφελον,
δηλ. ὅτι τὸ ὄφελον ἀνήκει τόσο στὸ προσιδεῖν ὅσο καὶ στὸ καταδερχθῆναι),
ἔπρεπε ὅμως στὴν περίπτωση αὐτὴν νὰ συνδέονταν μεταξὺ τους μὲ ἓνα μηδέ,
ἐνῶ ἐδῶ παραδίδονται ἀσύνδετα.

Γιὰ νὰ ἐξουδετερωθῇ ἡ ταυτολογία προτείνεται νὰ συναφθῇ τὸ ἦν στὸ
Κηναία κρηπὶς βωμῶν καὶ τὸ καταδερχθῆναι νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπαρέμφατο ἀπο-
τελέσματος, ὥστε τὸ χωρίο νὰ νοηθῇ ὡς ἐξῆς: «εἶθε νὰ μὴν εἶχα ἀντικρύσει
ποτέ μου τοὺς βωμοὺς τοῦ Κηναίου, μὲ συνέπεια νὰ δῶ τὸ ἀγιάτρευτο αὐτὸ κα-
κό»². Ἄλλὰ ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ δὲν ἱκανοποιεῖ, γιὰ τὴν α) ἡ σύναψη τοῦ ἦν μὲ ἓνα
ἀπώτερο οὐσιαστικὸ ἀντὶ γιὰ τὸ ἐγγύτερά του κείμενο δὲν εἶναι κατ' ἀρχὴν πι-
θανή³ β) ἡ σημασιολογικὴ ταυτότητα τῶν προσιδεῖν καὶ καταδερχθῆναι δὲν

1. ἠγνῶσω codd.: corr. Wakefield.

2. Πρβ. ΝΑΥΣΚ, ἐνθ' ἀν., σ. 125: «möchte ich dich nie gesehen haben, um das unsägliche Unheil erleben zu müssen, d. h. möchte ich dich nicht gesehen und dies Unheil nicht erlebt haben». - ἦν geht auf den im Eingange vorangestellten Hauptbegriff, Κηναία κρηπὶς βωμῶν».

3. Ὁ JEBB, ἐνθ' ἀν., σ. 146 νομίζει ὅτι μπορεῖ νὰ δικαιολογηθῇ καὶ παραπέμπει στὸ

παύει νὰ παραμένῃ καὶ νὰ ἐνοχλῆ¹. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Wunder, πού πρῶτος, ἂν δὲν κἀνω λάθος, σκέφθηκε τὴν σύναψη τοῦ ἦν στὸ *Κηναία κρηπίς βωμῶν*, μετέθεσε τὴν εὐχὴ ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὴν προσφώνηση τῶν βωμῶν τοῦ Κηναίου καὶ ὀβέλισε συγχρόνως τὸ τόδ' ἀκήλητον *μανίας ἄνθος καταδερχθῆναι* ὡς περιττό². Ἄλλὰ καὶ τοῦ Wunder ἡ πρόταση δὲν προσφέρει τὴν λύση, γιατί, καὶ ἂν ἀφήσωμε κατὰ μέρος τὴν μετάθεση, πού δὲν φαίνεται ἐδῶ καθόλου ἀπαραίτητη, ἀπὸ τὸ τμημα πού ὀβελίζεται τὸ ἀκήλητον τουλάχιστο δὲν μπορεῖ νὰ λείψῃ, γιατί βρίσκεται σὲ ἄμεση σχέση μὲ τὴν ἐρώτηση πού ἀκολουθεῖ, *τίς . . . κατακηλίσει, καί, ἂν λείψῃ, ἡ ἐρώτηση χάνει τὴν ἐξάρτησή της ἀπὸ τὰ προηγούμενα καὶ φαίνεται ἄτοπη*. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο δὲν θεραπεύεται τὸ νόσημα τοῦ χωρίου. Ἡ σωστὴ λύση πρέπει νὰ εἶναι τέτοια πού νὰ ἐξουδετερώνη πραγματικὰ καὶ ὄχι φαινομενικὰ τὴν ταυτολογία. Καὶ μιὰ τέτοια λύση ὑπάρχει, νομίζω.

Ὅπως εἶπαμε, ἡ φράση, στὴν ὁποία δημιουργεῖται τὸ ζήτημα, εἶναι μιὰ εὐχὴ ἀνεκπλήρωτη. Καὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι στὴν ποίηση οἱ εὐχές, καὶ μάλιστα οἱ ἀνεκπλήρωτες, εἰσάγονται πολλὰς φορές μὲ τὸ ὡς³. Ἄν δεχθοῦμε ὅτι στὴν περίπτωσή μας τὸ παραδεδομένο ἦν ἔχει ἀντικαταστήσει ἓνα ἀρχικὸ ὡς⁴ (ὡς *μήποτ' ἐγὼ προσιδεῖν ὁ τάλας / ὄφελον ὄσσοις*), τότε τὸ τόδ' ἀκήλητον *μανίας ἄνθος* γίνεται ἀντικείμενο τοῦ *προσιδεῖν*, καὶ ἀπαλλασσόμαστε ἔτσι τουλάχιστο ἀπὸ τὸ ἓνα σκέλος τῆς ταυτολογίας.

Μένει βέβαια ἀκόμη τὸ *καταδερχθῆναι*. Τί μπορεῖ νὰ κρύβεται σ' αὐτό; Ὁ Ἡρακλῆς ὀνομάζει τὴν ἀρρώστιά του *τόδε μανίας ἄνθος* καὶ τὴν χαρακτηρίζει *ἀκήλητον*. Πόση σημασία ἀποδίδει στὸν χαρακτηρισμὸ αὐτόν, τὸ μαρτυρεῖ τὸ ὅτι *ξαναγυρίζει* στὴν συνέχεια σ' αὐτόν μὲ τὴν ρητορικὴ ἐρώτηση *τίς γὰρ αἰοδός, τίς ὁ χειροτέχνης / ἱατορίας, δς τήνδ' ἄτην / χωρὶς Ζηνὸς κατακηλίσει;*, πού εἶναι ταυτόσημη μὲ τὸ ἀκήλητον. Εἶναι λοιπὸν ἡ ἀρρώστια του (τὸ *ἄνθος μανίας, ἡ ἄτη*) τέτοια πού οὔτε μὲ μαγικὰς γητειὰς οὔτε μὲ ἱατρικὴ ἐπέμβαση μπορεῖ νὰ κατακηληθῆ, νὰ καταπραῦνθῆ. Ὅποιος θυμηθῆ ὅτι τοῦ κατακλήεω συνώνυμο εἶναι τὸ *καταθέλω* ("Ὀμ. κ 213), αὐτὸς δὲν θὰ δυσκολευθῆ νὰ ἀνα-

δν τοῦ στ. 358, πού δῆθεν ἀναφέρεται στὸ *Ἔρω*ς τοῦ στ. 354. Ἄλλὰ καὶ ἐκεῖ τὸ κείμενο εἶναι ἐφαρμένο (ἀντὶ δν νῦν παρώσας διάβασε: ὦν ε ὅ π ο ρ ἡ σ α ς ὅπου τὸ ὦν ἀναφέρεται στὰ λεγόμενα τῶν στ. 356/57).

1. Τεχνητὴ ἐντελῶς εἶναι ἡ διαφοροποίηση πού κάνει ὁ Nauck μεταφράζοντας τὸ προσιδεῖν «sehen» καὶ τὸ καταδερχθῆναι «erleben».

2. Πρβ. WUNDER, *Emendationes*, σ. 143 ἐξξ.

3. Πρβ. "Ὀμ. λ 548 ὡς δὴ μὴ ὄφελον νικᾶν τοιῶδ' ἐπ' ἀέθλω· Ἄριστοφ. Βάτρ. 955 ὡς πρὶν διδάξαι γ' ὄφελος μέσος διαρραγῆναι. Βλ. KÜHNER-GERTH I 207 (§ 391, 6 Anm. 3).

4. Ὅπως τὸ σκέφθηκε ἤδη ὁ BLAYDES, ἐνθ' ἀν., ad l., τοῦ ὁποίου μιὰ ἀπὸ τίς προτάσεις ἦταν: ὡς *μήποτ' ἐγὼ προσιδεῖν σ' ὁ τάλας / ὄφελον ὄσσοις, μηδ' ἀκόρροστον / μανίας ἄνθος καταδερχθῆναι*.

γνωρίση στὸ καταδερχθῆναι τὴν φθορὰ ἐνὸς καταθελχθῆναι, προσδιορισμοῦ ἀναφορᾶς στὸ ἐπίθετο ἀκήλητον, μὲ τὸν ὁποῖο κατὰ πλεονασμὸ τονίζεται τὸ ὅτι ἡ ἀρρώστια εἶναι ἀγιάτρευτη. Τὰ ἀπαρέμφρατα ὅμως ἀναφορᾶς συνάπτονται συνήθως ἀμέσως στὰ ἐπίθετα ποὺ προσδιορίζουν¹. Ἔτσι πρέπει νὰ υποθέσωμε ὅτι στὴν παράδοσή μας ἡ φθορὰ τοῦ καταθελχθῆναι σὲ καταδερχθῆναι (στὴν ὁποία προφανῶς παρέσυρε τὸ προηγούμενο προσιδεῖν) συνοδεύθηκε καὶ ἀπὸ μετάθεση τοῦ τόδ' ἀκήλητον. Ἡ ἀποκατάσταση λοιπὸν τῆς εὐχῆς θὰ πρέπει κατὰ τὴν γνώμη μου νὰ προσλάβῃ τὴν ἐξῆς μορφή:

ὡς μήποτ' ἐγὼ προσιδεῖν ὁ τάλας
ὄφελον ὄσσοις μανίας ἄνθους
τόδ' ἀκήλητον καταθελχθῆναι.

§ 9.

ὦ νῶτα καὶ στέρον', ὦ φίλοι βραχίονες, 1090
ὕμεις δ' ἐκεῖνοι δὴ καθέσταθ', οἷ ποτε
Νεμέας ἔνοικον, βουκόλων ἀλάστορα,
λέοντ', ἄπλατον θρέμμα κάπροσήγορον,
βία κατειργάσασθε κτλ.

Ἀπὸ τὸν στ. 1090 ὡς τὸν στ. 1100 ὁ Ἡρακλῆς, γιὰ νὰ δείξῃ σὲ πόσο μεγάλη ἀντίθεση βρίσκεται ἡ τωρινή του κατάσταση πρὸς τὸ ἔνδοξο παρελθὸν του, ἀπαριθμεῖ τοὺς κυριότερους τοῦ ἄθλους καὶ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς πρῶτον τὴν κατανίκηση τοῦ λιονταριοῦ τῆς Νεμέας. Τὸ θηρίο προσδιορίζεται ἐδῶ ὡς ἔνοικος Νεμέας, ἀλάστορα βουκόλων καὶ ἄπλατον καὶ ἀπροσήγορον θρέμμα. Ἡ λέξις ὅμως θρέμμα συνήθως συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ γενική ποὺ δηλώνει ἢ τὸν γεννήτορα, ὅπως στὸν στ. 1099 δεινῆς Ἐχίδνης θρέμμα γιὰ τὸν Κέρβερο, ἢ τὸν τόπο ὅπου ζῆ ἓνα ζῶο, ὅπως θρέμμα Σελινοῦντος γιὰ ἓνα ψάρι (Ἀρχέστρ. ἀπόσπ. 12 BRANDT) καὶ κατ' ἐπέκταση ὅπου κατασκευάζεται κάτι, ὅπως Καρύστον θρέμμα, κωμικὴ ἔκφραση γιὰ ἓνα ἀγγεῖο φτιαγμένο στὴν Κάρυστο (Ἀντιφ. ἀπόσπ. 182, 3 КОСК). Κάτι τέτοιο θὰ μπορούσε νὰ συμβαίνει καὶ ἐδῶ, ἀν δεχθοῦμε ὅτι συμπλήρωμα στὸ θρέμμα τοῦ στ. 1093 εἶναι ἡ γενικὴ Νεμέας τοῦ στ. 1092 καὶ ἐπομένως ὅτι ὡς θρέμμα Νεμέας χαρακτηρίζεται τὸ λιοντάρι ποὺ νίκησε ἐκεῖ ὁ Ἡρακλῆς. Γιὰ νὰ συναφθῇ ὅμως τὸ Νεμέας μὲ τὸ θρέμμα, εἶναι ἀπαραίτητη ἡ μετάθεση τοῦ στ. 1092 μετὰ τὸν στ. 1093 καὶ ἡ διόρθωση τοῦ ἔνοικον, βουκόλων ἀλάστορα σὲ ἐνοικων βουκόλων <τ'> ἀλάστορα, ὥστε τὸ θηρίο νὰ χαρακτηρίζεται ὡς μάστιγα τῶν κατοίκων καὶ ἰδιαίτερα τῶν βουκόλων. Τὸ κείμενο, ποὺ

1. Πρβ. KÜHNER - GERTH II 15 (§ 473, 6b).

θεωροῦμε στὸ σημεῖο αὐτὸ ὡς πιθανότερο ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ παραδίδεται, εἶναι τὸ ἐξῆς:

	<i>οἱ ποτε</i>	
<i>λέοντ', ἄπλατον θρέμμα κάπροσῆγορον</i>		1093
<i>Νεμέας, ἐνοίκων βονκόλων <τ'> ἀλάστορα.</i>		1092

ΠΙΝΑΚΕΣ

1. ΧΩΡΙΩΝ

Εὐριπίδης Ἄνδρ. 6/7: 7,1	Σοφοκλῆς Τραχ. 580: 20,3
— Ἑλένη 255/60: 9,3	— » 607: 24,4
Σοφοκλῆς Ἡλέκτρα 761/63: 33	— » 684/86: 24
— Οἶδ. Τύρ. 1223/43: 30	— » 689/92: 19 ἐξξ.
— Τραχ. 65/6: 6,1	— » 705/06: 25 ἐξξ.
— » 79: 6,1	— » 731/33: 43
— » 84/5: 6 ἐξξ.	— » 815/20: 44
— » 88/91: 12 ἐξξ.	— » 871/900: 27 ἐξξ.
— » 167: 11,1	— » Σ 876: 38,3
— » 222/24: 46 ἐξ.	— » Σ 879: 33 ἐξξ.
— » 335/45: 44,1	— » Σ 888: 39 ἐξξ.
— » 358: 51,3	— » 900/02: 44
— » 441: 16	— » 903: 49 ἐξ.
— » 444: 18,1	— » 904/11: 49
— » 447/48: 18,1	— » 907/11: 49,3
— » 451/52: 18,2	— » 997/99: 51 ἐξξ.
— » 482: 14,2	— » Σ 998: 51
— » 484: 14,3	— » 1092/93: 53 ἐξ.
— » 488/89: 14 ἐξξ.	— » 1217: 14,1

2. ΛΕΞΕΩΝ

ἄγγος: 20	μάταιος: 39 ἐξ.
ἄνω (ἀνώω): 32	νῦν δέ: 12 ἐξ.
ἄφερτος: 46 ἐξ.	δλέθριος: 38
βάπτω: 20,3	ἔργμα: 21,2
διαϊστῶ: 31	παραστάτις: 42 ἐξξ.
εἰς ἅπαντα: 15 ἐξ.	πλησία (παραστάτις): 42 ἐξξ.
ἐξ-όλλυμι: 10,1	ταναυφής: 22,3
ζύγαστρον: 20,2	τέως: 13.14,1
θρέμμα: 53	τις: 35
καινοποιῶ: 37	χλανίδιον: 22 ἐξ.
κακός: 18,2	χρηστός: 18,2
καταθέλω: 52 ἐξ.	ὠμοβρῶς: 40 ἐξ.
λῆνος: 21,2	ὡς ὄφελον: 52

Θεσσαλονίκη

Σ. Γ. ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ